

Claus Rønlevs bibliotek

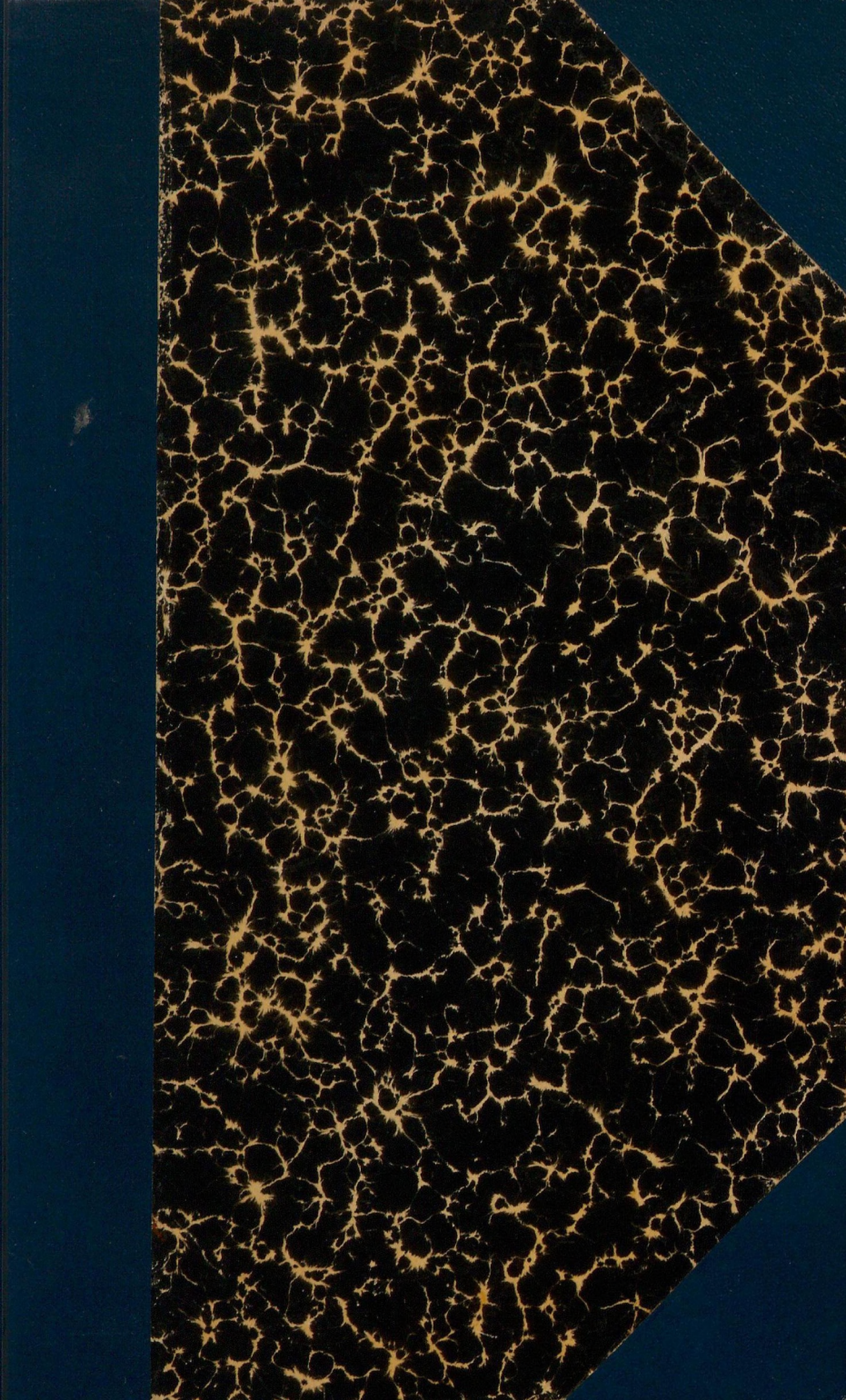
Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

MARTIN KRISTENSEN
**NIELS LINDBERGS LIV
OG GERNING**

BIDRAG TIL EN SKILDNING AF
KAMPEN FOR KIRKELIG FRIHED OG FOLKELIGT
SELVSTYRE I AARENE 1860 TIL 1886

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
MDCCCXXII

Niels Lindberg.
(Kultegning, udført af Martin Kristensen efter Fotografi
fra Kertemindetiden).

MARTIN KRISTENSEN

NIELS LINDBERGS LIV
OG GERNING

BIDRAG TIL EN SKILDRING AF
KAMPEN FOR KIRKELIG FRIHED OG FOLKELIGT
SELVSTYRE I AARENE 1860 TIL 1886

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KJØBENHAVN - KRISTIANIA
LONDON - BERLIN - MDCCCCXXII

UDGIVET AF
FRED. NØRGAARD OG ANDERS UHRSKOV

COPYRIGHT 1922 BY
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG
COPENHAGEN

OPLAG: 2000 EKSEMPLARER .

GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KJØBENHAVN

FORORD

Da jeg for et Par Aar siden fra flere Sider fik stærk Opfordring til at give en Skildring af Niels Lindbergs Levned, var det mig klart, at jeg, da de forhaandenværende Kilder var saa vidt spredte og ufuldstændige, maatte have Hjælp fra mange Sider, hvis Arbejdet i nogen Grad skulde blive tilfredsstillende. Denne Hjælp er ogsaa ydet mig.

Særlig Tak skylder jeg Niels Lindbergs endnu levende 84 aarige Enke Clara Lindberg. Af hende har jeg faaet overladt Niels Lindbergs Breve til Hjemmet under hans Studietid i København, hans Brevveksling med Otto Møller, de Breve, han i de sidste Aar har modtaget, og de Breve, hun modtog fra hans Venner, da de fik Efterretning om hans Død. Og ikke mindst værdifulde har hendes egne Erindringer været mig. Da hendes Syn allerede for et Par Aar siden var meget svækket, og det nu desværre er endt med fuldstændig Blindhed, har en af Lindbergs og hendes trofaste gamle Venner. Jernbaneassistent Joh. Vinther, Hellerup, nedskrevet disse. Ham maa jeg da ogsaa bevidne min Tak.

Hr. cand. theol. Redaktør A. Vedel har overladt mig Afskrift af et Par af Lindbergs Manuskripter og skaffet mig en Del Oplysninger: ham og flere andre, der har ydet mig Hjælp, skylder jeg ligeledes Tak.

Fra Statsbiblioteket i Aarhus har jeg haft til Laans de Tidsskrifter og Bøger, jeg havde Brug for under Arbejdet, og som jeg ikke selv var i Besiddelse af, og i Avissamlingen der har jeg efterset Bladene. En enkelt Gang har jeg ogsaa haft Lejlighed til at søge Oplysning ved Besøg paa det Kgl. Bibliotek og i Landsarkivet i Viborg. Alle disse Steder har jeg mødt Velvilje.

Jeg har saaledes søgt at benytte alle de Kilder, der var mig tilgængelige, og jeg har paany gennemgaaet saa godt som

alt det, Lindberg har skrevet. Og som det har været mig selv en Glæde under dette Arbejde at opfriske Minderne om Lindberg og hans Hustru, et Par af de ædlest og bedste Mennesker, jeg i mit lange Liv har lært at kende, saaledes er det ogsaa mit Haab, at min Skildring, i hvor ufuldkommen den end maatte være, dog kan glæde den Kreds, der har kendt dem og ogsaa give den yngre Slægt et Billede af deres Liv og af den Kamp for Frihed i Stat og Kirke, som Niels Lindberg var en saa fremragende Deltager i.

Brunde Skole pr. Horsens i Januar 1922.

Martin Kristensen.

Niels Lindbergs fædrene og mødrene Slægt.

Den 16. November 1758 aflagde *Clemend Nielsen*, sammen med 5 andre, Borgerskabsløfte i Ribe, hvortil han var indflyttet for at ernære sig af „Avling og Kørsel“¹⁾. Han stammede fra Lindbjerg i Ølgod Sogn og antog derefter Navnet Lindberg, som Slægten siden har baaret.

Til at begynde med var han ganske velstaaende, og da han og hans Hustru *Anna Elisabeth* næste Aar, 4. Nov. 1759, havde en Søn til Daaben, var Ribe Præsidents Kone og flere ansete Borgere Faddere²⁾.

Denne Søn, der fik Navnet *Niels Lindberg*, kom i Ribe Katedralskole og dimitteredes 1778 derfra til Universitetet³⁾. Det var imidlertid gaaet tilbage med Forældrenes Velstand, og han havde det i København som Student meget knapt, men var alvorlig og flittig, blev yndet af Professorerne *Balle* og *Janson* og tog i Aaret 1782 teologisk Attestats med første Karakter. — Han blev derefter Hører ved Ribe Skole og nogle Aar senere (1787) Præst i Jernved. Samme Aar ægtede han *Anna Magdalene Jacobsdatter*, en nogenlunde formuende Pige fra Semgaard. Han blev derved i Stand til at hjælpe sine fattige Forældre, til hvem han købte en lille Ejendom i Dymose ved Ribe. 1793 blev han Kapellan ved Domkirken i Ribe og Præst for Anneks sognet Seem, hvor han virkede til sin Død 8. August 1830.

Denne gamle Ribepreæst blev Fader til den berømte lærde Bibeloversætter *Jacob Christian Lindberg* og Farfader til Valgmenighedspræst *Niels Lindberg*, der var opkaldt efter ham, og adskillige af hans Ejendommeligheder er gaaet i Arv til disse.

¹⁾ En Borgerskabsfortegnelse for Ribe i Landsarkivet i Viborg.

²⁾ St. Catharinæ Kirkebog, Ribe, i Landsarkivet.

³⁾ „Ribe Cathedralskole“, af Adjunkt P. T. Hansen, 1823.

Han skildres af Sønnen som en meget alvorlig og streng Mand, der mest levede i sit Studerekammer, var pligtopfyldende til det yderste og havde en saa levende Retfærdighedsfølelse, at han tog sig af alle forurettede; særlig var han Enkers og faderløses Forsvarer. Han var ikke yndet af Autoriteterne, men højt anset blandt Egnens Præster, hvem han ofte gav gode Raad. Trods sin yderst tarvelige Levevis var han saa uhyre svær en Mand baade i Højde og Førelse, at Sønnen syntes, han i hele København ikke havde set hans Lige¹⁾.

Han vilde, efter Tidens Sædvane, bekæmpe Vantroen ved at prædike Moral, men med Hensyn til Kirkeskik og Sakramentforvaltning holdt han sig i Fædrenes Spor, og da *Middelboe* blev Biskop og engang bad ham at lade ham vide, naar nogen af Byens Stormænd (Honoratiores) tegnede sig til Alters; thi saa vilde han gaa med, svarede Lindberg: „Ved Herrens Bord gælder ingen Rangforordning“²⁾.

Denne Præst havde da, som den solide og rettænkende Jyde, han var, stridt med Mod og Troskab for, hvad han ansaa for Sandhed og Ret, og Sønnen var fra Barndommen af opdragen og viet til at føre endnu større og mere ihærdige Kampe.

Denne Søn, der i Daaben fik Navnet *Jacob Christian Lindberg*, blev født den 8. Januar, hjemmedøbt 14. Jan. og var i Kirke 16. Februar 1797³⁾. Han blev 8 Aar gammel sat i Ribe lærde Skole og afgik derfra til Universitetet 1816. Hans glimrende Begavelse og store Flid førte til, at han i Begyndelsen af Aaret 1822 tog teologisk Embedseksamen med den højeste Udmærkelse, der vistnok nogensinde er tildelt en Kandidat (*Laudabilis præ ceteris et quidem imprimis egregie*). Han opgav til Eksamen hele det gamle Testamente paa Hebraisk og desuden større eller mindre Partier af Bibelen paa beslægtede østerlandske Sprog: Arabisk, Syrisk, Koptisk. Samaritansk og Kaldæisk. Den gamle *Horneman*, der havde

¹⁾ Af Jac. Chr. Lindbergs Papirer. „Historisk månedsskrift“ 1 Bind 1883, S. 39 ff.

²⁾ N. Lindberg: Ugebladet „Danmark“ 1885, Nr. 14. Aftrykt i „Højskolebladet“ 1887.

³⁾ St. Catharinæ Kirkebog i Landsarkivet, jfr. „Hist. månedsskr.“ 1. Bd. 1883, S. 44 f.

været Professor i 46 Aar, havde forud et stort Arbejde med at forberede sig til at kunne eksaminere i alle disse Sprog. Da Udfaldet blev bekendt i Ribe, talte Folk i flere Dage, naar de kom sammen, stadigt om, hvorledes Niels Lindbergs Søn havde brilleret ved sin Eksamen¹⁾.

Samme Aar blev han ansat som Lærer ved Metropolitan-skolen i København; han udgav en Sproglære og andre Hjælpemidler til Studiet af Hebraisk, og i Forening med den lærde Biskop *Münter*, af hvem han blev særdeles yndet og skattet, studerede og læste han nordafrikanske Indskrifter og gamle Mønter (fra Kartago), og han havde snart Ry som lærd ogsaa i Udlandet.

Han var en Kampnatur, og allerede i Hjemmet blev han kampøvet, da hans Fader havde betroet ham paa egen Haand at føre en Enkesag til Sejr. Som Student støttede han *Baggesen* i dennes Strid mod *Øhlenschläger*²⁾, og som Adjunkt ved Metropolitan-skolen maatte han føre Klage over Universitetsprofessor *Rasmussen*, da denne ved Eksamen var aabenbar uretfærdig over for Lindbergs Elever, fordi de ikke brugte hans, men Lindbergs hebraiske Sproglære³⁾.

Men først rigtig for Alvor haarde og betydningsfulde blev hans Kampe, da han stillede sig ved *Grundtvigs* Side under dennes Hævdelse af den gamle Kristendomsopfattelse mod Rationalisten Professor *Henrik Nicolai Clausen*. Straks, da Grundtvig 1825 skrev „Kirkens Genmæle“, fik han Tilslutning af Lindberg, der var dybt greben af hans kristne Forkyndelse. Han forsvarede Grundtvigs Angreb og kritiserede skarpt Hof- og Statsretten, der idømte Grundtvig Mulkt for hans Opræden. Og da Grundtvig derefter traadte noget tilbage fra den mere personlige Kamp, var det Lindberg, der i en længere Aarrække førte Striden videre med Angreb paa Stiftsprovst *Clausen* og de rationalistiske Præster *Johannsen*, *Visby*, *Gad* og flere.

Sine lærde Studier havde han dog ikke lagt til Side; han disputerede 1828 for Magistergraden og fortsatte ogsaa senere sine Møntstudier. Men han nedlagde sin Lærerpost

¹⁾ „Hist. månedsskrift“ 3. B. 1884, S. 293 ff., jfr. Ribe Cathedralskole af Adj. P. T. Hansen.

²⁾ „Hist. månedsskr.“ 2. B. 1884.

³⁾ „Hist. månedsskr.“ 4. B. 1885, S. 259 ff.

ved Metropolitanskolen, tabte Biskop *Münters* Venskab, og Vejen til en Stilling som Universitetsprofessor var ham for bestandig spærret. Han maatte vandre en tornestrøet Vej og i 14 Aar skaffe sig Underhold ved Privatarbejde.

Det vilde ikke være underligt, om han under alt dette Besvær kunde fristes til at opgive Kirkekampen og udelukkende dyrke Videnskaben. En Oplevelse, han havde, kan maaske tydes i denne Retning. En Sommer sad han ofte om Natten og studerede i sit Havehus. Da han et Øjeblik havde forladt dette og derefter vendte tilbage, saa han Pallas Athene, Visdomsgudinden, lyslevende med Hjælm og Lanse, siddende i hans Stol. Hun saa et Øjeblik paa ham, og derefter forsvandt hun. Det hele var som en Skønhedsaabenbarelse; men den Nat vilde han dog ikke fortsætte Studiet i Havehuset¹⁾. Da Niels Lindberg fortalte mig dette, og da jeg bemærkede, at det vel var hans Afgud, der her fristede ham, sagde Lindberg: „Ja, har min Fader haft nogen Afgud, saa har det været hende.“

Men, har han haft Fristelse til at gøre Videnskaben til sin Afgud, saa har han i hvert Fald besejret Fristelsen. Og han valgte ikke blot Fattigdom for at følge sin Overbevisning. Man haanede og spottede ham, raabte efter ham paa Gaden og spyttede ad ham²⁾. Det gik saa vidt, at en Gøgler ude i Dyrehaven under Tilskuernes Jubel foreviste en Djævelfigur og endte med at sige: „Her ser De den slemme Magister Linddal“ (Lindberg³⁾).

Da Professor *Clausen* mange Aar senere udgav sine Livserindringer, skrev han, at det var ham en Gaade, hvorfor Lindberg i saa mange Aar førte denne Kamp. Sagen var, at for Professor Clausen drejede Striden sig om en Række teologiske Spørgsmaal, der i al Ro og Mag kunde drøftes paa et Kateder i en Læresal; men for Lindberg var det et alvorligt Spørgsmaal for den kristne Menighed, da Professor Clausen var Lærer for de vordende danske Præster, og alle menige Kristne i Landet dengang var bundne til deres Sognepræster, hvad enten disse var rettroende eller vantro. Lindberg var da utrættelig og haard i sin Kamp; selv *Grundtvig*

¹⁾ Mundtlig Meddelelse af Niels Lindberg.

²⁾ N. Lindberg i Ugebladet Danmark 1885, Nr. 14.

³⁾ „Hist. månedsskrift“ 7. B. 1886, S. 91.

kunde undertiden synes, han var for skarp, og saa kyndig var han i Lovene, at han kunde tage en Kamp op med Landets dygtigste Jurister.

For Nutidens Folk vil det vel synes, at han gik alt for vidt i at finde Kætterier hos sine Modstandere. „Men hvad der saaledes kan indvendes mod hans Krigsførelse, det opvejes rigeligt af den Kendsgerning, at han aldrig tænkte paa sin egen Velfærd under den haarde Kamp, men gladelig satte den i Vove for de Kristnes fælles Sag“¹⁾, skriver *Holger Begtrup*.

Mange vilde undskylde *Grundtvig*, han var jo en genial Digter, mens de samtidig faldt med Raseri over *Lindberg*. Men *Grundtvig* erklærede, at skulde der gøres Forskel, da maatte han selv bære Hovedskylden, og han maatte være en Djævel, om han for at hytte sit eget Skind vilde svigte ham, der blev ham tro, da næsten alle de andre forlod ham, og *Grundtvig* fortsætter: „Ja, han stod mig ikke blot ærlig og trofast bi, men stillede sig højmodig og djærv i Gabet, saa hele Hadet og hele Hoben efterhaanden faldt paa ham, aabenbart kun, fordi han ikke vilde forlade, end sige ofre mig“²⁾.

Sandhed og Ærlighed vilde *Lindberg* have i alle Forhold; derfor ønskede han ikke selvtagen, men lovhjemlet Frihed og Rummelighed i Folkekirken. Han blev en ivrig *Talsmand* for, at *Sognebaandet* skulde løses, og han fik et Forslag derom ført frem til Forhandling i Roskilde Stænderforsamling allerede 1838³⁾. Men naar først det stod enhver frit at slutte sig til den Præst, man følte sig trosenig med, da ønskede han som *Grundtvig*, at Præsternes hidtil selvtagne Frihed blev lovfæstet, saa de løstes fra deres Forpligtelse til at lære i Overensstemmelse med de symbolske Bøger. Først derved blev der fuld Sandhed og Redelighed i Folkekirkens Forhold.

1844 blev *Lindberg* kaldet til Præst i Tingsted paa Falster, og her gav han os den bedste danske Bibeloversættelse, der endnu har set Lyset.

¹⁾ H. Begtrup: „Det danske Folks Historie i det 19. Aarh.“ II Bd., S. 116.

²⁾ L. Helveg: „Den danske Kirkes Historie“ II Del. Kbhvn. 1883, S. 537.

³⁾ L. Helveg anf. Skr. S. 603 ff.

Til alt dette kan endnu føjes, at han førte en djærv Kamp for kristne Lægfolks Ret til at holde gudelige Forsamlinger og i den danske Rigsdag, fra 1853 til sin Død, virkede for frisindet og folkelig Lovgivning.

Ved sin Død 10. December 1857 havde han da fuldført et Livsværk, der fuldt ud berettigede *Peder Larsen* til, efter *Grundtvigs* Forslag, at sætte den Indskrift paa hans Mindesmærke i Skibelund Krat: „Guds og Folkets Mand“.

Niels Lindbergs fædrene Slægt ses saaledes at have været retskafne og stridbare kristne Vestjyder. Hans Moders Slægt havde hjemme paa Øerne og i Sønderjylland. „En sælandsk Bondekarl, *Niels Jørgensen*, var kommen i Kongens Tjeneste i København og blev saa derinde og tjente en Tid som Kusk hos en Minister. Han arbejdede sig da op og blev Bomforpagter og giftede sig med en Pige fra Fyn, *Kathrine Elisabeth Knudsen*, der ogsaa havde tjent hos Ministeren. Deres yngste Datter, *Elise Kristiane Jørgensen*, blev gift med Brændevinsbrænder *Peter Hansen* i København“, hvis Fader var indvandret Sønderjyde. Peter Hansen og Hustru havde 4 Børn. Ældst af disse var Datteren *Kathrine Elisabeth Hansen*, der var født i København 1. Januar 1805. En Broder til hende, *Jørgen L. V. Hansen*, blev Præst, og han og en Søster gik senere over til Katholicismen¹⁾.

Jac. Chr. Lindberg kom i Aaret 1816 til at undervise hende og hendes Søskende. Han kom straks til at holde meget af hende, og da hun var 12 Aar, spurgte han hende, om hun engang i Tiden vilde blive hans Hustru. Det lovede hun, og saa talte de ikke videre derom; men de stolede paa hinanden²⁾. „Hun var bestandig en meget stille, flittig og tænksum Pige, som udmærkede sig især ved Tegning; Musik gav hun sig ogsaa af med“, skriver han³⁾.

Da han 1822 havde taget Embedseksamen, blev han offentlig forlovet med hende, og 1826 løste de Kongebrev og blev 7. April i Frelsers Kirke viede af *Grundtvig*. De

¹⁾ Ugebladet „Danmark“ 1885, Nr. 14, jfr. Lise L. „Højskolebladet“ 1887, Sp. 1505.

²⁾ Lise Lindberg i „Højskolebladet“ 1888, Sp. 1322.

³⁾ „Hist. månedsskr.“ 1. B. 1883, S. 240.

havde i lang Tid stadigt hørt ham om Søndagen og vilde ikke vies af Stiftsprovst *Clausen*.

Og hun blev sin Mand en god og trofast Hustru, en Støtte under al hans Strid. *Peter Rørdam* sagde ved hendes Jordefærd 1866: „Denne kære og kærlige Kvinde, om hvis Støv vi her er forsamlede, har haft megen Modgang i denne Verden; thi hun var knyttet til en Mand, som var blandt de forreste af de faa, som den Gang stred den gode Strid for „Troens gode Ord“, og den Tid saa det mørkt ud i vort Land; thi Lysets Venner var kun faa, men Fjenderne var saa mange og saa mægtige“¹⁾. Da *Lindberg*, efter at han havde frasagt sig sin Lærerpost ved Metropolitanskolen, stod saa godt som uden Erhverv, afhændede hun uden at kny, sine rige Brudegaver, „sjældne store Sølvstager og Guldsmykker med ægte Perler og Ædelstene“²⁾; hun vilde ikke modtage Hjælp af andre, saalænge de kunde klare det selv. Og trods de smaa Kaar blev Hjemmet gæstfrit lukket op for alle, der søgte Raad og Bistand. Der gjordes ikke Forskel paa lærd og ulærd, rig og fattig. Og i hvor skarp end *Jac. Chr. Lindberg* var i sine Pennefejder, „var han dog i Omgang lige saa blid og venlig som aaben, og med sin store Grundighed dog fri for alt Slags lærd Pedanteri“, skriver *Pastor Østergaard*³⁾.

Niels Lindbergs Barndom og første Ungdom. 1829—1847.

Fra sine Forældre, som *Niels Lindberg* elskede og saa op til, modtog han sin aandelige Arv; i den rene Luft i det Hjem, de skabte, voksede han op, og derfra „gik hans Verden ud“. Han fortæller saaledes om det i Ugebladet „Danmark“:

Niels Lindberg blev født den 15. Februar 1829 paa første Blegdam ved København. Hans Fader, der endnu var Adjunkt ved Metropolitanskolen, var meget alvorlig optaget af den kirkelige Kamp; det var trange Tider, og det blev ikke bedre i de følgende Aar.

I Aarene 1835—36 boede han paa Kristianshavn og *Niels*

¹⁾ Fr. Nygård: *Jac. Chr. Lindberg* 1897, S. 79.

²⁾ Anf. Skr. S. 72.

³⁾ „Hist. månedsskrift“ 7. B., S. 92.

og hans ældre Broder, *Jens Nikolaj*, blev sat i *Georg Jensens Skole*, vistnok den første Skole efter grundtvigsk Mønster, og det var jo et forfærdeligt Tidernes Tegn, at her midt i Kongens København var en Skole, hvor Læreren fortalte i Steden for at give Lektier for og brugte *Hagens* Salmer og Sange og ABC. Dette er den eneste Skole, Niels Lindberg har gaaet i. 1836 flyttede Jac. Chr. Lindberg ud i Frederiksbergallé Nr. 9 (Allèenberg). Her boede han rigtig paa Landet og havde $1\frac{1}{2}$ Td. Land til Have. 3 Aar efter maatte han flytte op til Frederiksberg Have, hvor han ogsaa havde et betydeligt Stykke Have¹⁾. „Jac. Chr. Lindberg“, skriver hans Datter *Elise*, „var en ivrig Havemand og plantede mange smaa Frugttræer. Hans Børn hjalp ham saa at plante og vande. Han glædede sig meget baade over Træernes og Planternes Vækst og over, at Børnene var flinke til at hjælpe ham. Disse ansaa det ligefrem for en Ære, naar han kom og paa sin milde, rolige Maade sagde: „Lad os nu komme ud i Haven og se til Blomsterne, om de ikke skal vandes“²⁾. Paa et Blad i hans Brevmappe, skrevet d. 4. Dec. 1840, ses, at han da havde i „sund Tilstand“ 548 Potteplanter, deriblandt 174 Roser. Børnenes Moder forstod ogsaa at sætte dem i Arbejde om Vinteren med Læsning, Tegning, Paparbejder og andet. De maatte ikke hendysse Tiden i Lediggang

Dengang skulde der betales Told („Sise“) af al Ting. Naar Jens eller Niels blev sendt ind til *Grundtvig* med en Melon, kostede det 10 Skilling ved „Siseboden“, og saa kunde Drengene endda faa Lov til at vente en god Stund, da de skubbedes til Side af de voksne.

Om Søndagen fulgte Niels Lindberg jævnligen med Far og Mor til Frederikskirken for at høre *Grundtvig*. Paa 300-Aarsfesten for Reformationens Indførelse i Danmark 1836 var han saaledes ogsaa med sine Forældre. Da de kom til Vesterports Ravelinen, var den svære Palisadeport lukket. Udenfor stod en hel Flok Folk, som ikke maatte komme ind; en Underofficer med fire Mand holdt Vagt indenfor. Jac. Chr. Lindberg var en høj, svær Mand, der til sin Tid kunde være meget myndig. Da han kom til Porten, raabte han med

¹⁾ Ugebl. „Danmark“ 1885, Nr. 14.

²⁾ Elise L. i „Højskolebl.“ 1888, Sp. 1355.

vældig Røst: „Luk op! Jeg skal ind i Byen!“ Og da Underofficeren nu aabnede Porten paa Klem, tog Lindberg et vældigt Tag i den og lukkede den helt op, saa han og alle bag ved ham kom ind.

I de Aaringer var der Liv og Røre paa Frederiksberg om Sommeren, da mange Københavnerne laa paa Landet derude. Om Vinteren derimod var der dygtig øde; ja, det var endog ofte forbundet med Fare at færdes der, navnlig paa mørke Aftener. Om Sommeren havde Drengene travlt med at lege Soldat. De havde et helt Korps paa c. 50 Krigsmænd. Niels Lindberg var en Tid lang Piberdreng ved Korpset; en Jødedreng var Trommeslager. Generalisimus, en Søn af Slagter *König*, mødte ofte til Hest. Lansenererne laa nemlig dengang altid i Kvarter paa Frederiksberg og holdt Øvelser derude, og her havde Drengene lysende Exempler, tjenende til Efterligning.

Alsingeren *Peter Vilh. Christensen* (død som Præst i Tønning) var i Aarene 1840—43 i Huset hos Jac. Chr. Lindberg for at læse til Embedseksamen samtidig med, at han underviste Børnene. Men det gik smaat med Undervisningen. Historie var omtrent det eneste, han magtede.

„Niels Lindberg havde tidlig Lyst til Bogen. Noget af det første, han fik fat paa, var Baggens komiske Fortællinger — maaske det, at han havde Fødselsdag sammen med *Baggesen*, var Anledningen til, at han søgte dennes Forfatter-skab. „Tylftestriden“ studerede han meget ivrigt i „Dagen“ og „Københavns Skilderi“ ligesom Baggens „Trylleharpens Historie“. *Holbergs* „Peder Paars“, men især Komedierne blev snart en yndet Læsning, og flere af Komedierne opførte han paa et Dukketeater. Saaledes leverede han en brillant „Jeppe paa Bjerget“ og „Didrich von Menschenschreck“ for ikke at tale om „Julestuen“. Og det gik fremad med Kunsten; af en Mursvend *Schönemann* fik han et større Teater med en Scene paa hele 2 Alens Bredde, 2 Alens Dybde og 1 Alens Højde. Saa blev *Øhlenschläger*, *Bredahl* og *Shakespeare* samt *Grundtvigs Saxo* og *Snorre* søgt Læsning. Han begyndte saa smaat at samle paa Bøger, og kirkelige Stridsskrifter blev de første, der kom i Boghylden. Da han var 14 Aar, ejede han 80 saadanne Skrifter. *Fleischers* Naturhistorie med sine 26 Bind pløjede han igennem fra

Ende til anden; særlig Dyrerigets Historie interesserede han sig stærkt for.

13 Aar gammel tog han fat paa Hebraisk. Hans Fader læste med en Husmandssøn fra Sønderjylland, og Niels fik da Lov at gaa med i Timerne; men han har aldrig siden blandt sine Lærere truffet nogen med et saadant Mesterskab i at undervise som sin Fader. Niels læste paa Grundsproget 1. og 2. Mosebog indtil Lovgivningen, den historiske Del af Josva, Dommernes Bog, Ruts Bog, Samuels og Kongernes Bøger, Jeremia, Hosea, Obadja og et Udvalg af Salmerne. Da han senere kom til at læse til Artium, kunde han i disse 2 Aar helt lægge Hebraisken til Side og dog tage præceteris (Udmærkelse) til Eksamen.

I 1846 kom han med sin Fader til København i 14 Dage, og han var daglig paa det kgl. Bibliotek for at gennemgaa Billederne i Buffons Naturhistorie, som Fleisher henviste til. Han havde udarbejdet Liste over de Afbildninger, Fleisher omtalte. Ligeledes hørte han *H. C. Ørsted* paa den polytekniske Lærestanstalt. Det var midt i en Forelæsning, et Afsnit om den almindelige Tiltrækningskraft, som han senere genfandt i Ørsteds „Aanden i Naturen“. Det undrede ham, at Ørsted, da han vilde forklare, hvad en Elipse er, satte to Punkter paa Tavlen og sagde, at naar man nu i hvert Punkt satte en Knappenaal og til hver af dem bandt sin Ende af en Snor, saa fik man en Elipse, naar man lod en Blyant løbe i Snoren. Det kendte Niels Lindberg godt fra Haveanlæg, at man med to Plantestokke og en Plantesnor kunde slaa en Elipse; men dens Egenskaber fik han intet at vide om hos Ørsted¹).

Da Jac. Chr. Lindberg i 1844 blev kaldet til Præst i Tingsted paa Falster, maatte han straks til at ombygge Præstegaarden. Der var saa en ung Snedkersvend, som var meget forknyt over, at han havde faaet en uheldig Akkord. Niels Lindberg tilbød da at hjælpe ham, og det gik da saa godt, at Svenden blev glad og „begyndte igen at synge ved Arbejdet“²). Men Lindberg selv havde faaet saadant Greb paa og Lyst til Haandværket, at han i Sommeren 1847 var fast bestemt paa at lade sig optage som Forbundter hos en Snedker.

¹) Niels Lindberg: Ugebl. „Danmark“ 1885, Nr. 14 og 15. Aftrykt i „Højskolebl.“ 1887.

²) Mundtlig Meddelelse af N. L.

Bedstefaderen havde da ogsaa drevet Snedkeri, det laa til Familien.

Men saa kom Præsten *Hass* hjem fra Smyrna efter hans Hustrus Død. En af de første, han besøgte, var hans fordums Lærer Jac Chr. Lindberg. Han kom da til at tale med Niels Lindberg om hans Planer, og han fandt ikke ret Behag i, at Niels skulde være Snedker; men der var jo ikke Udsigt til andet. Han rejste da om til sine mange Præstevenner, og hos dem og andensteds samlede han en Sum Penge ind, som var stor nok til, at Niels Lindberg i c. 2 Aar kunde opholde sig i København og læse til Studentereksamen. Det blev da en Aftale, at dersom han ikke naaede at faa Eksamen i den fastsatte Tid, skulde han uden Knur vende tilbage til Høvløbænken¹⁾.

Studietid i København. 1847–1859.

Niels Lindberg rejste da sidst i November 1847 til København og kom i Huset hos Stud. theol. *Peder Kjellerup Algreen*²⁾. Denne ejendommelige Mand var født i Nykøbing paa Mors 1807, havde taget Lærereksamen med Udmærkelse 1826 ved Seminariet i Snedsted og var straks derefter bleven ansat ved Seminariet, hvor han i den følgende Tid virkede som en særdeles dygtig og afholdt Lærer. Ved Forbindelse med Pastor *J. K. Sørensen* i Sønderhaa, der senere kom til at virke som Præst og Provst, først i Solbjerg og siden i Karby paa Mors, var han bleven kristelig vakt. *Brammer*, der 1830 havde afløst *Bentzon* som Seminarieforsander, gjorde ham bekendt med Grundtvigs Skrifter, der meget tiltalte ham, og paa en Københavnsrejse 1835 hørte han *Grundtvig* prædike og blev paavirket af Grundtvigs Venner. Han kom derved fuldstændigt i Forstaaelse med Grundtvigs Betragtning af Daabens og Trosordets Betydning. Det samme blev Tilfældet med Provst Sørensen; men heri kunde *Brammer* ikke følge dem.

Algreen begyndte nu paa sit Værelse at holde smaa opbyggelige Sammenkomster med enkelte Seminarister, deriblandt den senere som Skolemand bekendte *Kristen Mikkel-*

¹⁾ N. L.: Ugebl. „Danmark“ 1885, Nr. 15.

²⁾ Se P. K. Algreens og Provst J. K. Sørensens Levnedsløb“, af Fr. Nygaard 1883.

sen Kold. Sammen med denne, der var bleven Huslærer hos Provst Sørensen, og *Peder Larsen Skræppenborg*, deltog han 31. Januar 1837 i en lille gudelig Forsamling i Solbjerg og senere i andre Møder paa Mors. Da dette gennem en Beretning i *Jac. Chr. Lindbergs* „Nordisk Kirketidende“ blev det danske Kancelli bekendt, og da ogsaa Brammer, skønt han vel til Dels forsvarede Algreen, dog ligesom Kancelliet var meget betænkelig ved Møderne, endte det med, at Algreen fik Afsked, og i Maj 1838 maatte han bundfattig rejse fra Snedsted. I Anledning af sin Afsked fik han mange kærligt deltagende Breve, særligt da fra Magister Lindberg. — Derefter blev han Kolds Afløser som Huslærer hos *Provst Sørensen* i Solbjerg. Under sit 6 Aars Ophold her afholdt han ofte gudelige Forsamlinger og blev mulkeret derfor af Politimesteren, uden at han dog kom til at betale Bøderne. Sammen med Provst Sørensens Sønner læste han ogsaa Latin og kom saa vidt med sin Forberedelse, at han og den ældste af disse, *Albrekt Sørensen* (senere Præst i Staby og sidst i Jerslev, hvor han døde 1900) kunde tage Studentereksamen med bedste Karakter 1845 efter kun et Aars Studium i København. Algreen var da 38 Aar, og efter at han næste Aar havde taget anden Eksamen, gav den gamle Student sig i Lag med Teologien; men det varede hele 8 Aar, inden han gik op til Embedseksamen.

I denne sin lange Studietid fik han imidlertid en stor og meget betydningsfuld Virksomhed i Hovedstaden. Han havde en ganske særegen Gave til at drage unge Mennesker til sig og paavirke deres Udvikling. Der kunde nævnes henved en Snes af Danmarks bedste Præster, som mer eller mindre høstede godt af Omgangen med *Algreen* i deres Studenterdage. Af disse havde Algreen i Aarens Løb flere eller færre hos sig i sin umiddelbare Nærhed, idet han ikke blot sørgede for deres Undervisning og Opdragelse, men ogsaa for deres Kost og Logi. Algreen selv læste Matematik med enkelte af de unge Kostgængere. Da han fik Bolig paa Regensen, kom der mange unge Studenter til ham, særlig Teologer. Enkelte af disse unge teologiske studerende kunde rigtig med Iver sige ham imod, naar han talte til dem om „det lille Ord“ saa roligt og overbevisende, ja, de kunde blive helt rasende paa ham; men de skulde dog snart igen op paa hans Kammer

for at tage Kampen op med den gamle Løve, indtil de saa tilsidst selv blev besejrede¹⁾.

Algreen søgte stadigt sin Opbyggelse i Vartov Kirke og blev ogsaa snart en kær Gæst i *Grundtvigs* Hus. Han levede sig saaledes ind i Grundtvigs kristelige Grundanskuelse, at han havde en Klarhed derover som faa.

Det var altsaa til denne Jacob Christian Lindbergs gode Ven, Sønnen blev sendt, for at han i Løbet af 2 Aar skulde forberede sig til at tage Studentereksamen. Men det blev en urolig Studietid. *Niels Lindberg* kom paa Parti med *Christian Sørensen* (senere Præst i Karby paa Mors, død i Aarhus 1903), der dengang havde gaaet 3 Aar i Metropolitanskolen, og det var vanskeligt nok for ham at følge med. Han begyndte straks at sidde oppe om Natten til Kl. 2. Og saa kom Aaret 1848 med *Kristian den Ottendes* Død, de bevægede Martsdage, det slesvig-holstenske Oprør og Krigen. „*Albrekt Sørensen* og flere Lærere gik frivilligt med. Niels Lindberg havde stor Lyst til ogsaa at stille sig i Rækkerne, og det var først efter alvorlig Drøftelse med Algreen, at han slog sig til Ro. Men det var vanskelige Aar for den, der skulde passe Tiden nøje, ved Studeringen. Det svirrede med Rygter. Mangel Gang var Lærerne ikke til at finde, navnlig, naar der var indløbet Efterretning fra Krigsskuepladsen²⁾. Albrekt Sørensen var straks kommen i Ilden i Træfningen ved Hoptrup og var med Rette meget misfornøjet med de Danskes Førelse i denne Kamp³⁾.

I Sommerferien 1848 var N. Lindberg sammen med *Chr. Sørensen* paa en 6 Ugers Udflugt til dennes Fader, Provst Sørensen i Karby paa Mors. Efter at han var kommen tilbage til København, skrev han til sin Fader og fortalte om Rejsen. Den havde været meget morsom, og han havde aldrig før kendt nogen saa elskværdig Familie. Tilbagereisen sammen med *Christian Sørensen* og *Algreen*, der ogsaa var kommen derop, gik over Aalborg, og de fulgte Landevejen gennem Hobro, Randers, Aarhus og Skanderborg til Horsens. Paa Bisgaard ved Horsens besøgte de *Reedtz* (gift med *Budstikke-Boisens* Søster) og fik Hilsen

¹⁾ Fr. Nygård anf. Skrift, S. 111—112.

²⁾ Ugebl. „Danmark“ 1885, Nr. 15 og Brev fra L. 8. Maj 1848.

³⁾ Lindbergs Brev 12. Juni til Hjemmet.

med fra ham til Jac. Chr. Lindberg. I en Landsby udenfor Vejle traf de igen Albrekt, der havde været en Tur hjemme, mens de var paa Mors. „En af de frivillige Studenter traf de paa Maven paa Jorden med Holbergs Komedier foran sig, en anden sad med sine Soldaterbukser paa Knæene for at rense dem for Utøj. Der blev stor Jubel over saadan uventet at gense den gamle, kære Algreen¹⁾). De besøgte videre Algreens Venner: *Rasmus Ottesen*, der kørte dem fra Frederits til Snoghøj, *Anders Larsen*, Gamborg, Pastor *Agerbek* i Øster-Hæsinge, Provst *Knudsen*, Gislev, Pastor *Suhr* i Tved, Købmand *Brandt* i Nyborg, Forstander *Møller* paa Flakkebjerg og Forstander *Stephansen* paa Holsteinsminde. Fra alle disse bragte Lindberg Hilsen til sin Fader²⁾).

Ogsaa i Aaret 1849 var der mange Forstyrrelser. Efter Sejren ved Frederits blev sluttet „den lumpne Vaabenstilstand“, som Niels Lindberg i et Brev til hans Moder kalder den, og i September holdt den sejrende Hær sit Indtog i København. Derom fortæller han: „Gaderne, hvorigennem Tropperne drog, var bedækkede med Grønt, Dannebrogvejede fra de fleste Huse, forskellige Malerier var i samme Anledning udhængte, Tribuner oprejste paa flere Steder, bedækkede med Grønt og Blomster, Guirlander under Vinduerne paa de allerfleste Huse og en uafbrudt Blomsterregn fra Vinduerne ned paa Krigerne, samt bestandigt Hurraraab, Musik af alle Byens Musici paa forskellige Steder, Sange af Sangforeninger, Optog af Haandværkerne lavsvis med Lavsfaner og Dannebrogvej, Kokarder paa Hattene og Dannebrogssløjfer i Knaphullerne; — og til Slutning fri Beværtning i Rosenborg Have, fri Forestilling paa Casino, og Tivoli frit aabent. Alle Tropperne var saa glade og fornøjede, at de næsten kom i en Dans op ad Gaderne, skønt de havde fuld Oppakning og var gaede fra Roskilde samme Dag. Der var en Fryd og Glæde i København over de tilbagevendende Tropper, som længe vil mindes. Jeg har endnu aldrig set saa mange Dannebrogvej paa én Gang; thi hvor Øjet vendte sig, saa man dem, nogle var saa store, at de fra anden Sal naaede ned til Gaden, andre saa smaa, at der vrimlede af dem i Damernes Buketter. Børn var der alle Vegne med smaa Dan-

¹⁾ „P. K. Algreens og J. K. Sørensens Levnedsløb“, S. 113.

²⁾ Lindbergs Brev til hans Fader, 26. Aug. 1848.

nebrogflag, som de dels svingede i Vinduerne, dels bar paa Gaden; — kort, det var en fuldkommen Nationalfest. Men det herligste i Dag var, at *Kongen* selv tog imod dem paa Nørrefælled og fulgte dem ind i Byen. Jeg fulgte med hans Hest lige fra Nørrefælled ad Farimagsvеjen ind ad Vesterport og til Gammeltorv. Han var sjæleglad, og hvor han kom, regnede Blomster ned paa ham, som han greb og pynkede baade sig selv og sin Hest med, og hele Tiden red han midt iblandt Folk, da hans Følge ikke kunde følge ham for Trængsel; han talte med mange Folk og maatte bestandigt syse Børn væk fra Hesten, da han næsten ikke kunde komme frem for smaa Drengе. — — Det er snart den gladeste Dag, jeg har oplevet i København; naar blot Tropperne bragte Fred, saa sandt som de bringer Sejr.“

Dette Brev til hans Moder slutter han saaledes: „Jeg skal laane *L. Clausens* Kjole paa til Artium, en Reserve-Hat har jeg ligeledes forbeholdt mig. Hvis Du kan sende mig et Par hvide Halstørklæder og et Par Kraver, maa Du gerne, men Du skal ikke videre bekymre Dig derom“¹⁾.

Vi ser da, at Studentereksamen var nær forestaaende, og snart derefter maatte han da ogsaa i Ilden. Den skriftlige Del begyndte først i Oktober. Det havde været ham svært i den korte Forberedelsestid og under de urolige Forhold at blive færdig. Særlig kneb det med latinsk Stil, og i det sidste Fjerdningaar fik han hele tre Lærere i Latin for at vinde med. Han fik da ogsaa kun Eksamen med anden Karakter, hvad ikke var at undres over. Den senere bekendte Politiker *Sofus Høgsbro*, der var teologisk Kandidat og paa den Tid gav Undervisning i Historie, dimitterede ham. Da han skulde op til Eksamen, blev han for første og sidste Gang i sit Liv barberet. Til Artium var ingen gaaet op med Skæg. En havde forsøgt det til teologisk Embedseksamen; men om ham havde Professor *Hermansen* sagt til Algreen: „Han havde saa mange Haar i Ansigtet, og saa kunde han saa lidt Hebraisk“. Det sidste var da formentlig alligevel det værste²⁾.

Straks efter at Lindberg havde taget Artium, paabegyndte

¹⁾ N. L.s Brev 10. Sept. 1849.

²⁾ Ugebl. „Danmark“, Nr. 15, jfr. Brev af 20. Sept. og „Biogr. Lex.“ VIII, S. 231.

han Forberedelsen til anden Eksamen, den saakaldte filologisk-filosofiske Eksamen. Om denne Forberedelse skriver han i et Brev til sin Fader: „Du skriver, at Du ikke ved, hvorledes Studenterne nu studerer, og sandt at sige, ved jeg det heller ikke rigtigt. De fleste af dem bruger den Trafik, at de skriver saa meget, de kan, og lærer det godt udenad, og dermed lader de det være nok. Og jeg véd virkelig ikke, hvad man skal gøre ved det meste af det, de gode Professorer kommer med, da vi slet ikke faar at vide, hvor vi kan søge nærmere Oplysning; og da vi som oftest kun kan faa skrevet et tørt og kort Uddrag af, hvad de fortæller, saa er det virkelig et pinagtigt Arbejde at lære udenad; der er derfor slet ingen Fornøjelse ved at læse til anden Eksamen“¹⁾. Han tog dog første Del af denne Eksamen — Latin, Græsk, Hebraisk, Historie og Matematik — i April, og sidste Del — Filosofi, Fysik og Astronomi — i November 1850, begge Dele med første Karakter²⁾.

Nu var da de indledende Eksaminer overstaet, og det teologiske Studium kunde begynde. Lindberg var ingen Ynder af Eksamenslæsning. Han begyndte vel at gaa paa Kollegier, høre Forelæsninger og gøre Optegnelser; men han skriver i et Brev, 8. Marts 1852: „I Morgen begynder Forelæsningerne, saa skal man have dem at trækkes med paany; det bedste ved dem i Aar er sagtens, at de er kortere end ellers, Semestret (Halvaaret) kommer nemlig kun til at gaa til 9. Juli“; man ser da, at de kun har ydet ham ringe Tilfredstillelse. Han, *Spleiss* og *Chr. Sørensen* tog *Gjerløff* (død som Præst i Randlev 1878), til Manuduktør i Kirkehistorie, og det var ham næsten ikke muligt at faa Sammenhæng i, hvad han læste hos *Guericke*; særlig døjede han meget, inden han fik hans Kætter-Systemer til Livs³⁾.

¹⁾ Brev 31. Dec. 1849.

²⁾ I Brev Skærtorsdag angives Eks. at begynde 4. Apr. 1850, og i Brev af 18. Okt. angives Eks. at begynde 24. Okt., men han skal op den sidste Dag (først i Nov.).

³⁾ Brev 13. Jan. 1852. *Guericke* (1803—1878), gammel-luthersk tysk Teolog, hvis kirke- og dogmehistoriske Værker dengang benyttedes af de studerende Teologer. *Hammerich* skriver, at hans Stil er saa ubehjælpesom, at „man maa læse hans Sætninger 3 Gange, inden man forstaar dem“ (Kirkeh. III, S. 573).

Scharling og *H. N. Clausen* satte han ikke Pris paa. De fleste fandt ogsaa, at det, *Clausen* opvartede med, var „uden Gehalt og smagløst behandlet, to Ting, han ellers har været i Ry for“¹⁾. *Martensen* kalder han „en af de skikkeligste Professorer“ i Anledning af, at han dengang var udset til Biskop i Slesvig, og han ønskede meget, at *Rasmus Nielsen* kunde blive hans Efterfølger²⁾. *Martensen* trak sig imidlertid tilbage fra at modtage den paatænkte Stilling som Biskop i Slesvig og blev ved Universitetet, til han (i April) 1854 fik Udnævnelse til Biskop i Sjællands Stift. *Lindberg* skriver da: „Man arbejder nu paa at faa *P. Chr. Kierkegaard* til Professor i *Martensens* Sted; *Hermansen* og *Clausen* vil nok, men *Scharling* og *Hagen* skal være derimod“, og *Kierkegaard* fik ikke Professorposten³⁾. — Den Professor, *Niels Lindberg* havde størst Glæde af, var den grundig og lærde jydsk Husmandssøn *Christen Hermansen*. Han saa ganske vist, at for de fleste Studenter var *Hermansens* Forelæsninger upraktiske. Han gik for disse alt for grundigt til Værks; et Aar læste han i et helt Semester 3 Timer ugentlig og naaede ikke videre end at faa gennemgaaet de 12 første Kapitler af 1. Mosebog. Alle de forskellige Fortolkninger, hvert enkelt Vers havde været Genstand for, blev nøje gennemgaaet⁴⁾. Men for *Lindberg* og de mere grundige var det anderledes. Han skriver: „*Hermansens* Forelæsninger over Genesis (1. Mosebog) og over Indledningen er de interessanteste Forelæsninger, jeg endnu har hørt; de er saa udarbejdede, at han gerne kunde lade dem trykke, hvilket man næppe skal sige om nogen af de andres“⁵⁾. Og i et andet Brev skriver *Lindberg*: „Jeg har ret glædet mig over i denne Tid daglig at komme til *Hermansen* og hjælpe ham lidt tilrette under hans Sygdom; han hader ret al Rationalisme af sit ganske Hjerter og kan ret komme i Aande ved at tale derom; han er ogsaa saa hjertelig vred paa alle Tyskere, saa han endog glæder sig over, at en sølle Tysker, som havde været Præst i Preussen og var Kandidat fra Dys-

¹⁾ Brev 13. Nov. 1852.

²⁾ Brev Fastelavns-Mandag 1851.

³⁾ Brev 23. Apr. 1854.

⁴⁾ Brev 20. Dec. 1852 og mundtlig Meddelelse af L.

⁵⁾ Brev 13. Nov. 1852.

seldorf med Karakteren „Sehr gut“, skal tage Artium, anden Eksamen og Attestats her ved Universitetet, førend Ministeren for Slesvig vil kalde ham til Præst¹⁾. Og Lindberg beundrede hans Ydmyghed; ingen kunde med en Inderlighed som gamle Hermansen sige Davids Ord (Salme 22,7): „Men jeg er en Orm og ingen Mand“²⁾. Hermansen gengældte da ogsaa Lindbergs Hengivenhed, støttede ham med gode Raad og vilde ikke modtage Betaling af ham for Skriveøvelser³⁾.

Det var de frie Studier, uafhængige af alt Eksamenshensyn, der dengang, som i hele Lindbergs senere Liv, særlig tiltalte ham. Med stor Glæde beretter han, at *Algreen*, han selv, begge *Sørensen'erne* og et Par andre har faaet det indrettet saaledes, at *Levinsen* læser Engelsk med dem en Time daglig, naar de har spist, imod at de betaler hans Middagsmad, og det gaar med Liv og Lyst⁴⁾. Særlig var det dog de østerlandske Sprog, han havde kastet sin Kærlighed paa. Sammen med *Skat-Rørdam* læste han Arabisk hos Professor *van Mehren* og siden hos *Hermansen*, og hjemme i Ferierne læste han Syrisk under sin Faders Vejledning⁵⁾. Hans Fader glæder sig da ogsaa over, at han nu, „kan veksle lærde Breve med ham om græske, hebraiske, syriske og arabiske Sager“, og at han kan skaffe ham Oplysninger om saadanne Ting fra Bibliotekerne i København, naar han har Brug derfor⁶⁾. (Med Hensyn til sin Bibeloversættelse, som Sønnen hjalp ham ogsaa med at læse Korrektur paa). Ogsaa Matematik og andre Videnskaber var Genstand for Niels Lindbergs fri Studier.

I sin Studietid i København havde Lindberg det meget smaat i økonomisk Henseende, og især i Begyndelsen maatte han kæmpe med mange Vanskeligheder.

Fra hans Fader var der saa godt som ingen Støtte at vente. Han havde maattet bygge en ny Præstegaard i Taaderup (Tingsted Præstegaard ligger i Taaderup By). Byggesum-

¹⁾ Brev 20. Dec. 1852.

²⁾ Mundtlig Meddelelse af L.

³⁾ Brev 12. Aug. 1852.

⁴⁾ Brev 4. og 8. Nov. 1852.

⁵⁾ Brev 10. Jan., 30. Aug. og 4. Nov. 1852, jfr. Ugebl. „Danmark“, Nr. 15.

⁶⁾ Brev fra J. Chr. L. i „Højskolebl.“ 1897, Sp. 753. Jfr. Breve 6., 8. og 13. Nov. 1852 og Brev fra J. Chr. L. 2. Nov. s. A.

men var beregnet til 14000 Kr., men Opførelsen kostede 20,000, og Overskridelsen blev det paalagt ham at udrede. Da dette ikke var ham muligt, havde han maattet overgive sit Bo til Skifteretten¹⁾. Niels Lindberg søgte da Kommunitetet, men længe forgæves, hvad der efter Prof. *Hermansens* Udsagn udelukkende skyldtes Prof. *Clausen*. Efter Prof. *Hermansens* Raad henvendte han sig da til Understøttelses-selskabet „Filadelfia“, og dette bevilgede ham saa, indtil han kunde faa Regentsen og Kommunitetet, en maanedlig Understøttelse af 8 Rigsdaler²⁾.

Han gav Undervisning i Fransk, Matematik og flere andre Fag, men fik det i Regelen kun daarligt betalt: I et Brev³⁾ nævner han, at han læser med én og faar derfor 3 Mark (1 Kr.) om Ugen. En bedre Betaling fik han dog, da han i Efteraaret 1852 kom til at undervise *N. P. Christensen*, en jydsk Bondesøn fra Langskov ved Vejle (død 1901 som Præst i Smidstrup), i Latin, Græsk, Matematik og Naturhistorie. Han gav ham 1 Time daglig Undervisning og fik derfor 2 Mark (67 Øre) i Timen. Han følte sig da som „en holden Mand“ og tænkte paa at forøge sin Bogsamling. Han havde dog allerede over en halv Hylde Folianter, hvorover han „daglig glæder sig“, deriblandt Vedels Saxo, Lyschander og Arild Hvidtfeld. Hans yngre Broder *Johan*, der var overordentlig begavet, saa Niels Lindberg regnede sig selv som en Sinke imod ham, læste ogsaa en Tid hos Algreen (han døde som Student 1853 af Hjernebetændelse⁴⁾). Lindberg skriver 4. Nov. 1852: „Vi har nu faaet os en smuk lille Lystestage af bronceret Jern; jeg fik den for 2 Mark (Prisen er ellers 5 Mark), fordi der var stødt lidt af Haandfanget; deri har vi et smukt Stearinlys; forhen har jeg, naar jeg har haft Lys, anbragt det i en Flaske. Naar jeg i Midten af Maanednen faar Penge fra „Filadelfia“, skal vi ogsaa se at faa os en Ildtang. Vi har ogsaa faaet 3 Stole à 3 Mark Stk., hvilke vi har købt af Algreen. En Papirsaks har jeg da ogsaa faaet igen.“ Vi ser, at de ikke har haft det videre flot; men deres

¹⁾ Elise Lindberg i „Højskolebladet“ 1887, Sp. 1669—70, jfr. Ugebl. „Danm.“, Nr. 15, 1885.

²⁾ Brev 29. Dec. 1851.

³⁾ 8. Marts 1852.

⁴⁾ Clara Lindbergs Erindringer.

Fader skriver, at Niels Lindberg „er Liv fra Morgen til Aften“, og „begge er de i daglig behagelig Omgivelse og Selskab af nogenlunde jævnaldrende under Algreens Faderhaand“¹⁾.

Endelig fik han ekstraordinært Regentsen for et Aar, og da Professor *Hermansen* raadede ham til nu at søge Kommunitetet, der ikke vilde kunne nægtes ham, søgte han dette og fik det i Begyndelsen af Aaret 1854. Han stod da for Udskrivning, men trak sig fri, og han opsatte nu foreløbigt at gaa op til Eksamen for en Tid at kunne studere videre og nyde godt af Kommunitetet. Men saa kom *Søren Kierkegaard* med „Øjeblikkene“, og Lindberg lagde da for en Tid Teologien ganske til Side og havde næppe taget den op igen, dersom ikke hans Fader, der var forflyttet til Lille Lyngby i 1857, var bleven saa svagelig, at han trængte til Hjælp. Niels Lindberg syntes nu, at han hos en Mand som sin Fader godt kunde tage en Stilling som Kapellan i Folkekirken. I det sidste Fjerdingaar af 1857 tog han da alvorligt fat paa Teologien for at tage Eksamen til Jul. Den 10. December døde imidlertid Jacob Chr. Lindberg, og dermed faldt Grunden til at tage Eksamen bort; kun Hensynet til hans Moder gjorde, at han alligevel vilde tage den²⁾. Han blev imidlertid alvorligt syg lige inden den skriftlige Eksamen, og kun med Nød og næppe naaede han at komme med. Han fik da sin teologiske Embedseksamen i Begyndelsen af Aaret 1858 (haud. 1.)³⁾; men det var ikke hans Hensigt at gøre Brug af den.

I den lange Studietid havde Lindberg, foruden sit Arbejde med Læsning og Undervisning, haft meget andet at gøre. Han, der var Tjenstvilligheden selv, fik mange Kommissioner at udføre; han afskrev Noder, kopierede Billeder og Landkort og læste Korrektur, blandt andet paa *Svend Grundtvigs* Udgave af danske Kæmpeviser. Han havde arvet sin Moders Tegnetalent, havde studeret Perspektiv og leverede flere Tegninger af Kirker til den historiske Samler *Burman-Becker*⁴⁾. Og han var i højeste Grad hjælpsom overfor Kam-

¹⁾ J. Chr. L.s Brev 20. Nov. 1852 i „Højskolebl.“ 1897, Sp. 753.

²⁾ Ugebl. „Danmark“ 1885, Nr. 15.

³⁾ Sofus Elvius: „Danmarks Præstehist.“ 1869—1884, S. 267.

⁴⁾ Breve 3. og 8. Marts, 4. Nov. og 28. Dec. 1852.

merater. Hans Sambo paa Regentsen — vistnok *Julius Schousboe*, død som Kateket i Assens 1872 — havde under en Sygdom nogle Uger været paa Hospitalet i Roskilde. Efter Tilbagekomsten blev han straks syg paa ny, og Lindberg skriver: „Han var i flere Dage saa svag, at jeg næsten maatte bære ham af den ene Seng i den anden, og i al den Tid har jeg næsten ikke sovet uden 3 à 4 Timer i Døgnet; tilsidst kunde jeg ogsaa næsten gaa og sove. Jeg nænte ikke at lade ham komme paa Hospitalet, da det vist vilde gaaet ham meget nær og let kunde gjort ondt værre“¹⁾.

De fleste teologiske Studenter synes kun at have haft ringe kristelig Forstaaelse. I et Møde i teologisk Forening førtes en Forhandling om „Daabens sakramentale Betydning“, og saa godt som alle holdt paa, at den havde kun Betydning som Ceremoni; man sammenlignede den endog med de Ceremonier, der finder Sted ved Optagelse i Frimurerforeningen. Og dog vilde de have sig frabedt at kaldes Rationalister²⁾. — Men i de mindre Kredse, hvor Lindberg færdedes, fandt han mange aandsbeslægtede Venner, og her levedes et rigt og muntert Ungdomsliv. Midtpunktet for dette var *Algreen*; han var deres „bedste Ven“³⁾, den ældste, modneste og mest aandeligt udviklede. Foruden ham kan nævnes *Albrekt* og *Chr. Sørensen* fra Mors, *Holger* og *Skat-Rørdam* (den senere Sjællands Biskop), *Spleis* (senere Præst i Norup og Egebjerg, død 1910), *Sigfr. Ley* (siden Lærer i Sønder-Jylland og sidst paa Tangs Højskole, død 1874). Digteren Poul Møllers Brodersønner fra Laaland, *Rasmus* og *Poul Møller*, hvem Lindberg kalder „herlige Mennesker“⁴⁾, særlig Poul blev hans Ven, og mange andre. Den betydeligste af dem, han i disse Aar knyttedes til, var dog vel *Otto Møller* (død som Præst i Gylling 1915), med hvem han sluttede et Venskab, der trods alle senere Rivninger varede Livet ud. I et Brev til Fru Lindberg efter Lindbergs Død skriver Otto Møller: „Jeg mindes saa godt en Gang i vor Ungdom, at han kom efter, hvad Dag det var min Fødselsdag; det var maaske selve Fødselsdagen, han

¹⁾ Breve 1. og 27. Sept. 1856.

²⁾ Brev 10. Nov. 1856.

³⁾ Brev 20. Dec. 1852.

⁴⁾ Brev 28. Dec. 1852.

kom efter det. Han tog da en af sine Bøger, og det en af de allerbedste, han havde — og han havde dengang ikke ret mange — og gav mig den. Det rørte mig dybt, og den Bog har siden altid haft den største Betydning for mig, fordi den var Udtryk for den mest umiddelbare Kærlighed, der vel af nogen fremmed er vist mig. Jeg tager den aldrig i Haand uden at mindes Niels Lindbergs milde Øjne og undseelige Maade at vise sin Kærlighed paa⁽¹⁾).

Juleferierne maatte Lindberg oftere tilbringe i København, og han var da gerne hos en af de Familier, hvor han plejede at komme, Juveler *Clausens*, Handskemager *Larsens* eller hans Søkendebarn *Carl Albertis* — *Albertis* Moder var en Søster til *Jac. Chr. Lindberg*. 1851 skriver han: „Den dejlige Salmesang i Vartov og *Grundtvigs* Prædiken er dog det allerbedste her i Julen“, og 1852: „Første Juledag hørte jeg *Algreen* prædike og glædede mig ret over han Prædiken; Dronningen kom og hørte ham“⁽²⁾).

Men Sommerferierne tilbragtes paa Falster, og at de var særlig fornøjelige, er let at forstaa. Rejserne kunde ogsaa være muntre. Et Aar var de efter Ferien 10 Studenter i Følge paa Vejen tilbage til København. *Møller'ne* havde ikke Værelse straks at rykke ind i. De baasedes da paa Gulvet hos Lindberg. Det medbragte Forraad af Ost, Saltkød og Hvedebrød var saa stort, at de maatte have *Rørdam*, *Spleis* og flere til Hjælp for at faa Bugt med det⁽³⁾. — Der blev ogsaa oftere holdt muntre Gilder i „Salonen“ hos *Algreen*, særlig da, naar Lindberg havde faaet en Gaas fra Falster, eller der var kommet en fra Mors⁽⁴⁾. „*Algreen* var Sjælen i „Salonen“; de unge saa op til ham, hængte ved ham og paavirkedes aandeligt af ham. En enkelt Gang imellem havde de ældre Venner med i Kredsen, som *Jac. Chr. Lindberg*, naar han kom til Byen, *P. Chr. Kierkegaard*, *Birkedal* og *Sigfred Ley*. Det var da ret en Festaften for dem“⁽⁵⁾).

¹⁾ Brev 13. Febr. 1886.

²⁾ Breve 29. Dec. 1851, 28. Dec. 1852 og 1. Juledag 1856.

³⁾ Brev 30. Aug. 1852.

⁴⁾ Breve 1. Apr. 1854 og 6. Nov. 1851.

⁵⁾ Fr. Nygård: „P. K. Algreen og Provst Sørensens Levnedsløb“, S. 122.

Niels Lindbergs Virksomhed i København. 1859—1872.

Efterat Lindberg havde taget Embedseksamen, forblev han boende i København, travlt sysselsat med Studier og Undervisning. Paa Dronningens Asylskole underviste han i Bibelhistorie, Læsning, Geografi, Naturhistorie og Regning, ialt 26 Timer ugentlig¹⁾ og i et Brev til Otto Møller skriver han Nyaarsnat mellem 1862 og 1863 Kl. 1 $\frac{1}{2}$: „Nu vød Du maaske, at jeg har særdeles travlt henad Julen til med mange taabelige Ting, og i denne Jul kneb det mere end ellers, fordi jeg har haft for mange Jern i Ilden. Jeg har nemlig foruden Skoletimerne 6 Timer ugentlig paa *Tangs Seminarium*, hvor der nu er 130 Elever; men det er baade en lang Vej derover foruden Skolevejen og drøje Timer. Desuden læser jeg med nogle Folk til Artium 4 Timer ugentlig og læser meget kedeligt Tøjeri iblandt“²⁾).

Til alt dette kom, at han fra 1860 „modstræbende og kun efter indtrængende Opfordring“ havde paataget sig Udgivelsen og Redaktionen af „Dansk Kirketidende“³⁾. Dette Blads hidtidige Udgiver *C. J. Brandt* var i Juli Maaned det nævnte Aar bleven kaldet til Præsteembedet i Rønnebæk ved Næstved⁴⁾ og var flyttet fra København.

Det var ikke underligt, at Tanken lededes hen paa Lindberg som Brandts Afløser. Han havde levet sig ind i Grundtvigs kirkelige og folkelige Anskuelse som faa andre, og han var i Besiddelse af en saadan Lærdom, Arbejdsevne og Skrivedygtighed, at vel næppe nogen anden bedre end han var i Stand til at udfylde Pladsen.

De tolv Aar, i hvilke Lindberg udgav „Dansk Kirketidende“, blev i ikke ringe Grad Kampaar; han tog Kampen op til mange forskellige Sider og førte den, oftest med Skarphed, altid med Grundighed, Vid og godt Humør.

Den gamle Rationalisme, som *Jac. Chr. Lindberg* særlig havde kæmpet imod, var vel til Dels nu magtesløs, men

¹⁾ Efter den endnu opbevarede af Lindberg overordentligt pynteligt skrevne „Plan for Undervisningen i Dronningens Asylskole“.

²⁾ Brev Nyaarsnat 1862/63 til O. M.

³⁾ Ugebl. „Danmark“ 1885, Nr. 17.

⁴⁾ 1. Juli 1860. Wibergs Præstehistorie.

uddød var den dog ikke. Ved Universitetet repræsenteredes den endnu af Prof. *H. N. Clausen*, og Niels Lindberg paaviste da ogsaa, at denne i sine Forelæsninger udtalte Tvivl om Jomfrufødselen, Tegnene ved Jesu Død og meget andet af det underfulde, der berettes i Evangelierne, det „legendeagtige“, som Clausen yndede at kalde det. Og det var ham aabenbart en Tilfredsstillelse at godtgøre, at Clausens Lærdom, som saa mange pukkede paa, dog ogsaa havde sine Grænser, at han ofte kom galt af Sted, naar han anførte hebraiske Citater, og at græske Udtryk hos Lukas, der af Clausen stempledtes som „Hebraismer“, kunde paavises baade i „Iliaden“ og „Odysseen“.¹⁾

Det var dog især til Forsvar for Grundtvigs kirkelige Anskuelse, at Lindberg stadigt var kampberedt. Og der var Angreb nok i disse Aar.

Grundtvigs gamle Kampfælle, den lærde Dr. *Rudelbach*, havde — vistnok af Uvillie over Grundtvigs Syn paa vort Forhold til Tyskland — med stor Bitterhed vendt sig ogsaa mod hans kirkelige Anskuelse, uden at han dog vilde vedgaa sin tidligere Enighed med ham. Endnu før Lindbergs Navn kom paa Bladet — det stod først paa Nr. 37 (9. Sept.) 1860 — paabegyndte han da i „Dansk Kirketidende“ en lang Række Artikler, hvori han viste, hvorledes Dr. *Rudelbach* havde skiftet Standpunkt, og hvilket ypperligt Forsvar han ofte tidligere selv havde leveret for, hvad han nu gik imod²⁾).

Ogsaa de følgende Aars mange Angreb paa den kirkelige Anskuelse, af Prof. *Clausen*, Biskop *Martensen*, *Henrik Scharling* og mange andre, blev imødegaaede af Lindberg, og i udførlige Indlæg hævdede han med stor Dygtighed Grundtvigs Betragtning af Trosordets Betydning, det levende Ords Forhold til Skrift og hans hele kristelige Grundsyn³⁾).

Striden blev særlig skarp i Norge, hvor den fra Tyskland

¹⁾ „Det teologiske Fakultet og Studenterne“. „Dansk Kkt.“ 1861, Nr. 45.

²⁾ „Dr. *Rudelbach* før og nu“. „D. Kkt.“ 1860, Nr. 28, 32—33, 34, 37, 38 og 41. Fortsat 1861 i Nr. 8 og 11.

³⁾ „Prof. *Clausen* og den kirkelige Anskuelse“. „D. Kkt.“ 1863, Nr. 41, 43, 44 og 45. „De seneste Angreb paa den kirkelige Anskuelse“. „D. Kkt.“ 1864, Nr. 3, 4, 5 og 6. „De vide og de snevre Grænser“. „D. Kkt.“ 1865, Nr. 22, 26, 27 og 28. „Et Par Bemærkninger om Ord og Skrift“. „D. Kkt.“ 1863, Nr. 28, 29 og 30. Og mange flere Steder.

indkaldte Professor *Caspari* og hans udpræget pietistiske Meningsfælle *Gisle Johnson* rettede haarde Angreb mod den grundtvigske Retning. *Caspari*, der var en anset Orientalist, søgte gennem lærde Undersøgelser at godtgøre, at Daabs-symbolet, den apostoliske Trosbekendelse, i Tidens Løb havde undergaaet Ændringer og faaet Tilføjelser. *Lindberg* eftergik hans lærde Beviser og paaviste, at Størstedelen af, hvad han fremkom med, var gammelkendte Ting, der allerede var belyste af *Jac. Chr. Lindberg*, og at *Caspari* ofte meget løst og overfladisk havde læst de af ham citerede Kilder¹⁾.

Caspari og *Johnson* paastod, at den grundtvigske Anskuelse var uluthersk, og skønt vi, som *Lindberg* skrev, ikke er „døbte til *Luther*“ eller vil „blindt sværge paa hvert Ord, han har talt eller skrevet“, vilde han dog „værne om vort gode lutherske Navn og Rygte; thi har han virkelig set Lys i Herrens Lys, var han et mægtigt Redskab i Herrens Haand til at udbrede kristelig Oplysning, saa kunne vi være visse paa, at vi ikke i ham have en Modstander“. Med sit overordentligt store Kendskab til Luthers Skrifter var da ogsaa *Lindberg* i Stand til med en lang Række Citater fra disse at godtgøre, at Luthers Betragtning af Trosordets Betydning og det levende Ords Stilling til Skrift faldt overmaade godt sammen med Grundtvigs²⁾.

Derimod var *Casparis* og *Johnsons* Skrifteologi godt støttet af Konkordieformlen, et Bekendelsesskrift, som de satte højt og havde oversat paa Norsk. Dette Skrift var dog aldrig blevet anerkendt som Lærenorm i Danmark og Norge; det var tvært imod blevet brændt af Kong *Frederik II* og derefter under Livsstraf forbudt indført i Danmark og Norge, ja der var endog truet med Embedsfortabelse og anden Straf for at eje Bogen³⁾.

Lindberg viste ogsaa, at *Gisle Johnson* i en Strid med Pastor *Wille* i Frederikshald førte aldeles uluthersk Lære om

¹⁾ „Kirkekampen i Norge og Prof. *Casparis* historiske Kritik.“ „D. Kkt.“ 1863, Nr. 8, 10, 11, 12 og 18. „Vore lutherske Fædre og Trosbekendelsen“, „D. Kkt.“ 1862, Nr. 22, 23 og 25.

²⁾ „Dr. Morten *Luther* i den norske Kirketidende.“ „D. Kkt.“ 1861, Nr. 18—19. „*Luther* om Ord og Skrift“. „D. Kkt.“ 1861, Nr. 39, 40, 43 og 47.

³⁾ „D. Kkt.“ 1868, Nr. 51 og „*Johnson* og *Caspari*“. „D. Kkt.“ Nr. 12.

Genfødselen, som han forvekslede med Opvækkelse¹⁾, og da Fanatismen gik saa vidt i Norge, at Gisle Johnson forurættede de grundtvigske Kandidater ved Prøverne²⁾, og Præsten *Gunneras* blev sagsøgt og dømt, fordi han ikke ved Daaben vilde bruge den tredie Trosartikel i den forvanskede Form, hvori den fandtes i den forældede Alterbog, da viste Lindberg, hvor smaalige og uretfærdige disse Forfølgelser var, og han var med til at indsamle Bidrag til Støtte for Gunnerus, da denne havde taget sin Afsked³⁾.

Særlig var Lindberg ivrig og ihærdig i sin Kamp for Frihed og Rummelighed i Folkekirken. Han hævdede med stor Styrke, at denne, der havde afløst den tidligere Statskirke, ligesom Statskirken var en borgerlig Indretning, hvis Love var givne af den verdslige Regering, og den maatte ikke forveksles med den kristne Menighed⁴⁾. Den gamle Statskirke havde til Trods for Præsternes Løfter paa Symbolerne, Luthers Katekismus og den augsburgske Trosbekendelse alligevel ikke kunnet holde afvigende Meninger og Rationalisme ude. I Praksis havde vi da ogsaa som dens Afløser faaet „en taalsom Folkekirke“ med Rummelighed for forskellige religiøse Retninger, og denne Rummelighed burde saa lovfæstes ved, at der gaves Præstefrihed, og Løfterne afskaffedes. Men samtidigt maatte Mindretallets Ret sikres og beskyttes i enhver Henseende.

Begyndelsen hertil var gjort ved Lov af 4. April 1855 om Sognebaandets Løsning. Under stor Modstand fra Professorer og Præster var der ved denne Lov aabnet Adgang for enhver, der ønskede det, til at slutte sig til hvilken som helst anden Præst end deres Sognepræst. Men de, der saa skævt til denne Frihed, søgte nu at gøre Benyttelsen deraf saa besværlig som muligt for Sognebaandsløserne ved at nægte dem Tilladelse til at faa kirkelige Handlinger udførte i deres egen Sognekirke af den Præst, til hvem de havde sluttet sig. Lindberg tog ikke med Silkehandsker paa de

¹⁾ „Strid i Norge om Genfødselen“. „D. Kkt.“, 1865, Nr. 35, 36, 37, 38 og 39.

²⁾ „Det norske teologiske Fakultets Eksamensprincip“. „D. Kkt.“ 1868, Nr. 45.

³⁾ „Sagen mod Gunnerus“. „D. Kkt.“ 1872, 105 Spalter.

⁴⁾ „Folkekirken en borgerlig Indretning“. „D. Kkt.“ 1868, Nr. 7 og 14. „Et Par Udtalelser af Luther“. „D. Kkt.“ 1868, Nr. 18, 19, 20, 21 og 26.

Autoriteter, der stillede sig saaledes¹⁾. Med sin vaagne Sans for Billighed og Ret fandt han det harmeligt, at til Eks. Sognebaandsløserne i Højberg skulde, naar de vilde til Alters, gaa og køre ialt 7 Mil, fordi Pastor *Langhoff* og Menighedsraadet i Højberg med Tilslutning af Provst *Jessen* i Grønæk og Biskop *Brammer* i Aarhus nægtede dem Brugen af deres egen Sognekirke under Paaskud af, at „det vilde være til Forargelse for mange“, at en fremmed Præst (Pastor *Christiani* fra Bjerregrav) kom i deres Kirke²⁾.

Langt haardere endnu var Kampen, da Loven om Sognebaandets Løsning søgtes udvidet ved en Lov om anerkendte Valgmenigheder indenfor Folkekirken. Anledningen hertil var *Birkedals* Afsættelse.

Han var 22. September 1865 bleven afskediget fra Præsteembedet i Ryslinge paa Grund af hans Udtalelser i Rigsdagen om Kongen. Som *Lindberg* skrev, havde Regeringen haft daarlig Hjemmel hertil i Grundlovens § 22; men „man maa have følt, at man ikke kunde faa *Birkedal* afsat i Følge Lov og Dom, og man har da grebet til at bruge Magten“³⁾.

Birkedal og hans Menighed vilde dog ikke skilles. Han sagde kort efter sin Afskedigelse til Biskop *Martensen*: „Jeg bliver ved at prædike i min gamle Kreds, bliver ved at døbe, konfirmere, tage til Alters og spørger ikke nogen om Lov dertil; thi jeg har vor Herres Fuldmagt og en Menigheds Kaldelse dertil. Men jeg træder ikke ud af Folkekirken. Vil De have mig ud, da maa De ved et kirkeligt Magtbud kaste mig paa Døren, om De er i Stand dertil“⁴⁾.

Som *Lindberg* baade den Gang og senere paaviste, var der ingen Lov, hvorefter nogen kunde vises ud af Folkekirken, saa længe han selv ønskede at blive derinde. *Birkedal* og hans Menighed blev altsaa i Folkekirken, og da han ikke maatte benytte Sognekirken, holdt han Gudstjeneste i en

¹⁾ „Sognebaandsløsernes Ret“. „D. Kkt.“ 1861, Nr. 26. „Støvlesaalerne og Samvittigheden“. „D. Kkt.“ 1862, Nr. 4. „Mærkelig administrativ Afgørelse“. „D. Kkt.“ 1865, Nr. 14.

²⁾ „Biskop *Brammer* og Sognebaandsløserne i Højberg“. „D. Kkt.“ 1870, Nr. 21—22, 23, 24, 25 og 27.

³⁾ „*Birkedals* Afsættelse“. „D. Kkt.“ 1865, Nr. 45, 46, 47 og 48.

⁴⁾ Vilh. *Birkedal*: „Personlige Oplevelser i et langt Liv“. I. Afd. 1890, S. 207—208.

Lade, indtil de det næste Aar havde faaet rejst deres egen Kirke, „Nazaret-Kirken“.

Da denne 8. August 1866 blev indviet, var der mødt over 30 af Birkedals Præstevener, Halvdelen i Ornat¹⁾. Men nu fór Biskop *Martensen* i Harnisk for endelig at faa den lille Frimenighed sat paa Døren, og han og Biskop *Engelstoft* fik Kirkeminister *Rosenørn-Teilmann* til at bemyndige dem til at give Præsterne *K. Viborg* i Slagelse, *F. E. Boisen*, Stege, og *L. Helveg*, Odense, en Irettesættelse for deres aktive Deltagelse i Højtideligheden, da de derved havde godkendt og anbefalet Frimenigheden, der efter den bestaaende Ordning i Folkekirken maa betragtes som et fra Folkekirken udskilt Samfund, der er udtraadt af Folkekirken — *Viborg* havde læst Indgangsbønnen, *Boisen* og *Helveg* havde, sammen med *Birkedal*, prædiket ved Gudstjenesten; men *Melbye*, *Køster* og *Algreen*, der ingen Irettesættelse fik, havde talt om Aftenen.

Lindberg fandt ingen Grund til at tage de to Højærværdighedens Irettesættelse højtideligt eller alvorligt. Han fandt „ikke megen sund Sans i den“, og han skæmte med Paastanden om, at Birkedals Menighed var udtraadt af Folkekirken. „Udtrædelse forudsætter ellers, at den udtrædende træder ud paa sine egne Ben. Dette har Frimenigheden, som vitterligt er, ikke gjort; er den udtraadt, maa det være paa ministerielle eller biskoppelige Ben; men hvor smigrende det end ellers kunde være at trine paa saa højærværdige Ben, maa det dog nok bero paa en Misforstaaelse, om man vilde kalde det en Udtrædelse, naar de udtrædende ikke selv gjorde Skridtet“.

Men selv om Birkedals Menighed virkelig var udtraadt, saa gad *Lindberg* nok vide, hvor det staa skrevet, at Folkekirkens Præster ikke maa deltage i Indvielsen af en saadan Menigheds Kapeller. *Dr. Zeuthen* i Fredericia var til Stede og lagde selv en Sten, da Jødesynagogen blev grundlagt, og hele Præsteskabet i Randers deltog i Festen ved Indvielsen af Jødesynagogen dør, og det vides ikke, at nogen af disse har faaet Irettesættelse²⁾.

I Oktober 1866 indsendte saa *Birkedal* og 880 Personer

¹⁾ „D. Kkt.“ 1866, Nr. 35.

²⁾ „Irettesættelsen.“ „D. Kkt.“ 1866, Nr. 47.

fra Ryslinge, Ringe og Omegn et Andragende til Rigsdagen om at faa Menighedens Forhold til Folkekirken ordnet¹⁾, og *Høgsbro* m. fl. indbragte da 24. Nov. i Rigsdagen „Forslag til Lov om Tillæg til Lov om Sognebaandets Løsning af 4. April 1855“, den senere saakaldte Valgmenighedslov, hvorved det bestemtes, at naar 20 Familier i højst 3 Miles Afstand har skaffet sig en Bygning med Tilbehør til fuldstændig Gudstjeneste, har de Ret til at danne en Menighed om en tjenstledig Præst. Denne Menighed er undergIVEN de almindelige Love og Forskrifter for Folkekirken og det samme Tilsyn af Provst og Biskop.

Der indsendtes derefter et Andragende til Rigsdagen, underskrevet af 72 Præster med *Grundtvig*, *Gunni-Busck*, *P. A. Fenger* og *C. J. Brandt* i Spidsen, med den varmeste Anbefaling til at støtte Birkedals og hans Menigheds Ønske om Anerkendelse som Led af Folkekirken²⁾, og Lovforslaget om Valgmenigheder blev ogsaa vedtaget i Folketinget, men det blev forkastet i Landstinget. Forslaget blev derefter drøftet overalt ved Landemoderne, hvor der vel var Stemning for, som en Udgtagelse, at anerkende Birkedals Menighed, men Flertal imod at give en almindelig Lov³⁾.

Ministeriet *Frijs* vilde alligevel nu have Valgmenighedsloven gennemført, og 4. September 1867 blev Biskop *Kierkegaard* udnævnt til Kirkeminister for at føre Loven igennem. Det af ham indbragte Forslag fik han temmelig let vedtaget i Folketinget; men Landstinget gjorde Vanskeligheder, og førend den endelige Afgørelse blev truffet dør, rejstes, især fra højkirkelig Side, den voldsomste Modstand imod Loven.

De 6 Biskopper *H. L. Martensen*, *G. P. Brammer*, *C. T. Engelstoft*, *S. C. W. Bindsbøll*, *H. O. C. Laub* og *C. F. Balslev* udsendte en Fællesudtalelse, hvori det hed, at Loven „indeholder Elementer til ikke blot straks at bringe Uorden ind i vor Kirkes Forfatning“, „men til efterhaanden at forvanske Kirkelæren, udbrede alle Haande Sektvæsen og tilsidst bringe det dertil, at der ingen Folkekirke findes i Danmark“. Efter det Embede, som er dem betroet, vil

¹⁾ „D. Kkt.“ 1866, Nr. 30.

²⁾ „D. Kkt.“ 1867, Nr. 3 og 6.

³⁾ „D. Kkt.“ 1867.

de, da Faren, der saaledes truer Folkekirken, „nu er overhængende“, nedlægge en Indsigelse og fralægge sig „enhver Medansvarlighed — ogsaa Tavshedens — i hvad der nu ved Hjælp af den borgerlige Lovgivningsmyndighed tilsigtes indført i Folkekirken“.

Lindberg, der djærvt havde kæmpet for Lovens Gennemførelse, tog ikke denne Fællesudtalelse mere alvorligt, end at han meddelte den under Overskriften: „*Folkekirkeligt Kuriosum*“ og derefter skrev: „Det har været en gammel saavel kirkestatlig som statskirkelig Skik at slaa Gækken løs, naar det lakker ad den alvorlige Fastetid, hvad Under da, at vor Folkekirkes højst stillede Tjenere gør det samme i Fællesskab. De har vel ikke som Papisterne nogen langvarig og streng Fastetid med sine Abtinentser og Indulgenser i Udsigt, men den alvorlige, ansvarsfulde Tilsynsgering kan jo nok, trods Visitatsgilderne, indeholde et Krav paa Afveksling; der mangler intet uden Datum, der aabenbart burde være „Fastelavsmandag“.“ Derefter gennemgaar han Udtalelsen i Enkelthederne og viser, hvor lidt den i det hele har at betyde¹⁾.

Adskillige af Lindbergs Venner fandt dog denne Behandling af de højærværdige Biskopper for haanlig, og *F. E. Boisen* skrev endog, at uagtet han var ganske uenig med Biskopperne, havde det dog bedrøvet ham at læse Lindbergs Indlæg.

Lindberg svarer herpaa: „Dersom jeg nu kunde finde, at jeg havde gjort de 6 Biskopper stor Uret — thi nogen Uret gør vi vel altid vore Modstandere i denne syndige Verden — skulde jeg gerne gøre alt, for at gøre den god igen, selv om de høje Herrer lige saa lidt agtede Uretten, jeg havde gjort dem, som Oprejsningen, jeg kunde give dem“. — Han vil gerne indrømme, at der kan være meget at rette i hans Skrivemaade, og vil ikke forsvare de enkelte Udtryk, han har brugt, men mener iøvrigt, at enhver helst maa skrive paa sin egen Maade, og „under Følelsen af et andet og større Ansvar end det borgerlige, Presseloven paa-lægger“.

Lindberg mener dog ikke, at han har gjort Bisperne stor

¹⁾ „D. Kkt.“ 1868, Nr. 8.

Uret. Naar de optræder som Embedsmænd, er det nærmest Oprør, som om alle Postmestre optraadte mod Generalpostdirektøren, alle Generaler mod Krigsministeren osv. Og et *kirkeligt Bispeembede* findes ikke i Danmark; Bisperne er kun Præster, „der er satte til at have Tilsyn med deres Brødre, ligesom Provsterne, og efter D. L. 2-17-22 skal Præsterne angive for *Stiftsbefalingsmanden*, om de mærke, at deres Superintendenter føre falsk Lærdom“. Og naar Biskopperne nu iføre sig „den hele hellige romersk-katolske Kirkes Bispedragt“ med „Pallium, Bispehue og Krumstav“, da vød de meget godt, at den Dragt har de ikke „Lov til at bære til Hverdagsbrug“. De har ingen Ret til at træde op som „den øverste kirkelige Styrelse“ over for Landstinget. Deres Udtalelse er „et mindre ridderligt Forsøg paa at angribe deres Medbroder, Biskoppen i Aalborg, bag fra“, og der er ikke mere Alvor i deres Indsigelse, end at alle er forvissede om, at de, naar Valgmenighedsloven bliver vedtagen, dog bliver siddende i deres Embeder¹⁾.

Peder Larsen (Skræppenborg) giver da ogsaa Lindberg Medhold og leverer et ganske morsomt Forsvar for hans Skrivemaade²⁾.

Biskopperne fik Følgeskab af Præsterne, og der indkom Adresse paa Adresse til Rigsdagen, ialt fra c. 40,000 Præster og Lægfolk, der, som en Præst skrev, „med et dybt bevæget og ængstelig bekymret Sind“ udtalte sig imod Loven. Man kunde jo faa „uhyre Skarer“ til at bevidne, at de følte ingen Trang til at løse Sognebaand eller danne Valgmenigheder, uden at det dog dermed var bevist, at der ingen Trang fandtes, skrev Lindberg³⁾.

De fik da ogsaa *Kierkegaard* til at tage Afsked; men, som Lindberg forudsagde, de blev ikke derfor fri for Valgmenigheder i Folkekirken. Ministeriet *Frijs* gjorde Lovens Gennemførelse til et Kabinetsspørgsmaal, den blev da vedtagen i Landstinget og stadfæstet 15. Maj 1868. Bisperne og Præsterne havde nu oven i Købet maattet døje den Tort, at det Forslag, de havde fremstillet som en grundtvigsk Partisag,

¹⁾ „Brev fra Pastor F. Boisen i Stege“ og L.'s Svar. „D. Kkt.“ 1868, Nr. 10.

²⁾ „D. Kkt.“ 1868, Nr. 14.

³⁾ „D. Kkt.“ 1868, Nr. 10 og Nr. 6.

skikket til at opløse Folkekirken, var blevet gennemført af Kirkeminister *Aleth Hansen*, „en Mand, som man ikke kan beskylde for at høre til den saa forhadte grundtvigske Retning“¹⁾).

Lindberg og saa godt som alle af den grundtvigske Retning var afgjorte Modstandere af enhver Art af Kirkeforfatning med Kirkedag eller Synode, hvori Præsteskabet, i hvert Fald efter de fremkomne Forslag, til Eks. fra Biskop *Engelstoft* og Stiftsprovst *Damgaard*, vilde faa en overvejende Indflydelse. De mente, at Rigsdagen, der ikke let vilde fristes til at lovgive i rent aandelige Anliggender, var den bedste Borgen for, at der gaves Frihed og Rummelighed i Folkekirken, hvorimod man af en Kirkedag kunde vente Utaal-somhed overfor Mindretallene. Kampen om Sognebaandets Løsning og Valgmenigheder havde da ogsaa nok som vist, hvorledes Flertallet af Præsterne var sindet²⁾).

Det var dog ikke blot Stridsartikler, Lindberg skrev; i udførlige Afhandlinger belyste han en Mængde forskellige Spørgsmaal. Eksempelvis kan nævnes lærde Afhandlinger om Nadverens Indstiftelsesord, Kætterdaab, den athanasianske Trosbekendelse, Messias's Stjerne, Mesas Sten osv. og Æmner som Religionsundervisningen i Almueskolen, Lov og Evangelium, den danske Højskole og den akademiske Dan-nelse, Tro og Viden, Dansk og Tysk i Angel — her støttede han *Grundtvig* i Sprogstriden — *Løventhals* Mission og mange flere. Og de Spørgsmaal, han drog frem, løb han ikke over med en Harefod; der var Afhandlinger paa 50—60 Spalter i „Dansk Kirketidende“. Man kan da nok for-staa, at han, ligesom hans Fader i sin Tid, maatte lægge Beslag paa en god Del af Natten for at faa Arbejdet udført.

1868 blev Lindberg gift med *Clara Cathrine Monrad*, Datter af Provst *L. V. Monrad*, tidligere Præst i Marvede; Bryllupet stod 22. Maj, og de blev viede i Vartov af *Grundtvig*. De havde første Gang set hinanden ved et Møde i Anledning af Birkedals Afsættelse 1865; siden havde de

¹⁾ „D. Kkt.“ 1868, Nr. 12.

²⁾ „Folkekirken og Folketinget.“ „D. Kkt.“ 1860, Nr. 47. „Kirkeforfatningen og Landemoderne“. „D. Kkt.“ 1867, Nr. 23 og 24—25.

Fru Clara Lindberg.
(Efter Fotograf).

tidt truffet hinanden i „Dansk Samfund“ og i Vartov, og de havde vel i længere Tid stiltiende været enige i at følges Livet igennem; men den endelige Afgørelse havde trukket ud paa Grund af Modstand fra Lindbergs Søster *Elise*, der ikke syntes om Partiet¹⁾). Bedre Hustru kunde Lindberg dog aldrig have faaet.

Slægten *Monrad* stammer ned fra en Præst i Lüttendahl v. Goslar, der var gift med en Søster til Luther²⁾), og i de 300 Aar, der er gaaet, siden Slægten kom til Danmark, har der af den staaet 40 Præster³⁾ paa danske Prædikestole, og en Del paa norske, hvor Provst Monrads Farfader var den berømte Præst i Ejdanger *Jørgen Herman Monrad*, der under en stor Tørke paa Menighedens Opfordring gik ind i Kirken og bad om Regn, og hvis Bøn blev hørt, saa Regnen strømmede ned, mens han laa derinde⁴⁾).

Clara Lindberg var, som Broderen *J. H. Monrad* (død som Præst ved Marmorkirken 1903) højt begavet, og hun forstod at bygge et overmaade hyggeligt Hjem, der ligesom Jac. Chr. Lindbergs, stod aabent for alle Venner, høje og lave. Første Aar boede de i Allégade; men da Lindberg blev antaget til at være Lærer for *Grundtvigs Søn Frederik*, flyttede de ud til Store Tuborg, hvor Grundtvig boede.

De tre Aar, de boede i Havehuset paa Tuborg, var lykkelige Aar. De gik ud og ind hos Grundtvig og traf dør mange interessante Personer, til Eks. Prof. *Rasmus Nielsen*, *Fru Hall* og mange andre af den grundtvigske Kreds, som især ved de store Vennemøder samledes der. Og den Dag, da deres første Barn, *Lars Vilhelm*, blev døbt af Grundtvig, kom denne ned og sad og samtalede med dem; han gik ellers ikke ud til nogen. *Fru Asta Grundtvig* var ikke musikalsk, og der var mærkeligt nok intet Klaver i Grundtvigs Hus; men *Fru Lindberg*, der havde en overmaade smuk Sangstemme og endog havde været Forsanger i Marvede Kirke, mens hendes Fader var Præst der, sang dog undertiden for ham og var med til at indøve Korsange til Brug ved de store Vennemøder. Ved disse var Haven fyldt af Mennesker om

¹⁾ Fru Clara Lindbergs Erindringer.

²⁾ Eller til Catharina af Bora, Luthers Hustru.

³⁾ Wibergs Præstehistorie.

⁴⁾ Clara Lindbergs Erindringer.

Eftermiddagen, og der blev holdt Taler fra Verandaen af *P. Rørdam* og andre. Der var ved den Lejlighed stor Middag med Spising i alle Stuerne¹).

Ingen kunde være mere glad ved sit Hjem, end *Lindberg* var. Han skriver i et Brev til *Otto Møller* (25. Sept. 1869): „Jeg er en meget adstadig Ægtemand, sidder som sædvanligt oppe, dog sjældnen længere end til 4, og jeg har da *Pudse (Lars Vilhelm)* inde hos mig; han ligger da ogsaa herinde nu, og det er dejligt, kan Du tro, at have saadan en lille Fyr hos sig.“ Og i et senere Brev (10. Juni 1872) skriver han om sin Kone: „Hun er ellers, i Forbigaaende sagt, en udmærket Kone, selvfølgelig andre Koner og navnlig *Din* ufortalt, (Gud bevares!) men saadan en lille lystig een, som dog er meget alvorlig, forstaar sig, glad ved Livet, glad ved sit Hjem, en Hader af al Sladder og derfor udenfor Rende-kærlingernes Kreds, kort sagt, en lille én, som faar meget udrettet i sit Hus, skønt ingen mærker, at hun har travlt — jeg faar, som Du nok husker, undertiden saa travlt som en *Mus* i *Barselseng* uden at faa noget rigtigt gjort — hun er altid paa Færde med sin Støveklud — eller en Svamp til *Børnenes* Trutter, passer sine Blomster og sig selv og alle os andre, saa det er en Fornøjelse at gaa i Spænd med hende, (undskyld dette Billede, men jeg og *Jørgen* — *L.s* Broder — har just haft en meget grundig Passiar om Enspænder og Tospænder).“

Den 2. September 1872 døde *Grundtvig*. Det var en Mandag. *Lindberg* havde om Formiddagen undervist paa Tangs Seminarium. Da han om Eftermiddagen efter Middagsspisingen hvilede lidt, og Klokken var henved 5, kom *Frederik Grundtvig* hurtigt gaende og sagde med en underlig skælvende Røst: „Vil De ikke komme over, jeg tror vist, Fader er død.“ *Lindberg* skyndte sig derover og saå da *Grundtvig* sidde i sin Lænestol i en hvilende Stilling med Fødderne paa hans Fodskammel, Hovedet var sænket til højre, og venstre Arm laa over Brystet. Pulsene kunde endnu føles svagt paa højre Haandled og mærkes i Tindingen. *Fru Grundtvig* laa ved hans Fødder. Pulsene blev svagere; de følte, at det var Døden, og hun udbrød flere Gange dybt

¹) Clara Lindbergs Erindringer.

bevæget: „Ikke et Ord til Afsked, ikke et eneste!“ — Den nærmeste Læge, Dr. *Engelsted*, kom til Stede, og alt viste, at Døden nu var indtraadt. Grundtvig var en saadan Kæmpeskikkelse, at Dr. *Engelsted* syntes som en Myre ved Siden af, og med stort Besvær fik *Lindberg* og et Par andre ham lagt over paa Sengen. Da alle Forsøg viste, at Livet var udslukt, gik Dr. *Engelsted*, og *Lindberg* hjalp nu ved Ligets Afklædning, der dog paa Grund af Vanskeligheden kun gjaldt Yderdragten. Grundtvig havde prædiket Dagen i Forvejen, og vel havde han den Dag og ogsaa Mandag Formiddag været lidt træt; men Døden var dog kommet uventet for dem alle.

Næste Dags Aften var *Lindberg* og hans Hustru ovre hos Fru Grundtvig. Derom skriver han: „Vi sang flere Salmer. Fru Grundtvig, der er af svagt Helbred, havde den Dag været syg, men sad dog oppe i en Chaiselong. Hun bad mig, før vi skiltes, bede Fadervor og Troen; jeg gjorde det, men kunde knap fremsamme Ordene; det var saa forunderligt tomt alting, baade derovre og alle Vegne, og navnlig var det underligt for mig — og vilde vel have været det for enhver anden, der havde hørt Grundtvig holde Aftenbøn — at fremsige Fadervor og Troen. Omtrent den samme Bøn, som Grundtvig i de senere Aar holdt før Prædikenen, men dog altid udførligere, fremsagde han ordret hver Aften — det følte nu saa forunderlig stærkt, at han ikke var mere iblandt os“.

Jeg forbigaar i Enkeltheder at gøre Rede for det store Arbejde, *Lindberg* i den følgende Uge havde med at hjælpe Fru Grundtvig og alle de andre med at ordne alt til Begravelsen, og han fik fra alle Sider en Mængde Hverv at udføre.

Om Jordefærden skal jeg kun bemærke, at *Lindberg*, som vel alle de andre, fandt, at det mest gribende Øjeblik var, da det store Ligtog standsede udenfor Vartov Kirkes aabne Dør, mens Orgelet spillede, og alle derinde og hele den mægtige Skare ude paa Gaden til begge Sider, baade Følget og mange andre, som havde samlet sig dør, istemte Sejerssangen: „Krist stod op af Døde“. En af mine Venner, der var til Stede, hørte en tilfældig forbigaaende Kone udbryde: „Han faar jo en Begravelse som en Konge“, og der blev svaret: „Han var ogsaa en Konge!“

Bjørnstjerne Bjørnson var kommen her ned fra Norge; han havde talt ved Jordfæstelsen paa Aasen ved Køge, og han skulde igen tale ved Vennemødet næste Dag. Paa Tilbagevejen til København beklagede han sig til *Lindberg* over, at alle vilde overtale ham til at undlade at berøre de folkelige Spørgsmaal ved Vennemødet, og han meddelte ham Hovedpunkterne af den Tale, han havde tænkt at holde. *Lindberg* opmuntrede ham til at holde den; han behøvede jo ikke at udæske til *Strid*, hvad han heller ikke vilde, men kun at fremstille, hvad *Syn* han selv havde. Da de derefter kom til *Gotfred Rodes*, blev *Fru Margrethe Rode*, *Orla Lehmanns* Datter, Moder til *Ove* og *Helge Rode*, aldeles forfærdet over, at *Lindberg* havde styrket *Bjørnson* i hans ugudelige Forsæt, uagtet baade *F. E. Boisen* og hans Søn *Frede* havde været derude for at forhindre ham i at tale om Politik. *Bjørnstjerne Bjørnson* var den følgende Dag noget nervøs; men han holdt dog med stor Kraft sin Tale, hvori han forsvarede det forenede Venstre og fremsatte sine Tanker om, at vi skulde stille os mere forstaaende end hidtil over for Tyskland. Der var nogen *Hyssen*, Pastor *Leth* fra Middelfart raabte: „Vi vil ikke drikke Dus med den, der spytter i vort Krus“, og *Fru Ploug*, der sad paa Referentpladsen ved Siden af *Lindberg*, raabte flere Gange: „Nej, nej!“ og da *Lindberg* sagde: „Jo!“ blev hun saa rasende, at gamle *Boisen* sagde, han aldrig før havde set et Fruentimmer i saadan Lidenskab, og at han flere Gange troede, at hun og *Lindberg* var kommen op at slaas. Næste Dag var *Bjørnson* til Middag hos *Gotfred Rode*, og dør gik det atter saa ivrigt løs paa Politik, at *Margrethe Rode* græd, fordi *Bjørnson* var saa gal og vild. — Man var nær ved at rive Hovedet af *Lindberg*, fordi han havde tilskvndet *Bjørnson* til at holde Talen: men *Lindberg* fortrød det ikke; han saa helst, at de forskellige Anskuelser blev udtalt¹⁾.

Allerede før *Grundtvigs* Død tænkte *Lindberg* paa at flytte. I Tankerne havde de bygget en Ville paa Strandvejen; alt var færdigt, der manglede kun Penge. Og da *Tang* havde Bud paa *Emdrupborg*, flyttede de i Tankerne derud, hvor

¹⁾ Den foregaaende Beretning om *Grundtvigs* Død og Begravelse er meddelt efter et af *N. L.* efterladt udførligt Manuskript. Et Par Enkeltheder efter *C. L.*'s Erindringer.

de havde en Dagligstue 15 Alen lang, ligesaa bred og 6 Alen højt til Loftet; derude kunde de leve et rigtigt Eneboerliv og saa „køre ind til Byen i Gartnerens Møgvogn eller med Tangs Equipage“¹⁾. Noget solidere blev Drømmene om at flytte til Tingsted. Lindbergs gamle Ven *Burman Becker* oppe i Kultusministeriet havde opmuntret ham til at søge dette hans Faders gamle Kald; men her kom *Monrad* i Vejen, og der blev kaldet en anden. *Hall* tilskyndede dog Lindberg til at søge videre, og efter et forgæves Forsøg paa at komme til Gangsted endte det med, at han den 7. Oktober 1872 blev kaldet til det residerende Kapellani i Katrup, Ørreslev, Tolstrup med Bopæl i Gjedved, hvor *Balslev*, der havde faaet Gangsted, var flyttet fra. Der var indkommet et Andragende fra 127 Beboere i Katrup Pastorat om at faa ham derover, og Hall overvandt da sine Betænkeligheder ved at kalde ham til Aarhus Stift. Biskop *Brammer* tog dog Sagen med stor Ro, da Lindberg meldte sig, og, saa vidt jeg erindrer, fortalte Lindberg, at han ytrede, at nogen Bispeeksamen behøvede han ikke at afholde, da han godt nok vidste, at Lindberg ikke havde lagt Teologien til Side. Ligeledes blev Lindberg venligt modtagen af Provst *Guldberg* i Vær, der dog ved den Lejlighed sagde: „Ja, De har en Engel i Deres Ansigt; men der er en Djævel i Deres Blækhed“. Det samme havde man forøvrigt sagt om hans Fader²⁾.

Efter Grundtvigs Død havde Lindberg ydet *Fru Grundtvig* Hjælp ved Ordningen af flere Sager, særlig med Hensyn til Grundtvigs efterladte Papirer, som *Svend Grundtvig* og hans Stifmoder var meget uenige om³⁾. Nu forestod da Afrejsen fra København.

Lindbergs Virksomhed i Gjedved, 1872–1876.

Lindberg og hans Hustru ankom i Slud og Storm til Jylland i Oktober 1872. Deres 3 Børn, *Lars Vilhelm*, *Elisabeth* og *Susanne*, blev først senere bragt over af Fru Lindbergs Søster *Vilhelmine*, da Huset i Gjedved var kommet lidt i Orden.

¹⁾ Brev til Otto Møll. 10. Juni 1872.

²⁾ Mundtlig Meddelelse af N. L.

³⁾ Clara L.'s Erindringer.

Der var ingen Embedsbolig, men et Hus, 16 Alen langt og 12 Alen bredt, opført Aaret i Forvejen af Højskolelærer *Thomsen*, stod efter dennes Kaldelse til Lærerembedet i Skrillinge ledigt og var at faa for 2,400 Kroner. Der flyttede da Lindberg straks ind, men de havde det meget indskrænket. Lindberg havde arvet det store Skrivebord, hans Fader havde anskaffet for derpaa at faa Plads til de mange Foliaanter, han benyttede, mens han arbejdede paa Bibeloversættelsen; det maatte han lade tage et Stykke af for at faa Plads til det, og Størsteparten af hans meget store Bogsamling maatte foreløbigt henstaa i Kasser paa Loftet, hvor ogsaa en stor Del af deres Møbler maatte anbringes.

I Januar afholdtes Provstesyn, og Lindberg foreslog da, at Huset erhvervedes til Embedsbolig. I Februar indsendte han derefter Forslag til Ombygning og Udvidelse af Huset, og dette blev da med Synets Anbefaling indsendt til Godkendelse af Stiftsøvrigheden og Ministeriet; men da det kunde trække i Langdrag med at faa alle Førmaliteter i Orden, og det var Lindberg meget om at gøre at faa Arbejdet begyndt snarest muligt, henvendte han sig efter Provstens Raad privat til Ministeriet om Sagen og fik 17. Maj i et overmaade venligt Brev fra *Jonquieres* den Underretning, at man kunde godt begynde Arbejdet med Ombygningen¹).

Lindberg var i høj Grad Praktiker, og efter hans Forslag indrettedes der nu en ret rummelig og smuk Kapellanbolig. Den gamle *Ole Dam*, der udførte Tømrerarbejdet, sagde, at det var en farlig kyndig Præst, de havde faaet; man kunde ikke slaa et Søm skævt i, uden at han mærkede det. Haven blev anlagt og tilplantet. Jeg hjalp Lindberg med at slæbe Sten sammen og danne en Stendysse; han fik et lille Drivhus indrettet, hvori et Par smukke spiralsnoede Søjler, han havde, blev anbragt, og snart blev Haven og Huset fyldt med Blomster. Han og hans Hustru var lige store Blomsterelskere.

Han havde faaet et Embedsllaan paa 5,200 Kr.; men Omkostningerne overskred dette med 800 Kr., og da der kun bevilgedes et Tillægslaan paa Halvdelen af denne Sum,

¹) Efter C. L.'s Erindringer og en „Liber daticus“ i Kapellaniets Arkiv i Gjedved.

maatte han selv tilsvare Resten¹⁾). Han fik straks mange *Sognebaandsløserne*, særlig fra Tamdrup Sogn, en Mil mod Vest, og fra Gangsted, lige saa langt mod Øst. Gudstjenerne i Pastoratets 3 Kirker, Katrup, Ørreslev og Tolstrup var ordnet saaledes, at hvert 3die Aar havde en af Kirkerne, efter Tur, stadig først Tjeneste, og naar Sognepræsten eller Kapellanen prædikede i denne Kirke — altsaa hveranden Søndag — havde de Eftermiddagen fri. Paa disse Eftermiddage tog da Lindberg til Sognebaandsløserne, saa han kunde holde maanedlige Møder skiftevis i Vest hos Lærer *Madsen (Videbæk)* i Vinten Skole og mod Øst i Aas Forsamlingshus i Nærheden af, hvor den senere bekendte Folketingsmand *Jens Busk* boede, i hvis Gaard han altid tog ind. Til disse Ture behøvede han egen Befordring, og med Bistand af Sognebaandsløserne fik han anskaffet Vogn og Hest og Staldplads. Selv var han altid Kusk. Ofte trak Møderne ud, saa han paa Bivejene om Vinteren maatte køre hjem i Mulm og Mørke. Han lod da Hesten, „Sorteper“, raade, og den fandt da ogsaa altid godt nok Vejen. Dog hændtes det, en Gang han var Øst paa, at det paa Hjemvejen var saa bæl-mærkt, at Hesten ikke mer kunde se Vejen; den blev da staaende et Par Timer, uden at han turde drive den frem, og først, da det henimod Kl. 3 om Morgenen blev saa lyst, at den igen kunde skimte Vejen, satte den sig atter i Bevægelse²⁾).

Opholdet i Gjedved var til at begynde med trist nok i Sammenligning med Tubørg. I Steden for det dejlige Øresund havde de kun Udsigt til et Gadekær, og i Steden for Tuborgs store Have kun en Kartoffelmark. Da der ikke gik banet Vej til Huset, maatte de balancere paa et Dige ned til Bygaden og der staa paa Vognen, naar de skulde ud at køre, og Børnene kunde ikke komme ud den hele Vinter. Det forekom Fru Lindberg, at hun aldrig før havde været paa et Sted saa skønhedsforladt som Gjedved. Men i Omegnen var der kønt, og de fik snart mange Venner. Hun blev da, trods de ydre Savn, ikke ked af Opholdet i Gjedved, for „i Kærlighed er en stor Glæde“³⁾).

¹⁾ Efter foran nævnte „Liber daticus“ og egne Erindringer.

²⁾ Egne Erindringer og Meddelelse af L.

³⁾ C. L.'s Erindringer.

Deres Hus stod aabent for alle til enhver Tid, ikke blot paa deres ugentlige Modtagelsesdag om Fredagen. Det var noget nyt for Fru Lindberg at se Bønder og Haandværkere i deres Hjem, og det forbavsede hendes Fader, *Provst Monrad*, da han var i Besøg derovre, at *Jeppe Smed* i Arbejdsdragt blev placeret ved hans Side ved Bordet; men der blev ingen Forskel gjort. Det var ikke særlig „Honoratiores,“ der kom til Lindbergs om Fredagen. Det var mest jævne Bønder, Sognebåndsløserne, Seminariets Lærere og andre, der følte Trang til aandelig Føde, hvoraf der var et rigt Forraad hos Lindbergs. Mange øste af dette i disse Aar til deres egne Hjemms Opbyggelse. Bøndernes Beskedenhed holdt igen, hvorover de siden har beklaget sig; men et saa folkeligt Præstehjem var en Sjældenhed; man troede ikke, det fandtes, før man havde erfaret det. Og Lindbergs Jævnhed, Frisind og Elskværdighed kunde ingen modstaa. Den bekendte *Jens Storm Smith* i Gjedved Mølle, hvis Liv i Amerika *Karl Larsen* har skildret efter hans hjemsendte Breve, og som, mens Lindberg var i Gjedved, var bleven krads Højremand, sagde en Gang i en Tale, at det maatte være „en Karikatur af et Menneske“, der ikke kom til at holde af Lindberg, naar han lærte ham at kende. Og Lindberg var sig selv overalt, hvor han færdedes. Der var en gammel Kone i Gjedved, der drak. En Dag havde hun da ogsaa faaet en Taar for meget og havde spildt sine Kaffe-bønner ud af Døren til Gaden. Lindberg kom forbi, og man saá ham gaa hen og hjælpe hende at samle Bønnerne op, vistnok en praktisk Prædiken, som faa Præster kunde holdt bedre under en lignende Situation¹⁾.

Han fik straks et stort Arbejde i Gjedved. Hans Præstegerning betragtede han selv som den væsentligste, og han blev snart højt skattet, ikke blot af Sognebaandsløserne, men ogsaa af Sognebeboerne. „Hvad han siger, kommer fra et godt Sted“, sagde en af disse, og dermed mente han, at det kom fra Hjertet. Hans jævne og troværdige evangeliske Vidnesbyrd om Synd og Naade var Udtryk for, hvad han selv følte og havde gennemlevet. Han var tidt dybt bevæget, og der var en særegen Inderlighed i hans Bøn: „Vi

¹⁾ En Del af det foregaaende efter Lærer Kr. Kristensen (Snæbum) i „Gjedved Højskole og Seminarium“. Festskrift 1888, ved J. P. M. Jensen-Lyngbye.

takker dig, vor himmelske Fader, fordi du tog imod os, som vi var, uden at vi kunde gøre et eneste Skridt tilbage til det Faderhus, som vi egenraadige forlod“. Vidnesbyrdet om Menneskets Afmagt og Guds Kærligheds Almagt gik igennem al hans Prædiken.

Om Lindbergs Virksomhed som Lærer ved Seminariet vil jeg lade et Par Ord af hans Elever aflægge Vidnesbyrd. *Kristensen-Randers* skriver: „Hvad hans Elever særlig har lært at skønne paa ved hans Hjælp er vel uomtvisteligt: *Det kristelige Frisind*. Niels Lindberg, Sønnen af en gammel Kæmpe for Guds Menigheds frie Stilling, var ikke vanslægtet fra Fædrene. Fra Troens Grund veg han ikke en Tomme; men i Lærespørgsmaal lod han Næsten have samme Ret, som han krævede for sig selv.

En levende Følelse for Sandhed og Ret. Niels Lindberg var juridisk anlagt. Hans Bevisførelse for én eller anden Sandhed var tidt præget af det advokatoriske; men det var ikke nogen Prokuratorsnedighed, som kom for Dagen deri, derimod var det, som vilde han slaa fast, at for Sandhedens og Rettens Sejr kan man aldrig være for ivrig. Han var skarp i det saglige, men dømte i Grunden mildt om alle Mennesker.

Den rette Menneskeværdighed. Den forlorne Velærværdighed havde en afgjort Fjende i Niels Lindberg. Han var jævn i Ord og jævn i Færd. Ingen kunde af hans Ydre dømme, at han var en lærd Mand, der var mere læsende end de fleste studerende Mænd i dette Land. Hans Elskværdighed og Ligefremhed havde ikke Spor af Nedladenhed eller Beregning over sig¹⁾.

Og i god Overensstemmelse hermed skriver *Kristensen (Snæbum)*: „I Religionstimerne paa Seminariet kunde de pur unge Elever ikke altid følge med; de mere udviklede fik et saa meget større Udbytte. „*Tænk selv*“ kunde man sætte over denne Del af Lindbergs Gerning. Dogmerne behandlede han med overlegen Frihed. Han kunde gøre sig lystig over alt, hvad der hed System. Han sagde tidt: „Lindberg duer ikke til Eksamen“. Sandt nok; des mere var han værd for den personlige Udvikling. Ingen kunde give én bedre Klarhed over Hovedsagen ved Kristendommen: den

¹⁾ Gjedved Seminariums Festskrift, S. 15—16.

enkeltes Tilegnelse i Frihed af Guds Naade, „hvis det skal blive til Alvor“, end Lindberg. De gamle Rationalister med deres Bortforklaring af Underne kom han ofte tilbage til. Med Lune kunde hans skarpe Forstand tumle med deres Fortolkninger, saa der ikke blev en Trævl igen af dem. Og over for de kritiske, vigtige Seminarieelever, der stadigt var tilbøjelige til at ville *forstaa* alt, kunde intet være bedre til at stille deres „Praas“ paa den rette Plads end Lindbergs af alle anerkendte Overlegenhed, parret med hans sande barnlige Tro, som man fik levende Indtryk af i hver Time. — Hvor kunde Graaden ikke tidt kvæle hans Røst, naar han talte om Guds Kærlighed mod Syndere.“

„Alvor og Gammen kan godt sammen“, passede paa faa som hos Lindberg. Hvem husker ikke Sølvdassen, som Eleverne paa Blaagaard havde givet ham, hvorledes den gik rundt i Klassen, saa hver fik sig en lille Pris, og hvilken Nysen der saa blev, indtil der om et Øjeblik var fuld Ro igen! Mon ikke den Daase kom, naar han syntes, Klassen blev for søvnig? I hvert Fald et godt Middel.“

„Naar Bojsen eller en anden Lærer ikke var færdig med sin Time, og Lindberg kom, skulde der nok blive Løjer. Enten smed han sin lysegraa Bulehat hen i Hovedet paa dem, eller han gik hen og satte dem sin Næve op i Synet. Latter fra Klassen, og vedkommende maatte fortrække, efterfulgt af Vittigheder fra Lindberg. Straks derpaa tog vi fat paa „Rørdam“ eller Bibelhistorie.“

„En Dag sad Bojsen og var saa langt inde i en pædagogisk Udvikling for en opmærksom, propfuld Klasse, at han vist slet ikke mærkede Lindberg. Denne fik fat i Kridtet, listede sig bag ved Bojsen til den sorte Tavle, og med faa Strøg saå man tydeligt Bojsen paa Tavlen ved et vel besat Bord, hvor han spiste tilfælles med en — Gris, der slog Krølle paa Halen og tog til sig af Retterne. Bojsens Forundring over Uroen, der blev, og hans Opdagelse af Skælmstykket morede Lindberg sig kosteligt over¹⁾).

Saaledes kunde Lindberg med sit lyse Humør ofte med en Spøg oplive Eleverne. Hans store Lærdom satte ham ogsaa i Stand til paa deres Spørgsmaal at give Svar, der ikke blot var oplysende, men ogsaa tidt kunde fremkalde

¹⁾ Kr. Kristensen (Snæbum) i Festskriftet, S. 73.

Munterhed. Da saaledes en Gang en Elev ønskede Oplysning om, hvorledes et Skilsmissebrev efter Moses's Anvisning vel saa ud, meddelte han dem følgende Brev:

„Paa den 4de i Ugen, paa den 11te i Maaneden Kislev, Aar 5454 efter Verdens Skabelse efter Tidsregningen, som de nu bruger. I Byen Amsterdam, som kaldes Amstelredam, som er beliggende ved Havbugten, kaldet Tey, og ved Floden Amstel.

Jeg Abraham, Ben Benjamin, kaldet Wulf, Sværten, som bor i Dag i Byen Amsterdam, som kaldes Amstelredam, som er beliggende ved Havbugten Tey, og ved Floden Amstel — og hvad Navn eller Tilnavn, jeg og mine Fædre, mit Opholdssted og mine Fædres Opholdssted ellers maatte have, vil i min Sjæls Frihed og uden Tvang bortsende, skikke og afsige dig, du min Hustru Rebekka, Leviten Jonas Datter, som bor i Dag i Amsterdam, som kaldes Amstelredam, som er beliggende ved Havbugten, kaldet Tey, og ved Floden Amstel, og hvad Navn eller Tilnavn du, dit Opholdssted, dine Fædre og dine Fædres Opholdssted maatte have, du, som var min Hustru fra fordum, men nu udsendt, skikket, afsagt, saa Du har Frihed og [Frihed] i din Sjæl til fra nu at blive Hustru for enhver Mand, som vil, og ingen skal hindre dig fra i Dag og til evig Tid, og du skal være fri overfor enhver, og dette er fra mig til dig et Skilsmissebrev, et Bortsendelsesdokument og et Bortskikkelseskaart efter Moses og Israels Skik. — Shealtiel, Paltiels Søn. Vidne. Kalonimos Gabriels Søn. Vidne“¹⁾.

Dette Brevs kuriøse Omstændelighed viser, hvor ængstelige Jøderne var for at blive snydt med falske Papirer.

Alle Spørgsmaal kunde Lindberg klare, og „hvor kunde han ikke skildre Kirkekampen, da hans lærde Fader, Bibeloversætteren, stod sammen med *Grundtvig* mod Rationalisterne.“

Den Dag var ikke spildt, da man gik til hans *Hjem*. Man var velkommen, og en mere frugtbar Samtale, end man da kunde faa, kunde ikke ønskes. „Vilde han, hvad en enkelt Gang skete, bede os ned at støve hans Bøger af, da havde vi en prægtig Dag, saadan en Masse Bøger, mange Tusinde Bind! Det gav Begreb om Lærdom. Og saa bag efter, naar Lindberg raabte: „Maa vi saa bede om 2 Spande Kaffe!“ Dernæst Forklaring over hans Samling af gamle Mønter, Billeder og meget andet, ledsaget af Anekdoter, han som faa andre var i Stand til at fortælle.“

En af det Hold *Konfirmander*, han havde i Sommeren 1873, fortæller: „Naar vi kom, var Lindberg ikke altid oppe,

¹⁾ Efter Lindbergs Afskrift.

men kom snart uden at have nydt noget. Hans Hustru kom saa med Smørrebrød og et Glas Mælk, og mens Lindberg spiste, sang Fruen Morgensalme med os, hvorefter Lindberg tog fat med Samtale og Fortælling. Han gav os ikke andet for at lære udenad end Salmer, og paa Konfirmationsdagen læste vi ikke andet end hver et Vers af Salmen: „I denne søde Juletid.“ — En Dag spurgte han os, hvad vi tænkte om at blive gifte. Vi syntes, det var et sært Spørgsmaal, men lyttede efter, da han saa udviklede for os, hvorledes et sandt Ægteskab burde være. — De, der mødte i Træsko, skulde beholde dem paa, „for I maa sandelig ikke fryse Fødderne“, sagde Lindberg. Om han end spøjte meget med os, behøvede han dog aldrig at sige et halvt vredt Ord for at faa Stilhed. Konfirmanderne følte sig da snart hjemme hos ham og mindes Timerne med Tak

Da Lindberg flyttede til Gjedved, gik Udgivelsen af „Dansk Kirketidende“ over til *J. Kr. Madsen* (Aaret efter Seminarieførstander i Jelling, død 1883) og *Fr. Nielsen* (senere Biskop i Aalborg og Aarhus, død 1907), og da Madsen kort efter trak sig tilbage, afløstes han af Bladets tidligere Udgiver *C. J. Brandt*, der nu var bleven Grundtvigs Efterfølger som Præst ved Vartov. I sin Gjedvedtid sendte da ogsaa Lindberg kun et Par Afhandlinger til Bladet. Men hans Skribentvirksomhed blev alligevel i disse Aar meget betydelig, og at den særlig kom til at gaa i politisk Retning, vil ingen under sig over, naar det erindres, hvorledes Landets Politik i de foregaaende Aar havde udviklet sig.

Efter den uheldige Fredsslutning 1864 havde Højre rejst en Forfatningskamp for at faa Junigrundloven af 1849 forandret. *Grundtvig* og en Del af hans Venner kæmpede til det yderste for Bevarelsen; men en Del Venstrømænd var bleven trætte, Slaget tabtes, og Juligrundloven blev gennemført 1866.

Derefter gled Politiken i nogle Aar ind i et nogenlunde roligt Leje. Men da Godsejerne og de Nationalliberale, efter at Ministeriet Frijs 28. Maj 1870 havde trukket sig tilbage, gik sammen og dannede et „forenet Højre“, rejste

Kampen sig paa ny, og de forskellige Venstrepartier, der stod adskilte, hvert med sine Førere, sluttede sig da ogsaa sammen og dannede „*det forenede Venstre*“.

De 44 Folketingsmænd, der dannede denne Sammenslutning, udtalte 30. Maj 1870 i et Opraab til Vælgerne, at deres Maal var, gennem Folketingets bevarede Hovedindflydelse paa Finansloven, at faa „den parlamentariske Regeringsform“, „*Folkets Selvstyrelse*“, gennemført, saa Folketingsflertallets Anskuelse til enhver Tid bliver betryggende repræsenteret i Ministeriet, og sluttelig nævntes en Række Reformers, de vilde virke for at faa indført.

„Det forenede Højre“ hævdede, at Kongen havde forfatningsmæssig Ret til frit at vælge sine Ministre uden Hensyn til, om de var i Overensstemmelse med Folketingets Flertal eller ikke. Landstinget var ligeberettiget med Folketinget til at bestemme Retningen af Landets Styrelse, og ved alle til dets Raadighed staaende Midler vilde Højre forhindre Gennemførelsen af Folketingsparlamentarismen.

Der opstod saaledes en Kamp mellem Venstre og Højre om Forfatningens rette Forstaaelse, som varede Aarhundredet ud, og som lagde Beslag paa Folkets bedste Kræfter. Den blev ført med en Bitterhed, der til Tider delte Befolkningen i to skarpt adskilte fjendtlige Lejre.

Lindberg kunde umuligt holde sig udenfor denne Kamp. Han havde fra Fædrene arvet saa meget *Frisind*, en saa stor *Retssans* og en saa dyb *Retfærdighedsfølelse*, at han maatte stille sig skarpt imod Højres Forsøg paa at krænke, hvad der efter hans fulde Overbevisning i Følge Forfatningen var Folkets Ret. Og efter sin hele Natur maatte han tage Stilling yderst til venstre.

Grundtvigs Venner havde under Grundlovskampen delt sig, og ogsaa deres Stilling til „det forenede Venstre“ blev højst forskellig. At Mænd som *Fr. Hammerich*, *Peter Rørdam* og mange andre, der altid havde haft Berøring med Højre, var dets Modstandere, er ikke at undres over. Men ogsaa ikke faa, der i Hovedsagen billigede dets Formaal, var imod Partiets Dannelse. *N. J. Termansen*, en af Grundtvigianernes bedste Mænd paa Tinge, holdt sig udenfor; han ansaa Uenigheden mellem de forskellige Venstregrupper for at være saa stor, at Sammenslutningen ikke i Længden

vilde kunne holde. Og *Vilhelm Birkedal* hævdede i et lille Skrift: „Grundtvigianismen“ og „det forenede Venstre“, at Grundtvigs Tilhængere i Rigsdagen burde have opretholdt deres særlige Gruppe, „det nationale Venstre“. Deres Forening med de andre Venstregrupper, navnlig med Mænd som *I. A. Hansen* og *Gert Winther*, var en ganske falsk Alliance. Han ønskede en frisindet Ordning af de borgerlige Forhold; „men Hovedsagen er dog, at Folket bliver fyldt med et stort og godt Livsindhold“, og hvad der ved Sammenslutningen i „det forenede Venstre“ vindes i Stemmetal for Vedtagelsen af frisindede og folkelige Former, „staar vi i Fare for at tabe i Folkeindhold, fordi det for os straalende *Forbillede*, der skal holdes frem i sin fulde Renhed for Folket, derved indhyles i Dunster og Taager fra en ganske anden Tanke- og Hjertekreds“. „Da Aserne tog Jætterne til Hjælp til at bygge Valhal, blev dette „forenede Venstre“ Moder til deres Undergang og kostede Odin det ene Øje, han havde sat i Pant“¹⁾.

Disse Birkedals Betragtninger imødegik *Høgsbro* i sit fra 1865 udgivne Blad „Dansk Folketidende“ klogt og besindigt. Han viste, at tidligere havde Mænd som *Fr. Bojsen* og *J. C. Lindberg*, *Jens Jensen* og *Jens Jørgensen* og mange flere af grundtvigsk Retning taget Plads midt i Bondevennernes Lejr sammen med *Tscherning*, *I. A. Hansen*, *Gert Winther*, *Frolund* og deres Venner. Ja, selv Birkedal havde i Rigsraadets Folketing deltaget i Partimøder sammen med disse Mænd. Det var først Dannelsen af Oktoberforeningen, der bragte Splittelsen. Da denne nu var ophævet, var det naturligt, at Grupperne atter forenedes. At fylde Folket med et stort og godt Livsindhold er vel Hovedsagen; men Rigsdagen har væsentlig kun at gøre med de Former, hvorunder Livet skal leves²⁾.

Niels Lindberg anmeldte *Birkedals* Bog i „Dansk Kirke-tidende“. Den blev tagen til Indtægt af de Nationalliberale, som om alle Grundtvigianerne vedkendte sig, hvad Birkedal udtalte, og Lindberg mener da, det er paa Tide, at der nedlægges Indsigelse derimod. Han skriver: „Rigsdagen maa man til enhver Tid tage, som den er, og vil den lade sig

¹⁾ „Grundtvigianismen“ og „Det forenede Venstre“. Odense. 1870. (24 S.)

²⁾ „Dansk Folketidende“ 1870, Nr. 46 — 18. Nov.

bruge i Livets Tjeneste, skal man være glad ved det, selv om Stemmetallet naas ved *I. A. Hansens* og *G. Winthers* Stemmer, Rigsdagen kan kun tilvejebringe Former og Betingelser for Folkelivets fri Udvikling, og den kan sætte denne Skranker; men den vil aldrig kunne fylde Folket med et Livsindhold, som den ikke selv ejer, lige saa lidt som den ligefrem kan berøve Folket dets Livsindhold.“ „At nu de Medlemmer paa Rigsdagen, som deler Grundtvigs Betragtning af det folkelige, slutter sig sammen med dem, de paa Forhaand kan vide vil stemme som de i mange vigtige Sager, og danner med dem et forenet Venstre, dette er da ikke saa urimeligt, naar man ikke tillægger slig Forening en Betydning, den ikke tillægger sig selv. Den vil næppe forvirre nogen hverken i eller udenfor Rigsdagen.“ „Paa Rigsdagen gælder nu engang Stemmetallet, ligegyldigt, hvordan det kommer ud; men for Folket skal det naturligvis ikke være ligegyldigt, hvem det sender for at afgive Stemmerne“¹⁾.

Da ogsaa *P. Bojsen* i „Dansk Skoletidende“ udtalte sig i lignende Retning, kunde *Høgsbro* skrive: „Saaledes har da baade Dansk Kirketidende og Dansk Skoletidende, de to Ordførere for den grundtvigske Retning paa Kirkens og Skolens Omraade, stillet sig paa vor Side i dette Spørgsmaal, og det turde være, at den Kreds af Grundtvigs Venner, som deler Pastor Birkedals Opfattelse deraf, er meget begrænset.“ Om Grundtvigs egen Mening „har man ikke længe kunnet være i Tvivl“²⁾. Det var nemlig en afgjort Sag, at *Grundtvig* intet havde at indvende imod Dannelsen af „det forenede Venstre“. Over for *Lindberg* havde han kun bemærket, at Indsigelsen i „Dansk Kirketidende“ mod *Birkedal* var alt for spagfærdig³⁾.

Striden fortsattes, og særlig var *Carl Ploug* personlig nærgaaende; i sit Blad „Fædrelandet“ kaldte han *Bjørnstjerne Bjørnson* „Hadets skummende Bersærk“, *Høgsbro* kaldte han „Egoismens lavstammede Trænkusk“, og saaledes rasede han imod de „uægte“ Grundtvigianere, som han kaldte alle dem, der havde sluttet sig til det forenede Venstre, at

¹⁾ „D. Kkt.“ 1870 Nr. 51 — 18. Dec.

²⁾ „D. Fkt.“ 1870, Nr. 52 — 30. Dec.

³⁾ N. L. i „Grundtvigs politiske Stæde“. S. 194, Fodnote.

baade *Termansen* og *Birkedal* maatte tage bestemt Afstand fra hans Kampmaade¹⁾). Ogsaa ved Vennemødet, der holdtes efter Grundtvigs Begravelse, kom, som vi har set, Striden frem. *P. Rørdam* havde endog forud for Mødet holdt paa, at der ved dette skulde udtales en bestemt Misbilligelse af „det forenede Venstre“; men dette havde *P. A. Fenger* modsat sig med en saadan Heftighed, at han havde stampet i Gulvet og sagt, at det vilde han ikke taale²⁾). Det viste sig jo ogsaa ved Mødet, at Grundtvigs Venner stod politisk i to modsatte Lejre.

Kløften var der altsaa, da *Lindberg* kom til Gjedved, og den udvidedes stadigt mere. Ved det kort forud, 29. September 1872, afholdte Folketingsvalg var det forenede Venstre første Gang blevet Flertal i Folketinget, og *Berg*, der nu var bleven dets egentlige Fører, forlangte da i Utaalmodighed straks, at Ministeriet *Holstein* maatte vige. Da dette ikke skete, nægtedes i Efteraaret 1873 Finanslovens Overgang til anden Behandling. Folketinget opløstes, og der opstod en voldsom Valgkamp. *Lindberg* stillede sig straks ved *Bergs* Side; han traadte fra nu af i Forgrunden i Kampen for Folkets Selvstyre, og hans Pen blev en af de skarpeste.

Derved kom han i en saadan Modsætning til sin gamle Ven *Otto Møller* i Gylling, at det en Tid forstyrrede den Glæde, de havde følt ved nu at være hinanden saa nær, at de af og til kunde mødes, og havde *Lindberg* ikke holdt saa fast, som han gjorde, var Venskabet vel nok bristet. Deres Brevveksling, som ligger for mig, viser, hvor haardt det sled i Baandene; men glædeligt er det at se, at de alligevel ikke revs over.

Otto Møller havde ønsket, at Junigrundloven var bleven bevaret, naar det kunde være sket ved Overenskomst; men da den hidsige Strid for Bevarelsen rejstes, vilde han ikke være med. Dertil kom, at Kredens Rigsdagsmand, den lille fiffige Dr. *Gert Winther*, i hele sit Væsen og sin Agitationsmaade var ham nær sagt modbydelig. Han gav da ogsaa Højremanden *Godsejer Ingerslev* sin Stemme, da denne i 1865 stillede sig i Odder imod *Winther*, og han kom efterhaanden

¹⁾ *Termansen* i Bladet „Hejmdal“ 24. Maj 1872 og *Birkedal* sammesteds 30. Maj.

²⁾ N. L. s Manuskript om Grundtvigs Død og Begravelse.

til at se paa Venstre og „det forenede Venstres“ Kamp for Folkets Selvstyre med ganske de samme Øjne som *Carl Ploug*, hvis Blad „Fædrelandet“ han til Stadighed læste, og Ploug var overmaade ilde tilfreds med, at de fleste „menige Grundtvigianere“ ved Valget den 14. November 1873. efter Opløsningen, stemte med Venstre.

Hen imod Julen 1873 udsendte Otto Møller da en lille Bog med Titel „*Politik og Kristendom*“, hvori han udtalte sig meget skarpt imod Venstre og advarede særlig de Kristne af den grundtvigske Retning imod at indlade sig for meget med den politiske Bevægelse, da de troende, der skulde være „Jordens Salt“, derved vilde lide Skade, og Saltet miste sin Kraft.

Højre glædede sig over denne Bog, og *Provst Guldberg*, der ikke i kirkelig Henseende var Otto Møllers Meningsfælle, sendte en Rundskrivelse ud til Præsterne i sit Provsti, hvori han anbefalede de Herrer Brødre at læse Bogen, der „var skreven med det Formaal ikke at udslukke Aanden“, en Udtalelse, som *Lindberg* med sit gode Humør lod „en lille Nisse“, han havde tegnet paa et Kort, bringe Otto Møller, der følte sig meget stødt derover og mente, at en saadan Spøg kunde have været passende i deres Studenterdage, men var det ikke nu.

Møllers kirkelige Venner, der var glade ved hans Prædikener og folkelige Foredrag, men næsten alle hørte til Venstre, syntes derimod ikke om Bogen, og de indbød *Niels Lindberg*, *P. Bojsen*, *Gjedved*, og *Otto Møller* til et Forhandlingsmøde i Randlev, ikke langt fra Gylling. Det kom i Stand 30. December, og Møller blev imødegaaet; men han selv mødte ikke¹⁾.

Nogen mundtlig Drøftelse af de modsatte Synspunkter fandt altsaa ikke Sted; men 6. Februar 1874 anmeldte *Lindberg* Bogen i *Høgsbros „Dansk Folketidende“*. Hans Artikel begynder: „*Politik og Kristendom*“. Med denne Paa-skrift har Otto Møller ved Juletid udsendt en lille Bog, som jeg ret for hans egen Skyld vilde ønsket uskreven; den vil i hvert Fald ikke tælles blandt de Skrifter, der vil bevare hans Navn i et kært Minde hos danske Kristne.“

¹⁾ „D. Fkt.“ 10. Jan. 1874 efter „Hors. Fkbl.“

Derefter gennemgaar han udførligt hele det lille Skrift. Han paaviser, at Historien ingenlunde bekræfter Otto Møllers Paastand, at Folkefrihed altid fører til Folkeopløsning og Folkeforraadnelse, og den franske Revolution viser, hvor farligt det er — efter Møllers Raad — at vente med at indføre Reformen, til der bliver „pinlige Nødstilstande“; da er det for sent, thi da tager Folket selv.

Venstrerøret, som Møller nok kun kender efter Skildringen i „Fædrelandet“ og andre Højreblade, er ikke en „Malstrøm“ eller en „Rus“ der holdes vedlige blandt Bønderne ved en ugentlig „Opstrammer“ i „Dansk Folketidende“, men den sindigste og adstadigste Bevægelse, som tænkes kan, i Retning af Frihedens Brug. Ved at holde sig borte fra dette folkelige Røre vilde man netop berede Vejen for dem, der vil nedtræde ikke alene Saltet, men alt, hvad der duer i Folket. Tvært imod bør vi skaffe os saa megen Oplysning som muligt om alle vore hjemlige Forhold og „trolig arbejde paa, at den Frihed, der er os givet, og hvorfor vi først og sidst skal takke ham, fra hvem alle gode Gaver kommer, kan komme Folket til gode.“

Til sidst skriver han: „Hermed vil jeg slutte, men ønske min gamle Ven Otto Møller et glædeligt Nyaar, og da navnlig ønske ham og os alle, enten vi er Højre- eller Venstre-mænd, at vi maatte bedre lære at fordrage hinanden, aldrig glemme, at danske er vi dog alle — og mindst af alt gøre Politik til en Salighedssag“¹⁾.

Til Støtte for Otto Møller imod Lindberg affattede Pastor *Leth* og *Læge Blicher* i Middelfart en Taksigelsesskrivelse til ham for hans Bog, og denne blev underskrevet af 12 Præster og en Del andre, ialt 47, og indrykket i „Dansk Folketidende“. Blandt Præsterne kan foruden *Leth* mærkes: *Harald Boisen* i Bjerregrav, *Pontoppidan* (Randers), *Peter Rørdam*, *Skat Rørdam*, *Slamberg* og *G. Strøm*, og blandt de andre: Højskoleforstander *Carl Grove* (Marielyst), Prof. *Fr. Hammerich*, Skuespiller *Døcker*, Digteren *Mads Hansen* (Hundstrup), *Bertel Dons*, de to Handskemagere *Larsen* i København, med flere kendte Mænd²⁾.

Under Overskrift „47 mod 1“ svarede Lindberg herpaa,

1) „D. Fkt.“ 6. Febr. 1874.

2) „D. Fkt.“ 6. Marts 1874.

at det ikke undrede ham, at Otto Møller vilde faa Tak for sin Bog af mange baade Kristne og Ukristne, og det havde han aldrig villet benægte; men deraf fulgte ikke, at denne Bog vil bevare hans Navn i kært Minde hos danske Kristne, og han tør fremdeles paastaa, at det vil den ikke¹⁾.

Midt under denne Strid aflagde Lindberg og jeg et Besøg i Gylling. Fru Lindberg dristede sig ikke ret til at være med, og min gamle Ven Friskolelærer *H. K. Frandsen* modtog da ogsaa mig med de Ord: „Hvor tør I komme her?“, hvortil jeg kun svarede: „Ja, hvorfor ikke?“ og vi kom da ogsaa godt ud af det, skønt han stod paa Møllers Side. Men da vi siden kom ind til Møller, var Striden der i saa fuld Gang, at jeg fik Anledning til at sige, at Frandsen og jeg tog dog Sagen mere venligt og forstaaende, og hertil bemærkede Møller, at det ogsaa var en Skam, at han og Lindberg var saa fulde af Ondskab, at de ikke kunde lade være at skændes om Politik, da de dog havde saa meget andet, som de med Glæde kunde tale sammen om.

Striden i Bladene standsede dog ikke. Det nyttede ikke, at Budstikke-*Boisen*, der holdt med Lindberg, i en meget forsonlig Artikel i „D. Fkt.“ højlig beklagede, at Striden mellem Grundtvigianerne var kommen offentligt frem, og raadede begge Parter til nu at holde op²⁾. Tværtimod syntes Modstanderne af „det forenede Venstre“ nu at ville slaa et Hovedslag.

27. Marts 1874 indrykkedes i „Dansk Folketidende“ et højtideligt Manifest „*Til Venner i det danske Folk*“, underskrevet af 13 Præster, hvoriblandt kan nævnes: *Birkedal* (Ryslinge), *J. S. Brandt* (Ollerup), *Christiani* (Nysted), *Hagen* (Kerteminde Valgmenighed), *Otto Møller* (Gylling), *Møller* (Provst i Sallingland), *Chr. L. Nielsen* (Sandby, senere Rudkøbing), *P. Rørdam* (Lyngby), *Albr. Sørensen* (Staby) og *K. F. Viborg* (Slagelse), desuden af *Fr. Barfod*, Forstander *Grove*, Prof. *Hammerich*, Kand. *Fr. Jungersen*, Rektor *Lefolii* og en Række andre mer eller mindre kendte, til Dels endog temmelig ukendte, Grundtvigianere, ialt 39.

Underskriverne erklærer, at de under de nuværende Forhold føler Trang til at udtale sig om deres Stilling, dels

¹⁾ „D. Fkt.“ 13. Marts 1874.

²⁾ „D. Fkt.“ 20. Marts.

for selv at staa klart for Venner og Modstandere, dels fordi de ikke holder det for overflødigt ogsaa over for andre at paapege den falske Opfattelse af Friheden, som, efter deres Mening, begge de kæmpende Partier har skaffet Indgang iblandt os, og som truer Friheden selv med Undergang.

Derefter gør de Rede for „Grundtvigs sande Disciples“ Syn paa Friheden og fælder en haard Dom over „det forenede Venstre“, for hvem de Nationalliberale, „om end viselig imod deres Villie har banet Vej, idet heller ikke disse har haft den rette Forstaaelse af Friheden.“

Rygtet fortalte, at *Carl Ploug* længe havde ønsket en saadan Udtalelse fra grundtvigsk Side; men da den nu endelig kom, var han meget utilfreds. „Vi maa beklage“, skrev han, „at flere af Grundtvigs i Kirken og Literaturen mest ansete Venner savnes mellem Underskriverne. Dette er saa meget desto uheldigere, som det hele Aktstykke tydeligt er skrevet under den *Forudsætning*, at det kun vilde blive underskrevet af Mænd baade med Anseelse og aandelig Myndighed, og ikke tillige af *ubekendte* Lægmænd, hvis historiske Domme og kritiske Bemærkninger ingen kan tillægge megen Vægt —“. Han anker ogsaa over, at de Nationalliberale er kritiserede, da disse dog er de 39s „allierede“¹⁾.

En Uges Tid efter — 17. April 1874 — rykkede Lindberg i „Dansk Folketidende“ frem med „*Et Par Ord angaaende de 39s Fællesudtalelse imod Venner i det danske Folk.*“ Han havde valgt til Motto for sine to vittige og bidende Artikler: „Enten man ta'r det paa langs eller tværs, Løjerligt bli'er det som *Lüttichaus Vers*“, Omkvædet til *Heibergs* bekendte *Vise*: „Verden af Krig og Fejde er fuld“. — Ogsaa han slaar ned paa, at saa mange af de ansete mangler — *C. J. Brandt, P. A. Fenger, Hostrup, L. Helveg, P. K. Algreen, L. N. Boisen, J. L. Knudsen, Jens Jørgensen og Termansen* — mens *P. Mouritsen* (Kbhvn), *Lærer Madsen* (Kbhvn), *Lærer Jacobsen* (Løjtofte), *Gaardejer Kr. Kristensen* (Gylling), *Detailhandler Ketelsen* og *Brygger Vestberg* (Kbhvn.), med mange andre, har underskrevet.

Og en mere blodig Satire kan ikke tænkes, end at Lindberg derefter forudsætter, at de mange mer eller mindre

¹⁾ „Fædrelandet“ 9. April 1874.

umyndige og ubekendte, der har underskrevet, alle er selvstændige Personligheder, der ikke som Venstremændene klumper sig sammen under Førerne, men hver især indstaar for det hele, og saa lader en af disse, Hr. P. Mouritsen (Kirkebetjent ved Vartov) „for at staa klart for Venner og Modstandere“ i eget Navn fremføre alle Udtalelserne i Manifestet, som Lindberg derefter imødegaar.

Det var maaske ikke helt ufor nødvendent, naar *Fr. Jungersen* i et følgende Nr. af „D. Fkt.“, hvor han leverede et temmelig mat Forsvar for de 39, bad Lindberg om ikke at give sine Udtalelser en saa personlig Form, at det bliver vanskeligt for de nuværende Modstandere at huske, at de „har en Fortid sammen, hvor de saå paa hinanden som Venner“¹⁾.

De 39s Udtalelse gav Anledning til mange andre Indlæg i „Dansk Folketidende“ og andensteds. Pastor *Melbye*, *Asperup*, skrev, at de fremkomne Fællesudtalelser havde gjort ham ondt; men det vilde ogsaa gøre ham ondt, om der skulde fremkomme Fællesudtalelser i modsat Retning; „ellers vilde det være let for os i denne Sag at faa Overtallet“. Men han ønsker, at flere af Grundtvigs Venner skulde som Enkeltmænd offentlig aflægge deres Vidnesbyrd. Han kan ikke lide Talen om „den aandsforladte Masse“. „Lad os dog aldrig glemme, at den aandsforladte Masse findes lige saa fuldt i de saakaldte dannede, som i de simpleste Kredse“. Han har godt kunnet arbejde for det menige Folks Bedste sammen med de gamle Bøndevenner, skønt han ikke var enig med dem i alt, og ogsaa nu takker han det forenede Venstre og de Mænd, der støtter det (som *Termansen*, *Schjørring* og *Holstein-Ledreborg*), skønt han „ingenlunde med Hud og Haar er gaet op i det“. Han takker ogsaa „Dansk Folketidende“²⁾.

Der kom da flere Indlæg i samme Retning, fra: Pastor *Madsen* (Gødvad), *Læge H. C. Helveg* (Odense), Folketingsmand *Klaus Berntsen*, Pastor *Henning Jensen* (Bornholm), *P. Bojsen* (Gjedved), Højskoleforst. *A. Kr. Poulsen Dal* (Mors), Præsterne *M. T. Lange* (Nyborg), *K. Rønne*

¹⁾ „D. Fkt.“ 15. Maj 1874.

²⁾ „D. Fkt.“ 17. Apr. 1874.

(Magleby), og *P. Rønne* (Sønderup) og *Jens Bek* (senere Møllerup Højskole)¹⁾.

Det havde saaledes vist sig, at der fandtes en ikke ringe Mængde Sprængstof indenfor Grundtvigianernes Kreds. Man ventede da ogsaa et Opgør ved *Vennemødet i Odense* 8. og 9. September 1874. *Skat Rørdam* rejste dertil i Kampstemning; men da det kom til Stykket, kunde han ikke bringe det over sit Sind at indlede nogen Kamp mod Tilhængerne af det forenede Venstre, og han talte ganske fredeligt. Angrebet blev da foretaget af *Peter Rørdam* og Prof. *Hammerich*, og særlig den sidste optraadte efter den almindelige Mening, ogsaa efter *Skat Rørdams*, uheldigt og talte ubehersket. I Modsætning hertil forsvarede *Jens Jørgensen* (Bjerregaard), Venstre i et ypperligt Foredrag, klart og roligt, og ogsaa *F. E. Boisen* og *Berg* talte saa mildt og venligt, at det blev anerkendt af Ordstyreren *Dr. L. Helveg*²⁾. — Efter hvad *Otto Møller* fik at vide om Mødet fra *Skat Rørdam* og andre, var han utilfreds med Resultatet. En af Deltagerne fra Gylling havde især været glad ved *Bergs* milde og sømmelige Optræden, hvortil *Møller* spydigt bemærker: „Og man maa jo sige, at lidt kan fornøje Børn“. Han mener, at det vilde gaaet langt bedre, om *Rørdam* havde faaet „den Bestilling at rage op i Bremsereiden“, og han kan vanskeligt forestille sig, „hvordan det gaar til, at man rejser med én Bestemmelse og fatter en anden, naar man kommer paa Aastedet“³⁾.

Lindberg var ikke ved *Vennemødet*, men i Gylling. Herom skriver *Otto Møller* til *Rørdam*: „For Resten holdt jeg *Vennemøde* her hjemme ganske uventet den Dag eller de to Dage, I var i Odense; jeg var den første Dag henne i et andet Sogn hos en Sognebaandsløser og berettede dem, og da jeg kom hjem, var Huset fuldt af Folk; *Lindberg* med sin Familie og Broder sad der og ligedan en Kapellan *Mathiesen* her fra Herredet, og de blev saa begge Dage, saa vi havde det ret godt, idet *Lindberg* jo viselig tav stille med hele sin Fylde af rød Materie. Vi havde det for saa vidt rigtig

¹⁾ „D. Fkt.“ 24. April, 1., 8., 15., 22. og 29. Maj og 12. Juni 1874.

²⁾ Referat i „D. Fkt.“ 18. og 25. Sept. 1874.

³⁾ Brev fra *Otto Møller* til *Skat Rørdam* 7. Okt. 1874 i Brevveksling I S. 255.

morsomt, naar undtages dette, at vi ikke kunde udtale vor hjertelige Harme fra nogen af Siderne; men vi har jo saa meget gammelt Mellemværende at opriske, og dernæst er jo Lindberg i alle andre Henseender saa rettænkende og billig, at man altid kan have en glad Dag sammen med ham¹⁾)

Det gode personlige Forhold mellem Otto Møller og Lindberg var da nu genoprettet, om de end vedblev at være lige uenige i Politik. Og da Lindbergs Datter Dagmar, der blev født 24. Okt. 1874, blev fremstillet i Kirken, udførte Otto Møller den kirkelige Handling og prædikede i Tolstrup Kirke, og Fru Møller har Barnet. Da der efter Bordet blev vekslet Haandtryk til Tak for Mad, kyssede Lindberg spøgefuldt den alvorlige Otto Møller paa Kinden. Han blev rød og forlegen, mens Lindberg lo hjerteligt²⁾).

Møller og Lindberg havde ikke lidt tilfælles, naar de traadte offentlig frem i Kamp; ingen af dem lagde Fingeren imellem. 1867, mens Lindberg udgav „Dansk Kirketidende“, skrev Otto Møller deri en Artikel om „Videnskabelig Teologi“ og „populær Kristendom“, som ved sin Skarphed og sine „Haansord“ mod de lærde Teologer i den Grad forfærdede Skat Rørdam, at han sendte Otto Møller en drøj Tilrettevisning. Artiklen har derimod vistnok i høj Grad tiltalt Lindberg³⁾). Da Møller saaledes selv førte en skarp Pen, har han vel bedre end de fleste andre kunnet forstaa Lindbergs Kampmaade, og da de begge var saa betydelige Mænd, har jeg dvælet længere ved deres indbyrdes Forhold, end dette maaske ellers efter dets Betydning i sig selv vil synes at kunne fortjene.

I disse Aar satte jo den politiske Uenighed et dybt Skel selv mellem nære Venner, og da Lindberg og hans Hustru i April 1875 kom til København i Anledning af hendes Broder *Jørgen Herman Monrads* Bryllup med *Brandts* Datter, blev de, udelukkende af politiske Grunde, mødt med Kulde af alle deres gamle Venner, undtagen af Fru Grundtvig.

¹⁾ Foran anf. Br. 7. Okt. 1874.

²⁾ Clara L.s Erindr.

³⁾ „D. Kkt.“ 1867, Nr. 31 til 33 og R.s Brev 24. Sept. 1867. Brevveksling I, S. 133.

Lindberg foreslog da, at de skulde gaa ud til *Sofus Høgsbro's*, og dør blev de modtaget med aabne Arme¹⁾.

Ved Afstemningen over Finansloven 14. Maj 1875 havde „det forenede Venstre“ delt sig, idet 30 (*Høgsbro, Thomas Nielsen* m. fl.) sammen med Mellempartiet (*Schjørring* m. fl.) og Højre havde givet *Fonnesbechs* Ministerium en Finanslov paa Betingelse af, at det saa skulde trække sig tilbage, hvad det ogsaa gjorde 5 Dage senere, medens 22 (*C. Berg, I. A. Hansen* m. fl.) stemte imod de Bevillinger, der gjorde Vedtagelsen mulig. Berg, der var bleven overstemt, rejste straks Strid ude i Befolkningen, og „Morgenbladet“, der var oprettet i Oktober 1873 som Fællesorgan for det forenede Venstre, støttede ham og gjorde sig til ensidig Talsmand for Mindretallet (de 22) imod Flertallet (de 30), hvis Standpunkt forsvarede af Høgsbro i „Dansk Folketidende“²⁾.

Under denne Strid skrev Folketingsmand *Thomas Nielsen* 13. Sept. 1875 i „Vejle Amts Folkeblad“: „Man hører meget ofte den Sætning udtalt, at det er aldeles ligegyldigt for Sagens Skyld, enten Redaktører og Rigsdagsmænd er kristelig troende eller vantroende, enten de holder sig til den kristelige Menighed, eller de er ligefrem Fritænkere. Jeg deler ikke denne Betragtning; thi det er min Overbevisning, at en Mands Tro vil farve hele hans Gerning; — — en Mands Grundsyn gennemtrænger alle hans Forestillinger og ikke mindst Betragtningen af vore Samfundsforhold“ — *Lindberg*, der holdt med Berg og de 22, antog, at denne Udtalelse sigtede til at mistænkeliggøre „Morgenbladet“, hvis Redaktion fik Skyld for at hælde til den fritænkerske Retning, og en Uges Tid efter rykkede han frem med et skarpt Indlæg mod Th. Nielsen, hvori han under Overskrift „Rigsdagsmand og Kristen“ gjorde gældende, at denne Betragtning følger strengt maatte føre til, at man paa Valgdagen særlig tog Hensyn til Kandidatens religiøse Standpunkt, medens — foruden Dygtighed, Hæderlighed og Paalidelighed — hans politiske Standpunkt maatte være det afgørende. Hans personlige Tro eller Vantro var Vælgerne uvedkommende, og at drage denne ind i den politiske Strid var et Overgreb og en daarlig Kampmaade. *Thomas Nielsen* selv svarede ikke, men *N. P. Stens-*

¹⁾ C. L.s Erindr.

²⁾ „Morgbl.“ og „D. Fkt.“ Juli og Aug. 1875.

balle¹⁾ og en unævnt forsvarede hans Paastand, og Striden blev lang og tilsidst bitter. Lindbergs Indlæg fyldte over 30 Spalter i „Vejle Amts Fkbl.“, og hans Modstanderes ikke stort mindre²⁾).

Angrebene fra grundtvigsk Side paa „det forenede Venstre“ fortsattes, og i 1875 udsendte Prof. Fr. Hammerich et lille Skrift „Grundtvig og det forenede Venstre, en Redegørelse og et Vidnesbyrd.“ Hammerichs Paastand var: „Grundtvig vilde ikke det, det forenede Venstre vil, det er det, der skal vidnes.“ Imod Hammerichs Angreb skrev Lindberg en hel lille Bog paa godt et Par Hundrede Sider „Grundtvigs politiske Staaelse“, og her siger han i Forordet: „Hammerich lover at lade Grundtvig tale selv; men det er kun faa Gange, han faar Ordet, og det kun i korte Sætninger enten fra Skrifter, der ligger langt forud for 1848, eller fra „Danskeren“ 1848 — men af gode Grunde ikke ud over September, kun en enkelt Ytring fra 1849 er medtaget; det er, som havde Grundtvig efter 17. April 1849 ikke givet sig af med Politik; men hvad der er anført, er i den Grad løstrevet fra dets Sammenhæng, at man maa forbavses derover“. Som Bevis for, hvor rent udenfor al sund Sans Hammerichs Angreb var, behøver kun at anføres, at han som et af Grundtvigs *skriftlige* Vidnesbyrd mod den „bondevenlig-bjørnbakskatolske Alliance, som Nygrundtvigianerne har villet adle med Grundtvigs Navn“, nævner: „Jeg forsager alle Djævelens Gerninger og alt hans Væsen.“

I Modsætning til Hammerich lader Lindberg i sin Bog helt igennem Grundtvig selv føre Ordet. Han skriver, at vi har saa mange tydelige Udtalelser af Grundtvig paa Prent, at „vi sjældent kan komme i Forlegenhed med, hvordan han stillede sig til de politiske Opgaver“, og i en Række udførlige Uddrag, særlig af hans Rigsdagstaler og af hans Tidsskrift „Danskeren“ belyses saa hans Tanker om Ordningen af vore vigtigste borgerlige Forhold i Stat, Kirke og Skole. Derved faar Lindbergs Bog stor og blivende Værdi langt ud over at være et Fejdeskrift imod Hammerich. Mellemværendet mellem ham og Venstre opgøres i alt væsentligt paa de XI Sider

¹⁾ Højskolelærer, senere Driftsbestyrer i Tørring. Rigsdagsmand 1910 — 13.

²⁾ „Vejle Amts Folkeblad“ 15. Sept. 1875 til 2. Febr. 1876.

i Forordet, og efter den derefter følgende Fremstilling af Grundtvigs Tanker i Sammenhæng kan saa Læseren i øvrigt selv afgøre, om disse eller Hammerichs' bedst stemmer med Venstres¹).

Foruden det alt nævnte Arbejde, er der endnu adskilligt andet at nævne, som lagde Beslag paa Lindbergs Kræfter i de 4 Aar, han var i Gjedved.

I hans første Gjedvedtid læste han meget Arabisk og afskrev Sedler med Citater til Brug ved Besvarelsen af en af Universitetet udsat sproglig Prisopgave; men her havde han det Uheld, at deres Tjenestepige, der ikke havde nogen Anelse om, hvad disse smaa Papirslapper med de underlige Kragetæer skulde bruges til, havde anvendt dem til om Morgenens at tænde op med i Kakkelovnen, saa Arbejdet maatte gøres om. Opgaven, der var udsat af Prof. *van Mehren* med særligt Hensyn til Lindberg, fik han derfor ikke besvaret, og den Opgave i Arabisk, der blev given næste Aar, angik et noget andet Forhold, der krævede andre Notater, saa Lindberg opgav Besvarelsen.

Lærer *Hørlyk* i Serreslev, senere Præst i Bedsted, der vilde tage Artium, fik Lindberg til at give sig Undervisning i Græsk og Latin, og jeg, der dog aldrig tænkte paa at tage nogen Eksamen deri, gik da med af sproglig Interesse. Det blev ofte langt over Midnat, inden vi blev færdige med vor Læsning i Xenophon, Cæsar eller Cornelius Nepos, „den himmelske Apoteker“, som han af to saa store Holbergelskere som Lindberg og jeg naturligvis stadigt kaldtes.

Og saa var der mange andre Ting, som Lindberg, der var alsidig Praktiker, hjalp til med. Han lavede Tegning til den ny Forsamlingsaal, Bojsen byggede, og til den lille Scene, som kunde indrettes, naar Eleverne spillede Dilettantkomedie, og han og jeg gik i Salen om Natten og malede de Kulisser og det For- og Bagtæppe, der skulde bruges.

Man vil da forstaa, at han ved sit Arbejde til Stadighed maatte tage Natten til Hjælp. En Nat, da jeg henved Kl. 4 gik forbi hans Vinduer, for hvilke der ikke var rullet ned,

¹) N. Lindberg: „Grundtvigs politiske Stæde“. Odense 1876. (XI + 214 Sider).

fik jeg saa smukt et Billede at se af den stille Gransker, der sad ved Lampen, at det endnu efter næsten 50 Aars Forløb staaer i fuld Klarhed for mit indre Syn. Han gik da ogsaa sædvanligt først i Seng Kl. 4—5, ikke længe før de andre stod op.

Lindberg havde modtaget en Opfordring fra Valgmenigheden i Kerteminde til at blive deres Præst, og dertil blev han da kaldet 16. August 1876. Det havde ikke været ham helt let at forlade sin Gerning i Gjedved, hvor han havde vundet mange Venner og blev savnet af mange, ikke mindst af min Hustru og mig, hvem det havde været en stor Glæde og aandelig Berigelse at komme som Venner i det prægtige Hjem, som hans elskelige Hustru og han havde skabt.

Lindbergs Virksomhed i Kerteminde 1876 til 1886.

I Kerteminde og Omegn havde der fra gammel Tid været megen kristelig Vækkelse blandt Lægfolk, fremkaldt af den gamle Skomagervend *Ole Henrik Svane*, *Christen Madsen* fra Bregner og flere andre; men man havde her mere end sædvanligt undgaaet „den sygelige, skønt fromme Følelse, som ofte er Frugten af saadanne Opvækkelser“, og Livet havde „holdt sig friskere end andre Steder som Følge af Formændenes store Hengivenhed for *Luther* og Kærlighed til hans Skrifter.“ Det havde derfor ikke været vanskeligt for *Jac. Chr. Lindberg*, der i Trediverne gæstede Egnen, at bringe de kristeligt vakte Lægfolk til Forstaaelse af Grundtvigs kirkelige Betragtning, og da senere *Victor Bloch* i 13 Aar, fra 1855 til 1868, blev Præst der, kunde han udvikle denne til en saadan Klarhed, at de ikke vilde slippe den. Det var da naturligt, at Menigheden, da han 1868 forflyttedes derfra, androg om at faa en Mand af samme Anskuelse, den forhenværende slesvigske Præst *L. C. Hagen*, til hans Efterfølger. Ministeriet kaldede imidlertid „en af de yngste og ypperste af den indre Missions Retning“ til Embedet, og da følte Kredens grundtvigske Venner, at skulde de blive „deres lutherske Vækkelse og kirkelige Udvikling tro“, maatte de benytte deres Ret til i Henhold til den nylig, den 15. Maj, vedtagne Lov at danne en Valgmenighed. Til Kerte-

minde sluttede sig et stort Antal Familier fra Dalby, en Mils Vej Nord for Byen; de samlede sig da om L. C. Hagen, der den 7. Januar 1869 blev anerkendt som deres Præst, og den 24. i samme Maaned indviede Biskop *Engelstoft* den Kirke, som de ved Hjælp fra ligesindede i andre Egne havde faaet rejst i Kerteminde, og som blev kaldt „Emauskirken“. Samme Aar om Efteraaret indviedes et Bedehus i Dalby som Annekskirke. Og Valgmenigheden fik god Tilslutning, saa den i Januar det næste Aar talte over 100 Familier, særlig fra Kerteminde, Drigstrup og Dalby Sogne. — Da Hagen saa i Aaret 1876 løstes fra Stillingen som Valgmenighedens Præst, fik Lindberg her sin Virkeplads i de sidste 10 Aar af sit Liv¹).

Hans og hans Families Overrejse til Kerteminde kom til at foregaa under meget triste Forhold. Da de brød op fra Gjedved og rejste rundt for at tage Afsked med deres Venner, overnattede de hos Gaardejer *Chr. Vinther* i Ørskov, og her blev deres ældste Barn, *Lars Vilhelm*, der nu var 7 $\frac{1}{2}$ Aar, syg. Da de kom til Horsens, maatte han straks til Sengs paa Soeles Hotel, og her henlaa han i Dødssovn, til han ved Midnatstid 19. Okt. gik bort efter kun 12 Timers Sygdom. *Jakob Kristian*, den næstældste Dreng, var ogsaa syg, saa Tilstanden var meget sørgelig.

Lindberg skulde være hos Biskoppen i Odense den følgende Dag, og kørte derfor om Natten alene Syd paa. I Vejle vilde han køre ind paa en Gæstgivergaard og stod af for at aabne Porten, da Hesten i det samme blev sky for noget Papir og løb løbsk. Vognen væltede og gik itu, hvilket forsinkede hans Rejse. Han vilde ikke forurolige sin Hustru med at skrive, og hun var da netop i stor Uro for ham, da hun ikke vidste, hvor han var, og ikke fik noget oplysende Svar paa en telegrafisk Forespørgsel til Pastor Helveg i Odense. Under disse Forhold var deres Ven Malermester *Alexandersen* i Horsens hende til stor Hjælp, og han vilde have kørt ned gennem Jylland for at faa Rede paa, hvor Lindberg var. Endelig fik de fra Kerteminde Efterretning om, at han var kommen til Byen og derfra var kørt til

¹) H. Begtrup: „Det danske Folks Historie“ IV, S. 144-45. „D. Fkt.“ 1869, Nr. 3, 5 og 35 og 1870 Nr. 3.

Ullerslev Station for at hente Lars Vilhelms Kiste, som var afsendt dertil.

Jakob Kristian, nu 3 Aar, havde faaet Skarlagensfeber og kunde ikke flyttes fra Horsens. En ældre Dame, Frøken *Marie Laurberg*, hvem Fru Lindberg ikke før havde talt med, kom da og tilbød at tage Drengen i sit Hjem, og hun beholdt ham til hen imod Jul. Hun fortalte, at alle hendes Venner havde fraraadet hende at tage ham i Huset; „men“, sagde hun, „siden min Moder døde, har jeg taget den Helligaand som Husfader, og han har forsikret mig, at jeg kan og bør tage Drengen til mig.“ — At Marie Laurberg blev en af Fru Lindbergs bedste Veninder, følger af sig selv. — Hun blev 90 Aar gammel og blev baade døv og blind; men hun var et sjældent aandeligt interesseret Meineske.

Fru Lindberg rejste saa med 3 Børn til Kerteminde og blev hentet med lukket Vogn i Ullerslev af Lindberg. Præstegaarden var ikke i Stand, saa de maatte foreløbigt bo i en Lejlighed ude i Byen. Dagen efter blev hun syg, fik Pletter i Halsen og maatte gaa til Sengs, saa hun kom ikke med til Lars Vilhelms Begravelse. *Jørgen Lindberg* var der og talte smukt over Drengen, som han havde holdt meget af¹⁾.

Det havde været et haardt Slag for Lindberg og hans Hustru at miste den prægtige Dreng, hvem de havde lovet sig saa meget af, og som tegnede til at blive et baade dygtigt og godt Menneske. Og deres Venner delte deres Sorg. *Otto Møller*, der fik Dødsfaldet at vide, lige idet han skulde gaa i Kirke, skriver til dem, at han blev saa bedrøvet ved at høre den sørgelige Tidende, at han under Kirketjenesten havde Vanskelighed ved at holde Tankerne ved det, han havde for. Han vidste, hvor ondt det gør at skulle se sine egne Børn gaa i Døden, „selv om vi endda er fuldt forvissede om, at Vorherres Engel staar hos os for at tage imod dem“²⁾. 6 Aar senere, da *Otto Møller* havde mistet to af sine Børn, skriver Lindberg til ham: „Da Lars Vilhelm var død, troede jeg en Tid, at jeg aldrig mere kunde blive glad her paa Jorden. Det har dog Herren vist, at han forunderligt mætter os med Glæde, selv naar vi synes, det er umuligt. Jeg husker

¹⁾ Clara Lindbergs Erindringer.

²⁾ Brev fra Otto M. 22. Okt. 1876 til L.

det saa tydeligt, som det var i Gaar, at den Dag, han blev begravet, og det saà saa mørkt ud for os — Jakob Kristian laa meget syg i Horsens, Clara laa syg her i Kerteminde og kunde ikke være med ved Begravelsen, og Susanne var ogsaa syg, — da søgte jeg at fremstamme en Tak til Gud, fordi han havde givet os vor lille Dreng og ladet os beholde ham i disse Aar; jeg følte, det vilde været Utaknemmelighed ikke at være glad over det virkelig glædelige Samliv, vi havde haft med ham. Og jeg véd ikke noget bedre at ønske Jer i Jeres store Sorg, end at I ret maa komme til at se det fra denne Side. I vilde dog ikke have foretrukket enten at miste dem i den spæde Alder eller slet ikke at have haft dem, og I véd jo, at det er ikke for at gøre Jer fattige, at Gud har taget dem, men at I skal samles med dem igen¹⁾. Her ser vi da, hvor Lindberg har søgt Trøsten over sit Tab. — Kort efter Nyaar 1877 døde deres 8 Maaneder gamle Dreng Johan af Lungebetændelse, og et Par Maaneder senere døde Fru Lindbergs Fader, saa Prøvelserne kom Slag i Slag.

Omsider flyttede de ind i Præsteboligen, og Fru Lindbergs Søster kom med Elisabeth, der havde været hos hende i København.

Menigheden i Kerteminde havde modtaget deres nye Præst med megen Venlighed og Deltagelse, og det varede ikke længe, før de følte sig hjemme dør. Efter Lindbergs Bibel-læsninger, samlede de Folk i deres Stuer, og dør indøvedes ny Sange. Lærerne *Madsen* og *Dalsgaard Petersen* sang godt, og Fru Lindberg spillede Klaver. De kom meget ud paa Landet, og *Mosegaarden* paa Hindsholm var et af Samlingsstederne.

„Det var Politik, der havde skilt Valgmenigheden fra dens første Præst *L. C. Hagen*, men en lille Del vilde beholde ham som Forkynder, og Lindberg indrømmede dem gerne dette, saa Hagen kom til at prædike et Par Gange om Maaneden, og han konfirmerede sine Sønner i Kirken.“ Lindberg bekendtgjorde stadigt i Kirken, naar Hagen skulde prædike; denne lærte da ogsaa hans Frisind at kende og anerkendte dette i en Tale, han holdt ved sine Sønners Konfirmation. Da Hagen siden blev syg af Kræft, ophørte hans Præstegerning: Lindberg kom stadigt til ham under hans Syg-

¹⁾ Brev fra L. til O. M. 11. Jan. 1882.

dom, til han gik bort 1. Juni 1880. En Datter af ham, Enkefru *Lautrup*, boede i Kerteminde og sluttede sig helt til Lindberg¹⁾.

Som tidligere nævnt, fremkaldte *Bjørnstjerne Bjørnsons* Udtalelse paa Vennemødet efter Grundtvigs Jordefærd 1872, at vi nu skulde se at komme til Forstaaelse med Tyskland, stærk Modsigelse, skønt *Brandt* gav Ordene en mildere Fortolkning.

Men fjorten Dage senere udtrykte Bjørnson sin Tanke saaledes i „Oplandenes Avis“: „Det er Signalerne, der maa forandres“. Grundtvigs Venner bør lære af hans vidtfavnende Aand at udvide deres Horisont og ikke efterligne ham i hans Begrænsning i det urimelige Had til Tyskerne som Nation. Norden har kun Fremtid sammen med Tyskland, og kun ad Forstaaelsens Vej kan Danmark vente at faa Sønderjylland tilbage.

Disse Udtalelser vakte et voldsomt Røre i den grundtvigske Lejr. Næsten alle Bjørnsons Venner i Danmark gik imod ham, og saa godt som alle de mange, hvis Indlæg optog en meget stor Plads i Slutningen af Aaret 1872 i „D. Fkt.“, hævder, at saa længe Prøjsen og Bismarck var Tysklands Førere, kunde vi ikke følge Bjørnsons Raad. Næste Aar rejste han til Rom, og Striden stilnede af, men i Aaret 1875 blussede den op paany i Anledning af, at den unge *Frederik Lange Grundtvig* udsendte et Stridsdigt imod „det forenede Venstre“, hvori Bjørnsons Raad til Danmark kaldtes et Uglekrig.

Lindberg deltog ikke offentlig i denne „Signalfejde“; men ved Skolemødet i Gjedved i Efteraaret 1875 underskrev han sammen med *F. E. Bojsen* og Størsteparten af Mødets Deltagere en Adresse til Bjørnson, hvori vi takker ham som Digter og forsikrer ham om, at skønt han har saaret det danske Folk ved nogle af sine Udtalelser, saa erkender vi dog hans Kærlighed til Danmark og udtaler Forvisning om, at han vil blive modtagen med Kærlighed, hvis han vil gæste Danmark. — Striden fortsattes endnu ind i det følgende Aar²⁾.

¹⁾ C. L.'s Erindr.

²⁾ Om „Signalfejden“ se: P. A. Rosenberg: „B. Bjørnson“ S. 71 ff. og „D. Folkt.“ 1872, 1875 og 1876.

Men snart gav Bjørnson ved sine Udtalelser om *religiøse Spørgsmaal* Anledning til en ny Strid, som blev ført med ikke mindre Hefthighed, og hvori Lindberg deltog med flere vægtige Indlæg.

Da Bjørnson i Aaret 1875 var kommen hjem fra Italien, havde den mørke norske Kristendomsforkyndelse med dens Helvedrædsel og Fordømmelse af det menneskelige mødt ham i en saadan Skikkelse, at den i høj Grad havde frastødt ham. Han havde da ved et Møde paa *Ole Arvesens* Højskole „Sagatun“ i Hamar i Juli 1877 udtalt sig mod Læren om evige Helvedesstraffe, og senere havde han i Oplandenes Avis erklæret, at han heller ikke troede paa Tilværelsen af en personlig Djævel, men antog, at Jøderne havde faaet Forestillingen herom fra Perserne. — Angaaende Straffenes Ophør og alle Tings Tilbageførelse til Gud („Apokatastasis“) kunde han paaberaabe sig at være enig med *Martensen*, *Origenes* og flere Kirkelærere, og angaaende dette Punkt blev der taget læmpeligere paa ham af hans norske Venner, der iøvrigt erklærede sig uenige med ham. Angaaende det sidste var Indsigelsen selvfølgelig stærkere; men de vilde dog ikke ligefrem forkætre ham eller udvise ham af den kristne Menighed. I Danmark gik mange skarpere til Værks. Da det fortaltes, at han var bleven indbudt til et kristeligt Møde, der holdtes paa „Sagatun“ 15.—24. Januar 1878, og at han dør havde talt om kristelige Spørgsmaal, udstedte Pastor *Thomas Rørdam* i Norup en formelig Banlysning imod ham. 3. Marts 1878 rettede han i „Dansk Kirketidende“ „*Et Spørgsmaal til Norge*“, hvori han paa det skarpeste angriber Pastor *Wexelsen*, *Arvesen* og *Ullmann*, fordi de ikke bestemt havde erklæret, at „Bjørnson ved sin Benægtelse af Forsagelsen havde stillet sig udenfor Herrens Menighed.“ „Sammen med en Fornægter at synges: „Det er saa yndigt at følges ad“ og bekende Herrens Pagt, synes mig en Bespottelse mod vor Gud og Frelser“¹⁾).

Det oplystes, at Mødet var indvarslet som Folkemøde; Bjørnson, der var indbudt efter Forsamlingens Ønske, havde talt om Vis-Knut og andre Æmner og var af Arvesen anmodet om ikke at tale om religiøse Spørgsmaal. Han havde

¹⁾ „Dansk Kirketid.“ 3. Marts 1878.

ikke været til Stede, da „Troen“ blev bekendt, og var rejst, da de sang: „Det er saa yndigt at følges ad“. Rørdams Angreb var da bygget paa et alt for upaalideligt Grundlag, men det blev med Glæde benyttet af Skolens Modstandere, og Arvesens Fætter *Ole Sandberg* brugte det til at begrunde, at man burde nægte Arvesens Højskole Stats- og Amtsun- derstøttelse. *Arvesen* kunde da med Rette skrive mod Rørdam: „De har bidraget til at mistænkeliggøre mig i min Virksom- hed; De har leveret Vaaben i saadanne Mænds Hænder, der inderlig dybt foragter *den* kristelige Livsbetragtning, som baade De og jeg elsker og strider for“¹⁾. Uagtet alt dette fastholdt Rørdam sin Paastand, at der var givet stor Forar- gelse derved, at Bjørnson havde faaet Lov til at tale ved Mødet²⁾, og ogsaa, efterat Bjørnson havde „stillet ham paa Piedestalen“ som Troens Forsvarer, „hvis kristeligt beskyt- tende Haand naar helt til Sagatun, hvor Arvesen maa paa Knæ og bede: pater, peccavi! (Fader, jeg har syndet!)“, fortsatte han i samme Retning³⁾.

Saa tog da Lindberg Ordet sidst i Oktober 1878 i „Dansk Folketidende“ i et udførligt Indlæg om „*Thomas Rørdam og Norge*“. Han skriver: „Mon det ikke var bedst, om vi kunde komme bort fra den Maade at bruge Trosbekendelsen paa, som her er sket? Jeg er fuldkommen enig med *Arvesen* i, at vi ikke har faaet den til at forkætre og ihjelslaa hinanden med, i hvert Fald har *Grundtvig* ikke lært os det.“ Naar nogen ærligt holder sig til Pagtordet, da „skal vi erkende ham for Kristen, hvor sære Meninger han end kan have om dette Ords Oprindelse eller om enkelte Led deri.“ „Vi maa da antage, at Gud nøjes med en ærlig Bekendelse, selv om Tilegnelsen og Forstaaelsen er meget mangelfuld. Men nu *Bjørnson*, hvad har han da gjort? Har han forandret eller opfordret Menigheden til at forandre Daabspagten?“ Derom har Lindberg intet hørt, og det er da i hvert Fald ikke, hvad Rørdam anker over. „Bjørnson har paa sin noget flotte Maade sagt, at han ikke sværmede for Djævforsagelsen, men at han saa gerne skal bruge den, og Grunden til, at han ikke sværmer for den, er, at han ikke anser Djævelen for et per-

¹⁾ „D. Kkt.“ 21. Juli 1878.

²⁾ „D. Fkt.“ 16. Aug. 1878.

³⁾ B. B. i „D. Fkt.“ 30. Sept. og Th. R. 11. Okt. 1878.

sonligt Væsen, men at Herren har læmpet sig efter sit Folks og sin Tids Forestillinger om det onde og dettes Ophav.“ Herrens Ord skal ikke tages bogstaveligt. „Men, vil man maaske indvende, der maa dog være Maade med alting; der maa dog være en Grænse for Friheden til at opfatte Herrens Ord; thi saaledes som Bjørnson tager Forsagelsens Ord, bliver aabenbart Djævelen helt borte for ham. Herpaa vil jeg svare med følgende Spørgsmaal: „Hvor bliver Trosbekendelsens Himmel og Helvede, dens Himmelfart og Genkomsten af for alle Kopernikanerne?“ — thi, naar Himlen kun er det uendelige Himmelrum, hvori alle Kloder, store og smaa, deriblandt vor Jord med Helvede i sin Midte, svæver om, da er jo alt det skabte i Himlen, Kristi Himmelfart bliver da kun Udtryk for, at han forsvandt fra Jorden osv. Det er Jesus, der har læmpet sig efter sin Tids og sit Folks Forestillinger om en Himmel, som skulde hvælve sig om Jordén; men en saadan Himmel findes ikke uden i vor Indbildning.“ — „For en Sikkerheds Skyld bemærkes, at jeg hverken deler eller i mindste Maade vil forsvare Bjørnsons Paastande.“ — „Vi kan ikke gøre os for megen Flid med eller noksom formane os selv og andre til at tage Troens Ord saa bogstaveligt som muligt, men der er et stort Spring derfra og til at sætte alle dem udenfor, som vi finder ikke tager Ordet saa bogstaveligt som vi.“ Og han paaviser, at det heller ikke var Grundtvigs Skik straks at lyse enhver ud af Kirken, der ikke kunde følge sig med Troens Ord, saaledes som han forstod det. — Og *Rørdam*, der er saa villig til at kaste Sten paa andre, bor selv i et Glashus. „Det er Thomas Rørdam, der hver Søndag indbyder til kristeligt Møde i sin Kirke og er rede til at bekende Troen og synge: „Det er saa yndigt at følges“ — sammen med Bjørnson selv, om det skulde falde denne ind at sætte sin Fod inden for Norup Kirkedør; thi han kan ikke forhindre det“¹⁾).

Striden trak længe ud. Den førte til et langt og temmeligt ufrugtbart Ordskifte i „Dansk Kirketidende“ mellem Lindberg, *Leth* i Middelfart, *Skat Rørdam* og *Pauline Worm* om det kopernikanske System, og om der i det nye Testamente fandtes noget, der, retteligt oversat, absolut stred der-

¹⁾ „D. Fkt.“ 25. Okt. 1878.

imod. Lindberg og hans Fader var, som bekendt, ikke Kopernikanere¹⁾.

Et mere betydningsfuldt Spørgsmaal, der ogsaa i den nyeste Tid har været drøftet, gav ligeledes Anledning til en lang Forhandling, det Spørgsmaal, som Arvesen og Lindberg havde draget frem, om vi har Ret til at bruge *Trosbekendelsen som Dommer*; de havde benægtet dette. Og paa samme Maade stillede *Skat Rørdam* sig. I et Foredrag ved Vennemødet i København i September 1879 hævdede han, at Trosordet er givet os som et Naadens Tilsagn til Frelse og ikke som en Lov for Liv, Lære eller Tro til dermed at afvise Kætterier og lyse Folk ud af Menigheden. *Thomas Rørdam* derimod holdt paa, at Ordet er givet os til at dømme om, hvad der hører til for at være en Kristen, og til at bedømme, om Mennesker staar paa Menighedens faste Grund. Det samme hævdede *Birkedal, Leth og Kragballe* senere i „Dansk Kirketidende“²⁾, hvorimod *Otto Møller* støttede Rørdam, og han ramte vel nok Hovedet paa Sømmet, da han skrev: „Naar man tror, at Daaben virkelig genføder, da er ogsaa alle de rettelig døbte i Menigheden, til Daaben er annulleret. — Enhver Tvivl om Daabspagten er Sygdom, og denne kan være saa stor, at man ikke vil give den syge „Samfundshaand“ for ikke at smittes“; — „men for Sygdom er der Lægedom, naar den kun søges, før det er for silde. Som sagt: Man skal ikke straks udstede Dødsattest, fordi en bliver syg“³⁾. Og i en senere Artikel skriver han, at vi har Herrens rene Befaling om, „paa hvad Vilkaar vi skal føre ind“; men vi kender ikke „Herrens Befaling om, at vi skal, og paa hvad Vilkaar vi skal sætte ud“, og saalænge man staar saa hjælpeløs, „kan man nok føle sig mest kaldet til at afholde sig helt derfra.“ Og til *Th. Rørdam* bemærker han, at „han ikke kan vide, om der var nogen, der havde taget videre Anstød af, om han paa eget Ansvar havde fældet Dom over Bjørnson; men at det stødende var vel snarere, at han vilde tvinge andre til at fælde denne Dom og tiltalte dem, fordi de ikke følte Kald dertil“⁴⁾.

¹⁾ Mange Indlæg i „D. Kkt.“ 1878—79.

²⁾ „D. Kkt.“ Okt.—Dec. 1879.

³⁾ „D. Kkt.“ 7. Dec. 1879.

⁴⁾ „D. Kkt.“ 14. Marts 1880.

Bjørnson dreves efterhaanden længere og længere bort fra sit tidligere Stade. I Begyndelsen af Aaret 1878 leverede han et ypperligt Forsvar for *Grundtvig* imod et voldsomt Angreb af Normanden *Erik Vullum*, og han skrev endnu dengang „vi Kristne“¹⁾. Men to Aar senere var han i bevidst Modstrid med de Kristnes Tro og fandt ogsaa mange Mangler ved *Grundtvigs* videnskabelige Gerning, hans folkelige Virksomhed og hans Skoletanker; han havde tilsidesat *Kundskabens Træ for Livets*²⁾. — *Frede Bojsen*, som paa den Tid opholdt sig i Mentona, sendte derfra en Imødegaaelse af disse Angreb og forsvarede varmt hele den grundtvigske kristelige og folkelige Livsbetragtning; han skrev, at *Bjørnsons* nuværende Tanker ogsaa tidligere havde været fremme, men havde altid ført, historisk talt, til de aandløseste Resultater. Det vilde være en fordærvelig Fejltagelse at sætte den blotte *Kundskabsmeddelelse i Højsædet i Højskolen*³⁾.

Men *Bjørnson* sværmede nu for, hvad han ansaa for „den nyeste og højeste Videnskab“, *Comtè*, *Darwin* og den moderne Bibelkritik, og vi skal senere se, at ogsaa *Lindberg* maatte tage en Dyst med ham i Anledning af dette Sværmeri.

I hele *Lindbergs* Kertemindetid rejste den politiske Storm saa høje Bølger som aldrig før, og *Lindberg* holdt sig ikke i Læ. Hans Hustru maatte ofte sande Professor *Rasmus Nielsens* Ord til hende, da hun for mange Aar siden blev forestillet for ham som *Lindbergs* Forlovede: „Ja, Frøken,“ sagde han, „naar De gaar i Baad med *Lindberg*, maa De ikke vente at ligge i Havn, men kommer ud paa de vilde Vover. Bliv saa ikke søsyg!“ Hun holdt sig dog tappert og mærkede kun en eneste Gang *Søsygen*, ved Mødet i Askov, som jeg senere skal omtale⁴⁾.

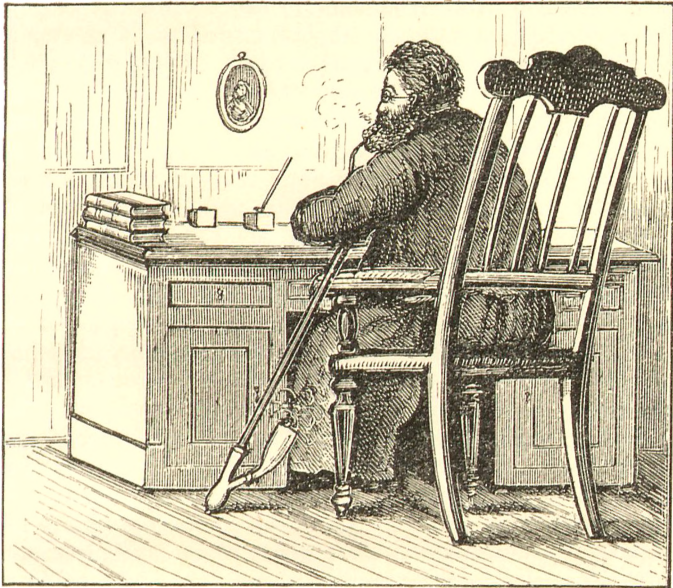
11. Juni 1875 havde *Estrup* dannet sit *Godsejerministerium*, et afgjort *Kampministerium*, og mens de 30 og de 22 *Venstremænd* førte deres ufrugtbare indbyrdes Strid, be-

¹⁾ „D. Fkt.“ 22. Febr. 1878.

²⁾ „D. Fkt.“ 12. Marts 1880.

³⁾ „D. Fkt.“ 16. April 1880.

⁴⁾ C. L.s Erindr.

„Niels Lindberg ved sin Plov“.
(Træsnit i Ugebladet Danmark 1885, udført efter Lindbergs egen Tegning).

lavede han sig paa at knuse begge Parter for med eller mod Loven at forhindre Parlamentarismens Gennemførelse, og hans Kamp fik i manges Øjne et ideelt Skær derved, at han samtidigt dermed satte Ordningen af vort Lands Forsvarsvæsen paa sit Program. Da Venstre, der nu atter var samlet, kun vilde bevilge de dertil nødvendige Midler, naar disse tilvebragtes ved en Skat paa Formue og Indtægt, opløstes Folketinget, og skønt Estrup ved det derefter følgende Valg 25. April 1876 kun fik valgt 28 Tilhængere af Tingets 102 Medlemmer, vilde han dog ikke bøje sig, men lod foreløbig Forsvarssagen falde. — Næste Foraar erklærede han, at der paa det fra Folketinget til Landstinget oversendte Finanslovsforslag var 5 Punkter, der var uantagelige for enhver Regering, og da disse i sig selv var temmelig uvæsentlige, var det aabenbart, at der nu skulde foretages en Styrkeprøve mellem *Folketinget* paa den ene Side og *ham og Landstinget* paa den anden. Og allerede nu taltes der om, at Regeringen kunde udstede en provisorisk (foreløbig) Finanslov, naar Folke- og Landstinget ikke kunde bringes til Enighed.

Under disse truende Forhold skrev Lindberg i Februar 1877 en Artikel om de provisoriske Finanslove, hvori han klart begrundede, at saadanne Love var aldeles grundlovsstridige, og da de nu, skrev han, „hverken kunde udstedes eller holdes i Hævd uden Mened fra øverst til nederst, skulde det saa ikke baade os alle bedst, enten vi nu er højre- eller venstresindede, om vi aldrig omtalte provisoriske Finanslove anderledes end som, hvad de er, *grove Forbrydelser*“¹⁾. Der var da ogsaa mange, der mente, at Retsbevidstheden i det danske Folk var saa stærk, at ingen Regering vovede paa det dybeste at krænke denne ved at udstede en provisorisk Finanslov.

Men Estrup lod sig ikke afskrække. Til sidst stod i Vejen for Enighed mellem Folke- og Landsting kun Spørgsmaalet om Stiftsmidlernes Optagelse paa Finansloven og Nedlægelse af Kronborg Amtstue — 2 usle Punkter af de 5 — og dog vedtog de to Ting hvert sin Affattelse af Finansloven. Der var dog endnu Tid nok for Estrup til at forsøge at faa en lovlig Bevilling for det kommende Finansaar; men hans

¹⁾ „D. Fkt.“ 2. Marts 1877 efter „Horsens Folkeblad“.

Selvfølelse var dybt krænket derved, at Folketingets Formand, *Krabbe*, 31. Marts ikke havde givet ham Ordet, som han dog først havde forlangt, efterat et Forslag om Afslutning af Forhandlingen allerede var sat under Afstemning; han hjemsendte Rigsdagen og udstedte derefter 12. April 1877 den første provisoriske Finanslov¹⁾.

Harmen i Venstre over dette Skridt var stor. Det „for-
enede Venstres Bestyrelse“ udsendte en Redegørelse, hvori
Ministeriets Færd stemples som „*et klart og utvetydigt
Grundlovsbrud*“²⁾. Mænd af Venstre fra alle Landets Egne
samledes til et Protestmøde 21. April i Middelfart, og her
stiftedes en „*Grundlovsværneforening*“, for hvis Bestyrelse
P. Bojsen, Gjedved, blev Formand. Venstre var dog nær-
mest raadvildt, og Harmen var afmægtig. *Berg* var imod
Skattenægtelse og det meste af, hvad andet der blev fore-
slaaet. Han erklærede, at „der var 100 konstitutionelle Mid-
ler“ til Opretholdelse af Forfatningen, der kunde anvendes,
inden man behøvede at gribe til Skattenægtelse³⁾; men han
kunde dog ingen virkningsfulde nævne. Sagen er jo ogsaa
klar; overfor en Regering, der ikke respekterer Forfatnin-
gen, er alle *forfatningsmæssige* Midler virkningsløse.

Frede Bojsen, *Balthasar Christensen*, *Holstein-Ledreborg*,
Sofus Høgsbro, *Thomas Nielsen* m. fl., der følte dette, fik
da i Efteraaret, 8. November 1877, i Forening med *Klein*
og en Del andre nationalliberale Højremænd, der havde en
daarlig Samvittighed overfor, hvad *Estrup* havde gjort, til-
vejebragt en midlertidig Finanslov, efterat den provisoriske
Dagen forud var forkastet.

Berg forholdt sig neutral overfor dette Forlig og stemte
ikke. Men ved Juletid stemplede han det hele Forligsvæsen
som Frafald fra Venstre, og i Marts 1878 dannede han sit
eget Parti, „de radikale“. Partistillingen i Folketinget var
derefter: Det „*moderate*“ Venstre 36, det „*radikale*“ 27,
„*Løsgængere*“ 13 og „*Højre*“ 26 Medlemmer.

Efter sædvanlig Venstreskik førtes Spliden paa Rigsdagen

¹⁾ „D. Fkt.“ 6. April 1877. Alex. Thorsøes Fremstilling i „Grundrids af den danske Rigsdags Historie fra 1866 til 1915“ S. 43 er dør — som flere andre Steder — meget unøjagtig.

²⁾ For denne Udtalelse blev de 21. Okt. 1880 frikendt af Højesteret.

³⁾ Ved et Møde 5. Juli 1878 i Horsens.

ud til Vælgerne. Om Efteraaret, 18. Sept., holdt „Grundlovsværnsforeningen“ Generalforsamling i Aarhus. Rigsdagsmændene havde efter en tidligere vedtagen Bestemmelse ikke Adgang, men *Berg, Jens Busk, Hørup* og flere var dog kommet til Stede og holdt Aftenen forud Møde med deres Tilhængere. *P. Bojsen* gjorde sit yderste for at holde Foreningen samlet i Kampen mod Estrup, men forgæves; de „radikale“ var aldeles uforsonlige. De „moderate“ skulde udryddes af Rigsdagen; „de kan jo gøre det samme mod os. Deres Hjælp forlanger vi ikke for vore Kandidater; men vi giver dem heller ikke vor“, blev der sagt af Lærer *Fogtmann, Holbæk A. 2.* Der valgtes en Bestyrelse af lutter „Bergianere“, og Højskoleforstander *Jens Lund, Vejstrup*, blev Formand, *Niels Lindberg* Næstformand¹⁾.

Lindberg fulgte i disse Aar og stadigt senere *Berg*. Det er da ogsaa i denne Henseende betegnende, at han til sin Fødselsdag 1877 modtog Lykønskningstelegram med Tak for hans Virksomhed, undertegnet af en Snes Folketingsmænd af alle Venstreretninger; men 1881 fik han kun Tak fra „Radikalere“²⁾.

Hans nære Forhold til *Berg* førte da ogsaa til, at han kom dybt ind i den store og bitre Strid om de Kristnes Forhold til den „frie Tankes Mænd“, som *Langlandsvalget* 1880 gav Anledning til.

En halv Snes Aar tidligere var der her i Landet saa faa, der aabenlyst erklærede sig for at være „Fritænkere“, at *Georg Brandes* i Frankrig kunde vække *Ernest Renans* „homeriske Latter“ ved en Erklæring om, at der i Danmark kun fandtes „halvanden Fritænkere“. Nu derimod var Tallet blevet ret stort, særlig i københavnske Kredse, og *Georg Brandes* og hans 5 Aar yngre Broder *Edvard* var deres anerkendte Førere. Denne sidste, der med Hensyn til Begavelse næppe i væsentlig Grad stod tilbage for Broderen, havde tidligere mest givet sig af med lærde Sprogstudier, Litteratur og Æstetik og i disse Retninger frembragt ikke ubetydelige Værker. Nu havde han fattet stor Interesse for Politik, og da han havde faaet en Forbindelse i Stand mellem sin Retning, det saakaldte „litterære Venstre“, og det „radi-

¹⁾ Efter „D. Fkt.“ og andre Kilder.

²⁾ De opbevarede Telegrammer.

kale Parti“, blev han af *Berg* opstillet som dette Partis Kandidat ved et Udfyldningsvalg, der i Steptember 1880 skulde foretages paa Langeland.

Dette førte til en hidsig Kamp. Dr. *Edvard Brandes* var jo erklæret Fritænker og Modstander af Kristendommen, og denne Omstændighed blev, særlig af saadanne, for hvem Kristendommen ellers til daglig syntes at have kun ringe Betydning, paa Vælgermøderne og i Pressen benyttet paa en saa forargerlig Maade til at modvirke hans Valg, at selv Præsten i Rudkøbing, Dr. *Nielsen*, der var hans politiske Modstander, maatte nedlægge Indsigelse derimod¹⁾. Spørgsmaalet om de Kristnes rette Forhold til Fritænkerne ved en Lejlighed som denne var dog ikke saa ganske let at klare. Vel maatte man misbillige den Maade, hvorpaa Kristendommen blev anvendt under Valgkampen; men kunde man ikke ogsaa gaa for vidt i modsat Retning og stille sig alt for venligt over for Fritænkerne? *Jens Lund* fandt, at han som Grundlovsværneforeningens Formand og „radikal“ Politiker havde Forpligtelse til at støtte *Edvard Brandes*, og ved Vælgermøderne anbefalede han paa bedste Maade hans Valg. Men det kan vel ikke undre nogen, at det faldt mange alvorlige Kristne for Brystet at se en grundtvigsk Højskoleforstander anbefale danske Bønder at sende en erklæret Fritænker, der tilmed maatte antages at være temmelig ukendt med deres landlige Forhold, ind paa Tinge som deres Repræsentant. Og *Lund* blev da ogsaa angrebet fra flere Sider, ikke blot af saadanne, der tidligere havde misbilliget Dannelsen af „det forenede Venstre“, men ogsaa af Mænd som *Klaus Berntsen* og *Jørgen Pedersen*, om hvis Frisind iøvrigt der ingen Tvivl kunde rejses. *Klaus Berntsen* skriver, at han forstaar ikke, at *Lund* ikke har kunnet finde en Tilhænger af *Bergs* Politik at stille op paa Langeland uden at maatte ty til en Fritænker, han forstaar ikke, hvad Grundtvigianerne vil bygge op i Forening med Fritænkerne, og han tilføjer: „Jeg vil ikke i det Makerskab; thi jeg er mig bevidst, at jeg vil bekæmpe „den fri Tanke“ med de Midler, der staar til min Raadighed. Jeg vil alvorligt advare det danske Folk derimod og i Tide tilraade det ikke at op-

¹⁾ „D. Fkt.“ 24. Sept. 1880; jfr. „Morgenbladet“ 19. Sept.

amme, hvad jeg vil anse for en Slange ved dets egen Barm¹⁾).

Men *Lindberg* forsvarede Lund og gik til en saadan Yderlighed, at han var nærved at stemple det som grundlovsstridigt paa en Valgdag at tage Hensyn til Kandidaternes religiøse Standpunkt; det stred imod den ved Grundloven sikrede Religionsfrihed, og at vrage en Mand paa Grund af hans Tro eller Mangel paa Tro, vilde være uretfærdigt og kun virke til at fremkalde Hykleri²⁾).

Striden, der førtes i „Fyns Tidende“, „Morgenbladet“ og andre Blade, fremkaldte en lang Række af Indlæg fra *Lindberg*, *Jens Lund* og deres Modstandere: *Lars Frederiksen*, *Klaus Berntsen*, *Jørgen Pedersen*, Præsterne: *Karstensen*, *Kragballe*, *Thomas Rørdam*, *L. Nygaard* og flere andre. Den strakte sig ind i det ny Aar, og i Begyndelsen af Aaret 1881 udsendte *Lindberg* da et lille Skrift paa 56 Sider „Om Trosfrihed“, og *Otto Møller* en større Redegørelse for sit Standpunkt i en Bog paa 182 Sider „*Til Forstaaelse og Bedømmelse af Nutidens Fritænkeri*“.

Efter en grundig Fremstilling af de tidligere Tiders Tros tvang her i Landet, udvikler *Lindberg* sit Syn paa den Forandring, der skete 1849, da der ved Grundloven blev indført Religionsfrihed. Han hævder i Samklang med Udtalelser af *Grundtvig*, at det gælder overalt at gennemføre Regelen, at ingen maa lide noget som helst Afbræk i sine borgerlige Forhold paa Grund af sin Tro eller Mangel paa Tro; som vi vil, at andre skal behandle os, maa vi ogsaa behandle dem. „Vi vil ikke være med til at raabe, som man gjorde paa Langeland: „Tag jer i Vare, han er ingen Kristen“ — med mindre vi skulde ønske som Advarsel mod os at høre Raabet: „Var jer! en Kristen!“ Han vil ikke nægte, at der blandt Fritænkerne kan findes meget slemme Folk, og at Grunden til deres Slethed maa søges i deres Vantro; men de Kristne skal kun forsvare deres Tro og bekæmpe Fritænkeriet med aandelige Vaaben. Historien kan opvise gode og ædle Fritænkere og omvendt, man har ofte truffet Kristne, som i misforstaaet Nidkærhed kun har vist meget liden Sjælsadel³⁾).

¹⁾ „Fyns Tidende“ 2. Okt. 1880.

²⁾ „Fyns Tid.“ 11. Dec. 1880.

³⁾ „Om Trosfrihed“ S. 38—39.

I Modsætning hertil bedømmer *Otto Møller* Fritænkeriet meget haardt. Det „er i sit Væsen Frafald fra, Oprør mod Gud“¹⁾; det kan „begynde som *Kristusfornægtelse*, for dernæst at gaa over til almindelig *Forsynsbenægtelse*, hvorfra der saa glides ned i raa Materialisme“²⁾. „Hvor tør nogen, som tror paa Gud, *vove* at sige, at det er en ærlig Sag at fornægte ham?“³⁾ „Det skal siges ligefrem, at det er Løgn fra først til sidst; det er ikke blot Vildfarelse, men det er bevidst Løgn“⁴⁾. „At fremdeles danske Bønder kan komme over at vælge en erklæret Gudsfor nægter til deres Talsmand i alt, hvad der angaar deres Folkeliv, Skolevæsen, og folkekirkelige Ordning, er forunderligt nok at opleve; men at Mænd, der vil have Ord for at være bevidste Kristne, kan tilraade og tilskynde dertil, bruge deres Mund til at hævde det fuldt forsvarlige deri, er forargeligt i højeste Grad; man maa fra det Stade kunne stemme paa Satan selv til en saadan Tillidspost, hvortil man mener ham anvendelig“⁵⁾.

De to Skrifter blev i „Morgenbladet“ anmeldte af den 27-aarige *F. Falkenstjerne* (død 1896 som Præst i Hornslet), der helt ud sluttede sig til *Lindberg*⁶⁾, og i „Højskolebladet“ af den 29-aarige *V. Brücker* (nu Valgmenighedspræst i Aagaard), der i Hovedsagen var enig med *Otto Møller* og skrev: „Det er for mig højst tvivlsomt, om danske Mennesker kan give en Gudsfor nægter deres Stemme; thi jeg er meget tilbøjelig til at tro, at det hører med til at være ledet af dansk Aand, at bøje sig for en styrende Magt, og derfor rimeligt, at hvad en saadan Mand faar Indflydelse paa, bliver udansk“⁷⁾. Det viste sig altsaa, at unge frisindede Venstremænd af grundtvigsk Retning kunde stille sig helt modsat i denne Sag.

Otto Møller vidste godt, at der var Forskel paa Fritænkere, og at hans almindelige Dom derfor over for adskillige af disse vilde være uretfærdig, men han havde dog ikke

1) „Til Forstaaelse og Bedømmelse af Nutidens Fritænkeri“ S. 8.

2) Samme Skr. S. 19.

3) S. Skr. S. 123—24.

4) S. Skr. S. 129.

5) S. Skr. S. 155—56.

6) „Morgenbladet“ 16. og 17. Juni 1881.

7) „Højskolebladet“ 8. Juli 1881.

fundet det forsvarligt, „at indrette en særegen Plads for undskyldelige Fritænkere“, da disse kun var faa, og han skriver i et Brev til *Skat Rørdam*: „Det er for Resten en forunderlig følsom Retfærdighedssans, der findes her i Danmark, thi der er ti, der vil paatale den mindste Uretfærdighed, man mener at kunne skimte, for hver, der tør angribe den Uret, alle kan se. — Det er det samme, der fører til, at *Lindberg*, *Falkenstjerne* o. fl. altid staar rede til at tage Parti for dem, de dog i Virkeligheden ikke holder med, men kun frygter for der skal gøres Uret mod. Men Følgen bliver, at det er meget vanskeligt at faa nogensomhelst afstraffet, naar man saaledes til alle Sider skal se til fremfor alt ikke, idet man gør Ret, tillige at gøre lidt Uret. Vi har alle en uvilkaarlig Drift til, naar der slaas et Slag, at se efter, om der ikke gaas for vidt, om der ikke gøres lidt Uret; og naar i denne Verden gøres der ikke det? Men rundt om sig ser man denne Følsomhed ytre sig; den kommer hvert Øjeblik frem i Politiken, og *N. Lindberg* er ret et Mønster paa den; han er opvokset i et forfulgt og trængt Hus, og derfor er han paa Forhaand tilbøjelig til at tage sig af alle, som har Udseende af at være trængte og forfulgte. De, som selv har været besværede af Politiets Tilsyn med Ret eller Urette, er altid rede til at holde med dem, Politiet er efter“¹⁾).

Striden om Langelandsvalget var efterhaanden særlig kommet til at dreje sig om *Eden*. Formlen for Rigsdagsmændenes Ed: „Jeg lover og sværger at holde Rigets Grundlov, saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord“, mente man, det var umuligt for *Edv. Brandes* med personlig Sandhed at kunne underskrive, da han paa Valgdagen havde erklæret, at han hverken troede paa de Kristnes eller Jødernes Gud. *Krabbe* havde da ogsaa stillet ham i Udsigt at faa tilvejebragt en anden Formel, dersom han ikke med personlig Sandhed kunde underskrive den sædvanlige; men da Rigsdagen 9. Nov. 1880 var aabnet, og hans Valg var godkendt, underskrev han uden videre Formlen. Da dette vakte Forargelse, forsvarede han det med en Fortolkning: „Jeg har ganske simpelt underlagt Ordet „Gud“ mit Gudsbegreb, jeg har forstaaet „det hellige Ord“ som „Logos“, det er Alfornuften, de Verden beherskende Ideer, og vil man hænge sig

¹⁾ Brev 17. Aug. 1881 Brevveksling II S. 8—9.

i Ordene „saa sandt hjælpe mig“, saa har man dog vist aldrig spurgt nogen, hvorledes han tænkte sig denne Hjælp¹⁾.

Lindberg forsvarede ogsaa Brandes's Edsaflæggelse, og i sit Skrift „Om Trosfrihed“ skrev han, at det forargelige derved kunde „kun ligge deri, at der paa Rigsdagen afkræves alle i Flæng en Ed, der efter Formen forudsætter, at den, som aflægger den, er *troende Kristen*“²⁾; det kunde ikke bebrejdes nogen, at han svor ved noget, han erklærede, at han ikke troede paa, naar den, der krævede det, til Trods for hans Erklæring, vilde nøjes med denne Ed. „Lad os tænke os en Kristen i Tyrkiet blive Vidne til et Slagsmaal; han kaldes som Vidne for Retten og skal besvare Spørgsmaalet om, hvem der begyndte Striden. Vi forudsætter, at han *kan* vidne, hvad Sandhed er. Men nu kræver den tyrkiske Domstol, at han skal sværge ved Koranen. Han kan erklære, at der i en Ed paa Koranen ikke ligger noget særligt bindende for ham; men at han vil vidne Sandhed, og gør han dette, vil dog næppe nogen Kristen forarges paa ham, om han aflægger Eden som forlangt“³⁾.

Denne Lindbergs Antagelse blev der dog gjort Indsigelse imod ogsaa af adskillige af hans Venner. I „Dansk Folketidende“ udtalte *Harald Holm* sin Forundring over, at Lindberg kan mene, at en troende Kristen vilde kunne sværge ved Koranen. At sværge ved noget, man ikke tror paa, er en Usandhed, og de første Kristne vægrede sig i hvert Fald haardnakket ved at sværge ved Kejseren⁴⁾.

I sit Svar herpaa søger *Lindberg* at vise, at Grunden til, at de første Kristne vægrede sig ved at sværge ved Kejsereens Skytsaand, var, at Hedningerne heri lagde en Snare for de sværgende, idet de fortolkede en saadan Ed som et klart Affald fra Kristendommen. Paa lignende Maade vilde de besnære *Polykarp*, da de bad ham blot udtale Ordene: Bort med de ugudelige! hvad han godt kunde gøre, idet han med en Haandbevægelse viste, at han dermed mente Hedningerne; uden en saadan havde de fortolket hans Ord som vendte mod de Kristne, og han var bleven betragtet som en

¹⁾ „D. Fkt.“ 3. Dec. 1880.

²⁾ „Om Trosfrihed“ S. 35.

³⁾ „Om Trosfrihed“ S. 34.

⁴⁾ „D. Fkt.“ 24. Juni 1881.

frafalden og frikendt. De Kristne vægrede sig derimod ikke ved at sværge ved Kejsereus Sundhed eller Velgaaende, skønt ogsaa det var noget, de ikke troede paa. Ved at anføre Udtalelser af *Grundtvig* under Forhandlingerne i den grundlovgivende Rigsdag, søgte Lindberg derefter at vise, at hans Mening om Edsaflæggelse paa noget, man ikke troede paa, i det hele faldt sammen med Grundtvigs. — Harald Holm fandt dog Lindbergs Forsvar lidet tilfredsstillende og mente, at Grundtvigs Udtalelser aldeles ikke kunde anvendes paa det, der her var Tale om, hvorvidt en Kristen, sin Samvittighed uskadt, kunde aflægge Ed paa Koranen¹⁾.

Indsigelsen i „Dansk Folketidende“ var dog for intet at regne i Sammenligning med *Birkedals* ved Mødet samme Aar i *Askov*. — Dette store Stævne, hvortil der var mødt 7—800 Deltagere, deriblandt 120 Præster, saa godt som alle Venner af *Grundtvig*, var sammenkaldt til Drøftelse af kirkelige Spørgsmaal, og i Dagene 2., 3. og 4. August 1881 forhandlede der om Præstefrihed, Præsternes Uddannelse, Konfirmationen, borgerligt Ægteskab, den amerikanske Mission, Løventhals Mission og Missionen i Santalistan (*Skrefsrud* var mødt og talte). Som Udslag af Forhandlingen blev fremlagt og underskrevet de to siden saa ofte omtalte Adresser til Regering og Rigsdag, en større og en mindre, hvori der blev fremsat Ønsker om flere eller færre Ændringer i den folkekirkelige Lovgivning²⁾.

Lindberg og hans Hustru var mødt; han deltog i Forhandlingen og underskrev den større Adresse. De havde vel fra Begyndelsen af mærket, at der var Uro i Luften i Anledning af Langelandsvalget; men det var dem alligevel en fuldstændig Overraskelse, da *Birkedal* paa Mødets 3die Dag helt udenfor Dagsordenen stod frem og i et længere meget højstemt Foredrag rettede et voldsomt Angreb paa Lindberg i Anledning af hans Udtalelse om Edsaflæggelse paa Koranen. Han udtalte, at Lindberg er gaaet „langt udenfor den yderste Yderlighed, hvortil en Kristen kan og tør gaa“. „Han har, naar han har talt os andre til, ikke lagt Fingrene imellem, — han maa da ikke fortryde paa, at vi taler ham til

¹⁾ „D. Fkt.“ 8. Juli 1881.

²⁾ Beretning om Mødet af Joh. Schrøder i „Højskolebladet“ 1881 og af Harald Holm i „D. Fkt.“ s. A.

Samvittigheden.“ Birkedal er enig med *Grundtvig* i, at „Ordene i Edsformularen er uden Betydning for mangfoldige, fordi de ikke er grundede i deres Tro“ — — „Men, naar disse Ord skal betragtes som udtalende *Grundtvigs* Enighed med *Lindberg* i, at en Kristen godt kan sværge ved *Løgnprofetens løgnagtige Aabenbaringsbog*, fordi den ikke er forbindende for ham, da nedlægger jeg en alvorlig Protest mod en saadan Bevisførelse og maa værne om min gamle, ædle, sanddru Lærefaders Minde imod en saadan grov Beskyldning“ — — „En saadan Plet paa hans kristelige og ridderlige Skjold skal ingen uimodsagt og uantastet sætte.“ At sværge ved Koranen kan ikke forenes med, at „vi forsager *Djævelen* og alle hans *Gerninger* og alt hans *Væsen*“. *Lindbergs* Omtale af *Polykarp* havde han aldeles misforstaaet og paastod, at han havde haanet *Polykarp* ved at udtale, at denne med god Samvittighed kunde have undladt sin Haandbevægelse og saaledes undgaaet Martyrdøden. Sluttelig erklærede han: „Jeg kan ikke sige, at jeg udmelder mig af det Trossamfund, som vil godkende en saadan Betragtning, thi jeg har aldrig været inde i et saadant“¹⁾. — Birkedal blev støttet af *Brandt*, *Leth* og *Dr. Nørregaard*, og *Lindberg* maatte alene forsvare sig. Efter Mødet samlede Valgmenighedspræst *Rasmus Lund* Folk om sig ude i Gaarden og sagde, at skønt han ikke var enig med *Lindberg*, fandt han alligevel, at denne havde faaet en skammelig Behandling. Smeden fra *Høve*, *Joh. Vedel*, kom ind og sagde, at det lettede at høre *Lunds* Udtalelse. Fru *Lindberg* svarede ham, at de havde været Harer, at ikke én kom *Lindberg* til Hjælp. Han og hans Hustru fik en kølig, næsten haanlig Behandling, og Pastor *Brandt* og Fru *Lindbergs* Broder *Herman Monrad* bukkede paa Afstand, da de sagde Godnat. — Først, da Birkedal næste Dag rejste, forandrede Stemningen sig, og *Schrøders* var da meget venlige imod dem. *Lindberg* syntes, at *Schrøder*, der hele Tiden havde vidst det, kunde godt i Forvejen have sagt ham, hvad der forestod. Han var mod Sædvane noget irriteret og lod *Schrøder* vide, at han behandlede ikke sine Gæster saaledes, som Tilfældet havde været her²⁾.

¹⁾ „Dansk Folkeblad“ Nr. 57 — 27. Aug. — 1881. (Udgivet af Birkedal og Rasmus Hansen.)

²⁾ C. L.s Erindr.

Sidst i August offentliggjorde *Birkedal* sit Foredrag i „Dansk Folkeblad“. *Morten Pontoppidan* rykkede da frem. Han mener som *Lindberg*, at strængt taget er der ingen Forskel paa, om man her hjemme bøjer sig for Øvrighedens Forlangende og imod sin Følelse aflægger Ed, eller om man i Tyrkiet gør det samme. Men *Lindberg* glemmer, at kun faa er følgestreng. — Derfor skulde han ikke have skrevet, at vi vel alle vilde kunne gaa ind paa at sværge ved Koranen; thi, „man véd, hvad for en Suppe der er bleven kogt paa den Pøsepind“¹⁾.

Højskoleforstanderne *Lebæk* fra Dalum og *Lavrids Jonsen* fra Vesterdal tog ogsaa til Genmæle mod *Birkedal*. — *Lavrids Jonsen* skriver, at han ikke vil blande sig i Striden om Langelandsvalget; men det bedrøvede ham at se den Behandling, *Birkedal* lod *N. Lindberg* vederfares ved Mødet i Askov, og det har baade harmet og bedrøvet ham at se, hvorledes man har hudflettet *Jens Lund* og gjort ham det næsten umuligt at fortsætte sin Gerning i Højskolen. En saadan Behandling er de to Mænd for gode til. „Der blev sagt ved en Lejlighed der ovre, at *Lindberg* maaske var den lærdeste Mand, der var til Stede. Jeg vilde have tilføjet, at han for mig og for alle os, der er kommet i nærmere Berøring med ham og har nydt godt ikke alene af hans jævne, milde og folkelige Maade at færdes paa, men som tidt er blevet oplivet og styrket af hans alvorlige og hjertelige Forkyndelse i Menigheden, hvor han staar som en tro og ydmyg Tjener som kun faa, — for os er han visselig ikke alene den lærdeste, men ogsaa en af de bedste Mænd, vi kender, alle andre ufortalt“²⁾.

Som Svar paa *Birkedals* Angreb indrykkede *Lindberg* derefter en Række Artikler i „Højskolebladet“ med Overskrift: *Ed*. — Her nedlægger han først Indsigelse mod den Maade, hvorpaa *Birkedal* offentliggør sin Tale.

Ved Mødet i Askov paastod *Birkedal*, at *Lindberg* havde haanet *Polykarp*, og det var allerede et stærkt Stykke, at han fastholdt dette trods *Lindbergs* Tilraab, at det var en Misforstaaelse, men at han nu lader sit hadske Angreb trykke uden at nævne den sande Sammenhæng, det er i

¹⁾ „Højskolebladet“ 2. Sept. 1881.

²⁾ „Højskolebladet“ 23. Sept. 1881.

Lindbergs Tanker „saa langt fra aaben, ærlig, ridderlig Kampfærd“, at han ikke skal forsøge at give det sit rette Navn¹⁾).

I et senere Nr. af „Højskolebladet“ erklærede *Birkedal*, at han havde handlet i god Tro, naar han havde forstaaet Lindbergs Ord om *Polykarp* paa den angivne Maade; men han burde dog have gjort opmærksom paa, at Lindberg ikke havde ment det saaledes, og han maa derfor bede ham om Forladelse for, at han ikke har gjort det. Men i øvrigt viger han ikke et Haarsbred fra sin Hovedpaastand, at Lindberg har kastet et til Bunds uforsvarligt og forargerligt Ord ud i Menigheden ved at sige, at en Kristen, Samvittigheden uskadt, kan sværge ved Koranen²⁾).

I det følgende gaar Lindberg derefter over til, paa sædvanlig Vis grundigt, at belyse Edspørgsmaalet — hans Afhandling fylder over 20 Spalter i „Højskolebladet“. Han paaviser, at der i Virkeligheden ikke gives nogen „kristelig“ Ed, da Herren har sagt: I skal slet ikke sværge; der er da ogsaa mange Kristne, der har lidt Martyrdøden, fordi de vægrede sig ved at sværge, og i flere Aarhundreder var Præsteskabet fritaget for Edsaflæggelse. —

Nu er Eden bleven et borgerligt Tvangsmiddel, og vort Justitsministerium har forlangt, at den skal aflægges ogsaa af saadanne, der har erklæret, at dens Ordlyd ikke er grundet i deres Tro³⁾). Her stiller nu *Grundtvig* sig efter sine Udtalelser saaledes, at han anser Edens Ord for betydningsløse, naar de ikke er grundede i den sværgendes Tro, hvorimod *Birkedal* mener, at man spiller med i en Løgnekomedie ved at sværge ved noget, man ikke tror paa; der gælder ingen *Fortolkning*, og at lægge en anden Mening ind i Ordene end den, Øvrigheden lægger deri, staar for ham paa lige Trin med Mened. Og dog mener vel *Birkedal*, naar han aflægger Ed, at „Guds hellige Ord“, hvorved han venter sig Salighed, er Pagtordet, uagtet det i Edsformularen aabenbart betyder den hellige Skrift. Lindberg mener da, at vi alle gør Ret i at holde os ved Jorden, betragte det i Formularen, vi tror paa, som det bindende, og alt det andet som

¹⁾ „Højskolebladet“ 30. Sept. 1881.

²⁾ „Højskolebladet“ 21. Okt. 1881.

³⁾ Nellemanns Skrivelse af 3. Nov. 1879.

noget for os betydningsløst. Og saaledes har han ogsaa tænkt sig, at en Kristen vilde kunne handle i Tyrkiet, hvor Edsformularen lød og vel endnu lyder saaledes: „Jeg sværger ved Gud, som skabte Himlen og Jorden og Havet og alt, hvad deri er, og ved den Lov, de troende holde (d. er Koranen).“ Naar han har gjort Dommeren opmærksom paa, at han ikke tror paa Koranen, da er dette Led i Formularen for ham betydningsløst; han holder sig til det første, den Gud, som nævnes, er Abrahams Gud, som ogsaa overalt i det gamle Testamente kaldes Allah (Elohim). Selvfølgelig var Sagen en anden, hvis det forlangtes, at en Kristen skulde eftersige den tyrkiske Edsformular som Bevis for, at han var Muhamedan, eller Birkedal skulde eftersige vor Edsformular til Bevis for, at han var Skrifteolog; da kunde der blive Lejlighed til at sætte Livet ind paa at nægte. „Men mærkeligt er det virkelig, at man ikke kan tale om Vidneed, uden at der skal vendes op og ned paa alt“¹⁾.

Med denne Redegørelse endte den vidtløftige Strid om Langelandsvalget, der havde været uhyggelig nok og været nær ved at sætte det ganske Land i Bevægelse. Den havde ogsaa bredt sit Uhygge over Efteraarsmødet paa Vejstrup Højskole, hvor Lindberg og hans Hustru dette Aar som sædvanligt var til Stede²⁾.

Samarbejdet mellem *Berg* og *Edv. Brandes* blev i Længden uholdbart; Afstanden mellem deres Livsretning var i Virkeligheden for stor. Efter at Brandes var kommen ind i Rigsdagen, blev han, *Berg* og *Hørup* i 3 Aar i Fællesskab Udgivere af „Morgenbladet“, og i en senere Redegørelse fra Bergs Side hedder det, at, efterat *N. J. Larsen* var fratraadt, blev *Edv. Brandes*, „med Hensyn til alt udenfor den egentlige Politik Bladets ledende Sjæl. I Førstningen gik det jævner, men efterhaanden blev Meningen tydeligere“. Bladet skulde gøres til udelukkende Organ for Brandes's religiøse og litterære Anskuelse; alt, hvad der afveg derfra, skulde sættes i Ban. „Grundtvigs 100-aarige Mindefest skulde haanes“, og Reformationens Fest forties. Brandes og *Hørup* vilde være eneraadige ved Bladet, og Brandes erklærede, at „han havde i 3 Aar skrevet med dæmpet Pen af Hensyn til *Berg*. Nu vilde han skrive af Hjertens

¹⁾ „Højskolebl.“ 21. Okt. 1881.

²⁾ C. L.s Erindr.

Lyst¹⁾). Det endte da med, at Hørup og Brandes forlod Bladet, og næste Aar, i Efteraaret 1884, stiftede de deres eget Blad, „Politiken“, som de kaldte „Organ for den højeste Oplysning“. Saa kunde, som Dr. Brandes senere spottende har skrevet, „det ganske betydningsløse Morgenblad“ og Hr. *Frede Bojsen*, der nu sammen med Berg blev Udgiver af Bladet, beholde deres eget „Livssyn“²⁾).

Ogsaa paa Rigsdagen dannede Hørup og Brandes deres egen Gruppe, der blev kaldt „det europæiske Venstre“ og talte 24 Medlemmer, medens Bergs 48 Tilhængere fik Navnet „det danske Venstre“. Begge Grupper skulde dog staa sammen i Kampen mod Estrup.

Striden mod *Estrup* og Landstinget havde nemlig stadigt været staaende. I Aaret 1881 opløste han Folketinget to Gange. Han led ved begge Valg saa store Tab, at Højre mistede 9 Kredse, og Nederlaget var blevet endnu større, hvis Venstre var gaaet samlet til Valg. Men Estrup regerede videre uden at tage Hensyn til Valgenes Udfald, og Ministeriet optraadte ganske egenraadigt. Kirkeminister *Scavenius* udsendte Irettesættelser til de 78 Præster, der havde underskrevet Askovadresserne, og da disse sendte ham „Næserne“ tilbage, anlagde han Sag mod 6, som han vel ansaa for de værste af Præsterne; de blev dog senere frikendte af Højesteret³⁾). Af egen Magtfuldkommenhed oprettede han 3. Oktober 1883 et Bispeaad. Da han fik Tak derfor fra flere Præstekonventer, syntes dog mange, det nu gik for vidt, og der fremkom Indsigelse derimod fra henved 30 grundtvigske Præster, hvoriblandt Lindbergs Svoger *Herman Monrad*, *C. Brandt*, *Leth* fra Middelfart og flere andre, der hidtil havde misbilliget Venstres Færd; nu gik de ligesom Lindberg imod Scavenius⁴⁾).

Ved Valget 25. Juni 1884 led *Estrup* et nyt Nederlag, og Højres hele Styrke indskrænkedes nu til 19 Mand i Folketinget. Mange ventede da, og mange i Højre ønskede det ogsaa, at Ministeriet nu vilde vige⁵⁾); men en yderliggaaende

¹⁾ „Morgenbladet“ 10 Febr. 1885.

²⁾ Edv. Brandes i „Det ny Aarhundrede“ Juni 1907. S. 204.

³⁾ 26. Okt. 1885.

⁴⁾ „D. Kkt.“ og „D. Fkt.“ 1883 21. og 28. Dec.

⁵⁾ G. Philipsen i „Det ny Aarhundrede“ 1907. S. 158.

Fløj, ledet af den robuste Professor *Matzen*, vilde have Kampen fortsat, og de fik Overhaand. Alt lagdes til Rette til et nyt Provisorium. Den 31. Marts 1885 om Aftenen Kl. 10 forlangte Højre, at Finanslovens Udgiftssum inden Midnat skulde forhøjes med Bevillinger til et Beløb af godt 3 Millioner Kroner. Det kunde ikke lade sig gøre; næste Dag hjemsendtes Rigsdagen, og Estrup udstedte da paa ny en provisorisk Finanslov — 1. April 1885.

Der fulgte nu en uhyggelig og forvirret Tid med Sagsanlæg og Forfølgelser mod Regeringens Modstandere, „Mundkurv“ til Lærerne, Forbud mod Anskaffelse af Rifler og efter et Attentat paa *Estrup* Udstedelse af ny provisoriske Love, hvorved vi fik Gendarmer og Straffebestemmelser mod dem, der „udbreder opdigtede eller forvanskede Kendsgerninger for dermed at gøre Statens Indretninger eller Regeringens Foranstaltninger forhadte og foragtelige.“ *Berg*, *Noes* og *Nielsen* idømtes hver 6 Maaneders Fængsel for at have forulempet Politimesteren i Holstebro, *C. Ravn*, og flere andre dømtes ligeledes¹⁾.

Lindberg havde gennemgaaende støttet *Bergs* Politik og ogsaa fulgt ham, da han skilte sig fra *Brandes* og sluttede sig nærmere til *Frede Bojsen* og *Høgsbro*; men i den sidste Tids stærke politiske Kampe tog han ikke videre Del. Hans Pen var dog i flittigt Arbejde lige til det sidste.

Fra 1881 var han stadig Medarbejder ved „Morgenbladet“; han anmeldte udkomne religiøse Skrifter og deltog, undertiden med udførlige Indlæg, i Drøftelse af, hvad der stod paa Dagsordenen. Saaledes i *Øster-Jølby* Sagen.

I det nordvestlige og nordlige Jylland var der et betydeligt kirkeligt Røre, der til Dels skyldtes *Kold*, *Algreen*, *Provst Sørensen* og flere andre af grundtvigsk Retning. Bevægelsen havde sit Midtpunkt paa Mors, og da Pastor *Frandsen* i Tødsø, om hvem Kredsen deroppe særlig havde samlet sig, i Slutningen af Aaret 1868 blev forflyttet derfra, blev Planen om at danne en Valgmenighed iværksat. Der byggedes en Kirke, „Ansgarskirken“, i *Øster-Jølby*, og 29. No-

¹⁾ Alex Thorsøes Rigsdagshistorie, G. Philipsen og Edv. Brandes i „Det ny Aarhundrede“ 1907 og andre Kilder.

vember 1871 blev Valgmenigheden anerkendt med *Rasmus Lund* til Præst¹⁾. Kirken indviedes 17. December, og han begyndte da sin Virksomhed.

Efterhaanden kom han i Strid med de kirkelige Myndigheder, og da det oplystes, at han havde taget dem, der ønskede det, til Alters uden forudgaaende Skriftemaal og Absolution, og at han havde ladet enkelte ukonfirmerede Børn, der stærkt havde ønsket det, deltage i Nådveren sammen med deres Forældre, blev han mulkteret, og da det gættoges, fratog Ministeriet ham hans Anerkendelse som Valgmenighedspræst 20. Jan. 1883. Og Biskop *Lind* erklærede, at han og hans Menighed nu stod udenfor Folkekirken²⁾.

Derefter erklærede *Lund* og hans Menighedsraad: „Valgmenigheden som særligt Led af Folkekirken er ophævet; men derfor er dens Medlemmer ikke berøvede Pladsen i denne. Den træder ikke ud af Folkekirken.“ Samtlige Valgmenighedspræster, en Del Sognepræster og Lægfolk, der var samlede ved et Menighedsmøde i København, udtalte i en udstedt Erklæring deres Glæde over denne Udtalelse; de vilde ikke bryde det folkekirkelige Fællesskab med *Lund* og hans Menighed, der nu stod som Frimenighed, og denne Erklæring tiltraadtes senere af Præster og Lægfolk i Hundredvis³⁾.

Lindberg var utrættelig i at hævde, at Biskop *Lind* og Kirkeministeriet ikke havde nogen som helst Lovhjemmel for at sætte *Lund* og hans Frimenighed ud af Folkekirken. Han skriver i „Morgenbladet“ 2. Febr: „Jeg tror, man dristigt kan vove den Paastand, at ingen kan sættes ud af Folkekirken imod sin Vilje“ — „Tingen er nemlig den, at man i Statskirketiden slog en saadan Bom for Tvangskirken, at man kun havde én Maade at udelukke Folk paa, nemlig ved at vise dem ud af Landet (med første Skib fra nærmeste Havn)⁴⁾. Senere skrev han: „Naar én springer over en anden Mands Gærde eller gaar over hans Mark, da har han unægtelig krænket Lovene om Markfred og Hegn; men derfor er han ikke udelukket af Borgersamfundet.“ Det høje-

¹⁾ H. Begtrup: „D. d. F.s Historie“ IV. Side 164—65.

²⁾ „Min Afsked som Valgmenighedspræst paa Mors, belyst navnlig ved tjenstlige Breve af Rasmus Lund.“ Kolding 1883.

³⁾ „D. Kkt.“ 18 Febr. 1883; jfr. „Højskbl.“

⁴⁾ „Morgenbladet“ 2. Febr. 1883.

ste, der kan hænde ham, er, at han faar sin Straf. Er derfor Lund og hans Menighed Overtrædere af Kirkelovene, „saa straffe man dem, om man kan“; men „man faar fremdeles i folkekirkelig Forstand at regne med de urolige Hoveder, naar disse ikke af sig selv foretrækker at gaa ud“¹⁾. — Lindberg var stiv i Kirkeret; han tog Kampen op mod en Jurist og godtgjorde overfor denne, at Lund var i fuld Besiddelse af den Ret, han havde faaet i Følge sin Ordination til at udføre kirkelige Handlinger paa en anden Præsts Vegne, saa længe denne Ret ikke var ham berøvet ved Lov og Dom²⁾.

Op til Teori svarede Praxis. Efter privat Indbydelse fra Frimenigheden paa Mors og dens Præst samledes med disse henved 250 Mænd og Kvinder rundt omkring fra Landet; deriblandt 24 Præster, til et Møde paa Mors 13.—14. Juni 1883. Her prædikede *Niels Lindberg* i „Angarskirken“ over Teksten: „Der er intet udenfor Mennesket, som, naar det kommer ind i ham, kan gøre ham uren; men hvad der gaar ud af ham, det er det, som gør Mennesket urent“, og ved Altergangen, hvori et Par Hundrede deltog, deriblandt flere Præster, tjente Fripræsten Rasmus Lund og Præsterne Niels Lindberg og *Frederik Nygaard*³⁾. Saa vidt jeg véd, foretog Landets Biskopper og Kultusminister *Scavenius* sig intet i denne Anledning. De var aabenbart ilde farne med disse oprørske Præster.

Men Lindbergs Forfarenhed i dansk Kirkeret „var kun en ringe Del af hans Rustkammers Indhold“, skriver *Falkenstjerne*. „Bibelen var hans stadige og kæreste Studium; han havde levet sig ind i den, som næppe mange Præster, selv blandt de ivrige Skrifteologer. Hans klare Blik for historisk Udvikling gjorde hans Bibellæsning til noget helt andet, ægte og sundt, end den skrifteologiske Tumlen med løsrevne Skriftsteder. Hele hans Tankegang og Livsanskuelse var præget af dette Samliv. Men fra Bibelen havde hans Forskerlyst tidlig drevet ham til Nabofolkens Historie og Sprog, til den asiatiske og ægyptiske Kultur. Han fulgte mange Aar med alt, hvad der fremkom af nyt ved de storartede assyriske, kaldæiske og ægyptiske Udgravninger og Skriftydninger; men han manglede Evnen til at samle og

¹⁾ „Morgenbladet“ 1. Marts 1883.

²⁾ „Morgenbladet“ 11. April 1883.

³⁾ „D. Fkt.“ 22. Juni 1883.

ordne sine mangesidige Studier, saa at Læseverdenen kunde faa fuld Gavn deraf. Nu kom det væsentlig hans Gennemsyn af Faderens Bibeloversættelse til Gode. Enkeltheder kom ogsaa frem i hans talrige Anmeldelser af Bøger. Men i Samtaler kunde hans store Kundskabsfylde paa disse Omraader og hans tidt geniale Skarpsyn ret udfolde sig og berede mange Overraskelser¹⁾.

Han havde dog 1880 faaet et lille lærd Skrift udgivet om „*Templet i Jerusalem og Forsoningsdagen hos Jøderne*“. Han havde af Bjerger Herreds Konvent faaet Opfordring til at lade en Skildring, han i Konventets Møder havde givet af Forsoningsdagen hos Jøderne, komme offentlig frem, og han knyttede da dertil en Skildring af Herodes's Tempel, som det var paa Herrens Tid. Det hele var væsentligt bygget paa Oplysninger i Talmud, som Lindberg var meget fortrolig med, og Bogen var forsynet med Tegning af Templet og Grundrids af dette og Tempelpladsen, udførte af Lindberg selv og stukne i Kobber af den gamle Landsbysmed *Niels Hansen* i Dalby, som Jac. Chr. Lindberg 1836 havde givet Undervisning i Kobberstikkunsten²⁾.

Anmeldelser kan jo være overfladiske, ofte alt for almindelige og kedelige. Lindbergs Anmeldelser i „*Morgenbladet*“ var som oftest grundige, og de kunde sprudle af Liv og Lune. Tidt meddelte han smaa Uddrag af de anmeldte Skrifter, fremkom med oplysende Tilføjelser eller undertiden med en Pudsighed. I Anledning af et udkommet, fra Tysk oversat, Skrift om Ordningen af vor Gudstjeneste anfører han saaledes *Kristiern Pedersens* Forklaring, at naar Præsten iføres Messeklæderne for Alteret og staar mellem Degnen og Subdiakonen, da betyder det, at Kristus blev svøbt og lagt mellem Okse og Asen³⁾.

Et Par Bibelhistorier faar en skarp Bedømmelse, og i Modsætning til dem fremhæves og prises *Ludv. Chr. Müllers* og *Tangs* Udtog deraf. Det er Ludv. Chr. Müller, „der omtrent lige saa flydende kunde fortælle Bibelhistorie paa Hebraisk som paa Dansk“, „der har lært den nuværende

¹⁾ F. Falkenstjerne i „*Tidens Strøm*“ 29. Jan. 1886.

²⁾ N. L.: „*Templet i Jerusalem og Forsoningsdagen hos Jøderne*“. (Med 3 kobberstukne Tavler.) Kolding 1880.

³⁾ „*Morgenbladet*“ 26. Maj 1881.

Slægt af Lærere at fortælle Bibelhistorie — saa vidt den kan det“, skriver han¹⁾).

Han kan være spydig over for kirkelig Tvang. Han anmelder Udkast til en ny Række Prædikentekster af *C. Rothe*, *Joh. Clausen*, *P. Madsen* m. fl. og holder paa, at man godt kunde overlade til Præsterne selv at vælge Teksterne; men man er saa bange for at give Frihed, skriver han: „Løs Lænken, og de [Præsterne] farer ellers om til alle Sider! — skønt det rimelige er, at det vilde gaa dem som (Sammenligningen bedes undskyldt) mange gamle Lænehunde, der, naar Lænken løses, bliver i den umiddelbare Nærhed af Hundehuset“²⁾).

Han anmelder en lang Række Postiller og skriver: „Der trykkes mindst en Prædiken hver Dag i Aaret“; han kan slet ikke følge med. „I gamle Dage straffede Konsistoriet Studenter, der havde forsyndet sig, med at lade dem læse saa længe over paa et af Evangelierne, til de kunde det udenad; havde man Brug for en lignende Straf i vore Dage, kunde man passende idømme Synderne inden en vis given Tid at læse de Prædikener, der i Danmark trykkes i Løbet af et, to eller tre Aar, efter Brødens Størrelse“. Der fremkommer dog ogsaa ypperlige Ting. Han fremhæver særlig *Hostrups*, *Skat Rørdams* og *Otto Møllers*, og ogsaa andres ydes Anerkendelse: *Steins* er indholdsrige, *Paullis* veltalende osv. Ogsaa udkomne Lejlighedstaler omtales — *Fogs Tale* over *Martensen* kalder han glimrende³⁾. — Ogsaa tidligere Modstandere bedømmes retfærdigt; *Martensen* faar oftere Ros og Anerkendelse⁴⁾).

Otto Møllers Skrift om „*Genløsningen*“ 1884, som fremkaldte Indsigelse fra *A. Leth* og *Birkedal*, og som vakte et ikke ringe Røre, da han deri forkaster den Anselmske Forsoningslære, kan *Lindberg* i det hele og store give Ret, og han forsvarede i „*Dansk Kirketidende*“ *Otto Møllers* Oversættelse af 1. Joh. 2,2 og 4,10 imod *Leths* Angreb, hvad *Møller* var meget glad ved⁵⁾. Men *Lindberg* mener, at *Møllers*

¹⁾ „*Morgenbladet*“ 26. Okt. 1881.

²⁾ „*Morgenbladet*“ Nr. 71 1882.

³⁾ „*Morgenbladet*“ 28., 30. og 31. Maj 1884.

⁴⁾ „*Morgenbladet*“ 30. Sept. 1882, 1. Maj og 4. Nov. 1883.

⁵⁾ „*D. Kkt.*“ 18. Maj og 22. Juni 1884. O. M.: Brev til L. 19. Maj 1884.

Stil er noget vel skarp. „Han, som af egen Erfaring véd, hvad det er at have en svag Mave“, skriver han, „burde betænkt, at der gives mangan skrøbelig teologisk Mave, som vil have vanskeligt ved at nyde de fremsatte Retter med en slig Tilsætning af Peber og andre skarpe Ingredienser, som undertiden møder os. Det er ikke sjældent, at Læseren faar at vide, at han hidtil har læst sin Bibel som et Fæ og frit kan tilegne sig Agurs Ord: „Jeg er et Fæ af en Mand og har ikke Menneskeforstand“. (Ordsprog 30,2)¹⁾.

I Anledning af en Anmeldelse fik Lindberg 1884 en Fejde med *Bjørnstjerne Bjørnson*. Denne havde oversat og under Titlen „*Tænk selv*“ udgivet en Række Bladartikler af den amerikanske Forfatter *Robert Ingersoll*, i hvis Skrifter han en Tid havde forelsket sig. Som Lindberg senere skrev, levede Ingersoll, aandelig talt, kun af, hvad Tyskerne *Wegscheider* og *E. G. Paulus* var fremkommet med. I sin Anmeldelse i „*Morgenbladet*“ giver han vel Bjørnson Ret i hans Bedømmelse af Statskirken; men han skaaner iøvrigt hverken ham eller Ingersoll og skriver: „Hvad er saa Meningen med at udgive sligt Pøjt? Den eneste Hensigt, jeg kan tænke mig, Bjørnson har haft med Udgivelsen af dette, maatte da være, at han har villet drille de norske Præster²⁾. — B. Bjørnson tog skarpt til Genmæle og beskyldte endog Lindberg for at være samvittighedsløs, skamløs og usømmelig. Han ender: „I det hele taget denne Mine af berømt Massemorder paa de vantroende, som Hr. Lindberg efterhaanden har indøvet, klæder ikke en lun tobaksrørende dansk Præst med en lille Grog til sin Aften-Pibe og jævn for Resten i alle Maader³⁾. (En Kop kold sort Kaffe, Lindberg havde staaende at nippe til, naar han sad og studerede om Natten, var af Bjørnson mistydet som „en lille Grog“) — Lindberg svarede roligt. I Anledning af Bjørnsons Paastand, at Bestemmelserne i 5. Mose B. 23. Kap. om at holde Urenlighed uden for Lejren, var uudførlige, paaviste han, hvorledes Israels Lejr i Ørken i det enkelte var indrettet, og hvad „uden for Lejren“ betød. Han sluttede med: „Og saa sidder jeg stakkels plukkede Ravn her med

¹⁾ „Morgenbl.“ 10.—11. Juni 1885.

²⁾ „Morgenbl.“ 29. Juli 1884.

³⁾ „Morgenbl.“ 6. Sept. 1884.

et Glas Grog til min Aftenpibe — Groggen maa Bjørnson have, Piben beholder jeg — med en Mine af berømt Masse-morder paa de vantroende; den bliver næsten uhyggelig. Men Bj. kan være ganske rolig; han hører ikke til de vantroende, tværtimod, han er meget troende, barnlig troende paa alt, hvad der synes ham at være Videnskab. Overfor Videnskaben bekender jeg, at jeg er vantro; her vil jeg helst være vidende. — Og hermed ønsker jeg, at Bjørnson maa leve vel⁽¹⁾. — Skærmydslen havde dog ikke været værre, end at Bjørnson 12. April næste Aar undertegner sig i et Brev til Lindberg: „Deres gamle Ven B. B.“

Der er sagt meget til Ros for de gamle og gammeldags *lutherske Præstehjem*, deres Hyggelighed og Hjertelighed. I Niels Lindbergs *Hjem* var dette overført til og omsat i Nutidsstil. Det rige Kærlighedsliv, han og hans Hustru levede, deres ædle og jævne Menneskelighed, deres Skønhedssans, deres Kærlighed til Blomster og til Musik, Fru Lindbergs Smil og Lindbergs brede Lune lyste over deres Hjem. Det var da intet Under, at mange gæstede dem. „Hvem mindes ikke Lindbergs brede godmodige Person i Døren, naar han bød Gæsterne sit hjertelige Velkommen, og den Maade, han havde at omarme en paa og trække en ind hos sig“, siger *Falkenstjerne*²⁾.

Fra Norge var blandt andre *Ullmann* nogle Dage hos dem, og den bekendte *H. Brun*, der har skrevet en udførlig Skildring af Grundtvig, var der i længere Tid. Han erklærede, at al anden Viden end den om Grundtvig var øst i Danaidernes Kar. Fru Lindberg siger, at det var et Under, at hans Optegnelser kunde samles og udgives; thi hans Manuskripter laa spredte mellem hans Linned, baade det rene og det snavsede, og han sagde selv, at det var underligt nok, han havde saa ondt ved at faa en *Forlægger*, da han selv var den største *Forlægger* i Norge. Han var original med sin Paaklædning og i det hele taget. Han brugte uhyre store Støvler og Strømper, syede af Vadmel, og dertil flere indvendige *Lædersaaler*, der knirkede, naar han gik. En Gang,

¹⁾ „Morgenbl.“ 18. Sept. 1884.

²⁾ *Falkenstjerne*: Tale ved L.s Begravelse. „Fyns Tidende“ 30. Jan. 1886.

da han stod paa Talerstolen, lød det fra hans Knirkesaaler for Fru Lindberg, som om det haglede.

Af de mange andre, der aflagde dem Besøg i Kerteminde, skal jeg nævne nogle af de mere bekendte. *Hostrup* besøgte dem. Han var meget hyggelig. Da de vilde have ham til at holde et Foredrag, lod de efter Byens Skik Trommen gaa, og Salen i Tornøes Hotel blev stuvende fuld af Tilhørere. Dagen efter kørte de ham til Ryslinge, hvor han ogsaa holdt Foredrag. — Engang traf de den berømte Fysiker Professor *Christiansen* siddende nede i Drivhuset. Han vilde kun have aflagt en kort Visit; men Lindberg vilde ikke slippe ham, og han blev der da til næste Dag og var med dem paa en Udflugt til Munkebo Bakker. — Ogsaa *Trier* fra Vallekilde, Forfatteren *Alfred Ipsen* og *Brücker* gæstede dem, og *Falkenstjerne*, *Morten Pontoppidan* og *Holger Begtrup* var der ofte i Besøg.

Tang fra Emdrupborg blev ved Rigsdagsvalget 26. Juni 1884 valgt i Svendborg ved Kaaring. Han besøgte derefter Lindbergs i Kerteminde. Her hentede den 11aarige Jakob Kristian Telegrammerne om Valgresultaterne, efterhaanden som de indløb. *Pingels* Valg i Aarhus belønnedes med 2 Kr., og ved Afrejsen gav *Tang* Jak. Kr. 100 Kroner.

Lindbergs omgikkes meget med hans jævnaldrende Ungdomsven Pastor *Spleis*, der var bleven Thomas Rørdams Efterfølger i Norup; han deltog i deres Konvent sammen med den en Del ældre Pastor *Koefoed* i Hesselager og et Par andre Præster. — Lindbergs Broder *Jørgen* deltog ogsaa i Konventet, mens han var Kapellan i Viby en lille Mil fra Kerteminde.

Valgmenigheden i Ubberup, der var oprettet 1873 med *J. V. Hoff* til Præst, og Kerteminde Valgmenighed aflagde gensidigt hinanden Besøg¹⁾.

Lindberg rejste en Del, dog kun indenfor Landets Grænser. De kom til Efteraarsmøderne hos *Jens Lund* i Vejstrup og hos os i Gjedved. Lindberg holdt Foredrag, og saa blev han, som *Bojsen* engang skrev, „ansat ved Livgarden for det gode Humør“²⁾. Ingen kunde som han ved sin Nærværelse brede Hygge over et Møde.

¹⁾ H. P. B. Barfod: „Minder fra gamle grundtvigske Hjem“ S. 118—19.

²⁾ Brev til L. 30. Juni 1880.

1880 var han og hans Hustru sammen med Koefods til Efteraarsmøde hos Brødrene *Bøgeskov* paa Bornholm. Næste Aar var de nogle Dage paa Samsø, hvor Pastor *Bech* i Tranebjerg havde indbudt Lindberg til at holde Foredrag. Fru Lindbergs Søster og Sønnen Jakob Kristian var med; de havde stor Fornøjelse af at gøre Udflugter til Havet, Skoven ved Brattingsborg og andre Steder, og om Foredraget sagde Pastor Beck, at det var „grundmuret“.

Samme Aar var de til det før omtalte Møde i Askov, og derfra tog de til Hodde ved Varde, hvor *Jørgen Lindberg*, der nu var gift, 3 Aar i Forvejen var bleven Sognepræst. Lindberg døbte hans lille Datter Aasta. Det var et dejligt Sted; men Klimaet havde været alt for barskt for *Jørgen Lindberg*. Hans Bryst var blevet angrebet, og han kunde nu kun hviske. Da de sidste Gang besøgte ham, var han klar over, at det gik mod Enden. Han var meget begavet og vedblev med sine Studier, blandt andet af Islandsk, til det sidste. Han havde store kunstneriske Anlæg og havde udstyret Hjemmet med Udskæring og Maling. Han elskede Musik og Sang, og Fru Lindberg maatte ved det sidste Besøg synge alle sine gamle Sange for ham. Han døde 6. Januar 1882; de var da igen i Hodde til Begravelsen. Niels Lindberg havde haft megen Del i hans Opdragelse, lige fra han var ganske lille, og han sagde i sin Tale over ham, at han aldrig havde gjort ham Sorg.

Lindberg led til Tider af Hoste. Hans Bryst havde i hans Ungdom været angrebet, og han havde kun én Lunge at aande med. De rejste da i Sommeren 1883 til *Fanø*, hvor de opholdt sig en Maanedes Tid, og Havluften havde ogsaa en mærkelig god Indflydelse paa Lindberg, saa hans Hoste for en Tid forsvandt.

I Sommeren 1884 boede de en Tid paa *Sæbygaard* i Vendsyssel sammen med *Hostrups* og Borgmester *Bruhns* fra Viborg. Ejerinderne, et Par norske Damer, havde overladt Godsforvalteren Hovedbygningen til fri Afbenyttelse, og han, der var Broder til Konen paa Mosegaarden, havde da indbudt Lindbergs og de andre til at bo der. Der var dejligt i den smukke Skov og Have, og de gik hver Dag ned til Stranden for at bade. — Ungdommen dansede, og der arrangeredes et Maskebal for dem, til hvilket ikke andre

Dragter maatte anskaffes, end hvad der kunde laves af, hvad der fandtes paa Stedet. Lindberg sad om Natten og lavede alle Maskerne af, hvad der fandtes i Goliatsværelset, et Pulterkammer, som laa bag ved Riddersalen, og hvori det spøjte. Maskerne var dog ikke alle videre fuldstændige. Hostrups bestod blot af en stor Næse, der dog ganske forandrede hans Ansigt. Lindberg var Trommeslager og havde skjult sin Mave i den store Tromme, han bar foran sig. Baade Hostrup og Lindberg kunde jo godt tage Del i uskyldig Munterhed sammen med Ungdommen¹⁾.

Det var for Resten her, at Hostrup saå sig saa vred paa *Andemaden* i de gamle Voldgrave, at han skrev i sin bekendte Sang „Venner! hvor er vort Fædreland dog kønt“: „alt det grønne gør mig glad, naar kun jeg undta'r Andemad“²⁾.

De gode Venner, de havde faaet i Kerteminde, og de gode Vennebesøg, de havde, gjorde, at de første 5 Aar, de levede dør, i det hele var 5 lykkelige Aar; men de sidste Aar bragte Bekymringer; Elisabeth blev syg, Lindberg blev træt og mistede sit ellers saa sunde og gode Humør.

Men han var utrættelig i Arbejde til det sidste. Han havde ofte faaet Opfordring til at skildre sin Faders Levned og hans Livsværk. Skønt ingen vilde kunne gøre dette som han, vægrede han sig længe ved at følge Opfordringen. Det var, som ængstedes han for, at han ikke kunde tegne sin Faders Billede saå fint og tro, som det levede i hans Erintring, og som hans dybe Slægtsfølelse og sønlige Kærlighed krævede, at det skulde tegnes. Og da han endelig fik Mod og Lyst til at begynde i „Historisk Maanedsskrift“, gav han det den beskedne Titel: „*Af Jac. Chr. Lindbergs Papirer*“, og han kom ikke videre dermed end til hen imod 1830, netop saa langt, som hans Fader selv havde tilrettelagt det hele³⁾.

Uagtet han var svag, prædikede han dog den sidste Søndag, han levede, og lyste til, at han den næste Søndag vilde

¹⁾ C. L.s Erindr.

²⁾ Helge Hostrup: „Jens Christian Hostrup“ Kbhvn. 1916, S. 381.

³⁾ Fr. Nygård i „Hist. månedsskrift“ 1886, S. 257 ff.

prædike i begge Kirker og undervise Konfirmanderne. Og da Fru Lindberg sagde, at dette var for meget for hans Kræfter, svarede han: „Aa, du lille, der kan ske meget inden næste Søndag“. Og netop næste Søndag Morgen døde han.

Dagen før hans Død havde *Elisabeth* spillet for ham en Vals af Chopin; han smilede til hende, og Fru Lindberg sagde da: „Du ser ud, som Du kunde have Lyst til at danse“. „Ja, det havde jeg ogsaa Lyst til“, sagde han. Dette var den sidste Opblussen af hans muntre Sind. Det havde ellers ikke givet sig mange Udslag det sidste halve Aar, hvilket Børnene ogsaa forstod; thi en Dag ved Bordet, da Fru Lindberg fortalte noget, sagde *Dagmar*: „Sig det en Gang til, for Far lo!“¹⁾.

Uagtet Vintervejret havde hindret mange af de fjærntboende af Lindbergs Venner — særlig de fra Jylland — i at komme til Stede ved hans Jordefærd, havde der dog samlet sig saa mange — vel henved 600, deriblandt en halv Snes Præster i Ornat — at de ikke kunde rummes i „Emauskirken“, hvor Kisten var henstillet foran Alteret, dækket af Palmegrene og Kranse og omgivet af Sørgefaner. Da Lindbergs gamle Ven Pastor *Koefoed* havde talt, blev derfor Kisten overført til Sognekirken, hvor Følget derefter samledes, og her talte saa Præsterne *Fr. Nygaard* og *Spleis* og Højskoleforstander *F. Falkenstjerne*. Ved Graven talte *Herman Monrad*, og *Spleis* forrettede Jordpaa-kastelsen.

Alle priste hans Frisind og Trofasthed i Venskab, og ihvor haardt han end havde slaaet, naar han kæmpede for, hvad han ansaa for Sandhed og Ret, havde han dog ført Kampen ridderligt, og hans Sind havde aldrig rummet personlig Bitterhed²⁾.

Lindberg døde 24. Januar 1886, endnu ikke 57 Aar gammel. Han havde slidt sig op i Arbejde. Som hans Fader og Farfader havde han *elsket Retfærd* og *hadet Uret*, især, naar den øvedes mod de smaa i Samfundet, de fortrykte og værgeløse. Og han gik bort i en urolig Tid. Den Dag, han døde, maatte *Berg*, ved hvis Side han havde staaet i den

¹⁾ C. L.s Erindr.

²⁾ Beretning i „Fyns Tid.“, „Morgenbl.“ og „Kerteminde Avis“ 30. Jan. 1886.

politiske Strid, gaa i Fængsel, og at det følte dybt, at Lindberg vilde blive savnet, derom vidnede baade de mange offentlige Udtalelser af Frisindets Venner og de mange Breve, fra alle Egne af Landet, Fru Lindberg modtog ved hans Død. Den Kamp for folkelig og kirkelig Frihed, han havde ført, var langt fra at have ført til Sejr, og i flere Retninger er den endnu staaende, men hans Indsats i Striden havde været saa betydelig, at den aldrig bør glemmes.

Før Lindbergs Død havde der været Tale om at afholde et Vennemøde i Kerteminde, og Sommeren efter tog man Planen op og fik et stort to Dages Møde afholdt med Taler af Præsterne *Nygaard, Brücker, Pontoppidan, R. Lund og Koejoed*. Det formede sig nærmest som en Mindefest for Lindberg; men for Fru Lindberg var det noget svært at deltage i Mødet, da det mindede hende saa meget om hendes Savn.

Hun boede der ovre til Begyndelsen af Oktober. Da rejste hun til København, og dette var, som hun siger, „den sværeste Tørn“, hun endnu havde maattet tage¹⁾.

I de 35 Aar, der siden er gaaet, har *Fru Lindberg* vel ofte følt, og føler det vel især nu, at „trange Tider langsomt skrider“; men hvor Lindberg i mørke Stunder fandt sin Trøst og Styrke, har hun ogsaa søgt og fundet sin, og Minderne fra deres Samliv har hun i den lange Tid trofast bevaret. Uden hendes Tilskyndelse havde jeg aldrig vovet at paabegynde Skildringen af Lindbergs Levned, og uden hendes Medvirkning havde den heller ikke kunnet skrives.

EFTERSKRIFT

Clara Lindberg døde i København 11. Februar 1922, Dagen efter at hun havde fyldt sit 84de Aar. Hun havde i længere Tid henligget næsten hjælpeløs, svag og blind hos sin kærlige Datter Dagmar Lindberg, som boede sammen med hende, og Døden kom som en Befrielse. Den 20. Febr. blev hun jordfæstet fra Kerteminde Valgmenighedskirke, hvor

¹⁾ C. L.s Erindringer.

mange af hendes gamle Venner var til Stede. Paa Kirkegaarden er rejst en mægtig Granitsten med Niels Lindbergs Navn og Indskriften: „Han ejede Barnets Glæde og Kæmpens Kraft. Rejst af Venner.“ Dør hviler da nu ogsaa hans Hustru. Der blev efter hendes Ønske ingen Tale holdt ved hendes Begravelse; men saa længe Niels Lindbergs Minde lever, vil heller ikke hun glemmes, der stod trofast ved hans Side, delte hans Glæde og styrkede ham under Kampen.

NAVNELISTE

- Agerbek, Hans (1798—1869), Præst, 18.
- Alberti, C. C. (1814—90) Politiker, 26.
- Alexandersen, P. (1830—1904) Malermester, 64.
- Algreen, P. K. (1807—77), Præst, 15—17, 18, 22, 24, 25, 26, 32, 56, 87.
- Anselm af Canterbury (o. 1033—1109), Teolog, 91.
- Arvesen, Ole (1830—1917) norsk Højskoleforstander, 68—69.
- Baggesen, Jens (1764—1826), Digter, 7, 13.
- Balle, Nic. E. (1744—1816), Biskop, 5.
- Balslev, C. F. (1805—95), Biskop, 33.
- , R. (1831—1915), Præst, 41.
- Barfod, Fr. (1811—96) Historiker, 55.
- Barfod, H. P. B. (1843—), 94.
- Bech, P. H. (1822—87), Præst, 95.
- Begtrup, H. (1859—), Højskoleforstander, 9, 88, 94.
- Bek, Jens (1844—93), Højskoleforstander, 58.
- Bentzon, N. L. Ch. (1780—1846), Seminarieforstander, 15.
- Berg, C. (1829—91), Politiker, 56, 58, 60, 74—75, 85, 86, 87, 97.
- Berntsen, Klaus (1844—), Politiker, Skolemand, 76—77.
- Bindesbøll, S. C. W. (1798—1871), Biskop, 33.
- Birkedal, Vilhelm (1809—92), Præst, 26, 31—33, 50, 51, 52, 71, 81—82, 83, 84, 85, 91.
- Bismarck, Otto v. (1815—98), tysk Statsmand, 67.
- Bjørnson, Bjørnstjerne (1837—1910), 40, 51, 67—72, 92—93.
- Blicher, Læge, 54.
- Bloch, Victor (1812—92), Præst, 63.
- Boisen, F. E. (1808—82), Præst, 17, 32, 34, 35, 40, 50, 55, 58, 67.
- , Harald (1817—94), Præst, 54.
- , L. N. (1803—75), Præst, 56.
- Bojsen, Frede (1841—), Politiker, Historiker, 40, 72, 74, 86, 87.
- , Peter (1838—22), Seminarieforstander, 46, 50, 53, 57, 62, 74—75, 94.
- Brammer, G. P. (1801—84), Biskop, 15, 16, 31, 33, 41.
- Brandes, Edv. (1847—), Politiker, 75—76, 79—80, 85, 86, 87.
- , Georg (1842—), Litteraturhistoriker, 75.
- Brandt, Købmand, 18.
- Brandt, C. J. (1817—89), Præst, 27, 33, 48, 56, 59, 67, 82, 86.
- , J. S. (1812—98), Præst, 55.
- Bredahl, Chr. Hviid (1784—1860), Digter, 13.
- Bruhn, Fr. Chr. H., P. (1834—1912), Borgermester, 95.
- Brun, H., norsk Forfatter, 93—94.

- Brücker, V. (1852—), Valgmæ-nighedspræst, 78, 94, 98.
- Burman Becker, J. G. (1802—80), historisk Samler, 24.
- , G. (1831—94), Fuldmægtig i Kirkemin., 41.
- Busck, Gunni (1798—1869), Præst, 33.
- Busk, Jens (1845—1908), Poli-tiker, 43, 75.
- Bøgskov, Joh., Højskoleforstan-der, 95.
- , Ludv. 95.
- Caroline Amalie (1796—1881), Dronning, 26, 27.
- Caspari, C. P. (1814—92), Orientalist, norsk Professor, 29.
- Chopin, Fr. Fr. (1810—49), polsk Komponist, 97.
- Christensen, Balthasar (1802—82), Politiker, 74.
- , N. P. (1833—1901), Præst, 23.
- , Peter Vilh., Præst, 13.
- Christiani, A. C. E. (1817—1901), Præst, 31, 55.
- Christiansen, Chr. (1843—1917), Fysiker, 94.
- Clausen, H. G. (1759—1840), Stiftsprovst, 7, 11.
- , H. N. (1793—1877), Profes-sor, 7, 8, 21, 23, 28.
- , Joh. (1832—1908), Præst, 91.
- , L., Juvelerer, 19, 26.
- Comtè, Fr. (1798—1857), fransk Forf., 72.
- Dal, A. Kr. Poulsen, (— 1899), Højskoleforstander, 57.
- Dam, Ole, Tømrer, 42.
- Damgaard, A. K. (1808—1906), Stiftsprovst, 36.
- Darwin, Charles (1809—82), en-gelsk Zoolog, 72.
- Dons, Bertel, Gaardmand, 54.
- Døcker, Julius (1832—1905), Operasanger, 54.
- Elvius, Sofus (1849—1921), Ge-nealog, 24.
- Engelsted, Soph. (1823—1914), Læge, 39.
- Engelstoft, C. Th. (1805—89), Biskop, 32, 33, 36, 64.
- Estrup, J. B. S. (1825—1913), Politiker, 72—74, 86, 87.
- Falkenstjerne, F. F. (1854—96), Højskoleforstander, Præst, 78, 79, 89, 90, 93, 94, 97.
- Fenger, P. A. (1799—1878), Præst, 33, 52, 56.
- Fleischer, Esaias (1737—1804), Amtmand, Naturhistoriker, 13, 14.
- Fog, B. J. (1819—96), Biskop, 91.
- Fogtmann, C. L. (1847—1907), Lærer, Politiker, 75.
- Fonnesbech, C. A. (1817—80), Politiker, 60.
- Frandsen, H. K. (1836—1905), Friskolelærer, 55.
- Frandsen, H. P. (1813—entl. 1882), Præst, 87.
- Frederik II (1534—88), 29.
- Frederik VII (1808—63), 19.
- Frederiksen, Lars (1835—93), Gaardmand, 77.
- Frijs, Chr. E. Krag-Juel-Vind (1817—96), Lensgreve, Poli-tiker, 33, 35, 48.
- Frølund, C. F. S. (1806—82), Politiker, 50.
- Gad, P. Chr. S. (1797—1851), Præst, 7.
- Gjerløff, L. T. (1824—78), Præst, 20.
- Grove, Carl (1828—95), Høj-skoleforstander, 54, 55.
- Grundtvig, Asta, f. Frijs (1826—90), 37, 38, 41, 59.
- , Frederik Lange (1854—1903), amerikansk Præst, 37, 38, 67.
- Grundtvig, N. F. S. (1783—1872), 7, 8; 9, 10, 12, 13, 15,

- Grundtvig, N. F. S. (1783—1872), 17, 26, 27, 28, 29, 33, 36, 37, 38—39, 40, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 57, 61, 67, 69, 70, 72, 77, 81, 82, 84, 85, 93.
- , Svend (1824—83), Professor, 24, 41.
- Guericke, H. E. F. (1803—78), tysk Kirkehistoriker, 20.
- Guldberg, F. C. J. Høegh (1813—1902), Provst, 41, 53.
- Gunnerus (—1876), norsk Præst, 30.
- Hagen, J. F. (1817—59), Professor, 21.
- , L. C. (1808—80), Valgmenighedspræst, 12, 55, 63, 64, 66.
- Hall, C. C. (1812—88), Politiker, 41.
- , Augusta Marie Frederikke f. Brøndsted (1816—91), 37.
- Hammerich, Fr. (1809—77), Professor, 20, 49, 54, 55, 58, 61—62.
- Hansen, Aleth (1817—89), Præst, Kirkeminister, 36.
- , Elise Kristiane, f. Jørgensen, 10.
- , J. A. (1806—77), Politiker, 50, 51, 60.
- , Jørgen, L. V. (1810—84), Præst, 10.
- , Mads (1834—80), Digter, 54.
- , Niels, Smed, Kobberstikker, 90.
- , Peter, Brændevinsbrænder, 10.
- , Rasmus (1838—1901), Skoleforstander, 82.
- , P. T., Adjunkt, 5, 7.
- Hass, L. D. (1808—81), Præst, 15.
- Heiberg, P. A. (1758—1841), Forfatter, 56.
- Helveg, H. C. (1812—95), Læge, 57.
- , L. N. (1818—83), Præst, 9, 32, 56, 58, 64.
- Hermansen, Christen (1806—82), Professor, 19, 21—22, 23, 24.
- Hoff, V. J. (1832—1907), Valgmenighedspræst, 94.
- Holberg, Ludv. (1684—1754), Digter, Historiker, 13, 62.
- Holm, Harald (1848—1903), Politiker, 80, 81.
- Holstein-Holsteinborg, L. (1815—92), Lensgreve, Politiker, 52.
- Holstein-Ledreborg, J. L. (1839—1912), Lensgreve, Politiker, 57, 74.
- Horneman, C. F. (1751—1830), Professor, 6.
- Hostrup, Helge (1862—), Højskoleforstander, 96.
- Hostrup, J. C. (1818—92), Digter, Præst, 56, 91, 94, 95—96.
- Høgsbro, Sofus (1822—1902), Politiker, 19, 33, 50, 51, 53, 60, 74, 87.
- Hørlyk, P. N. (1840—), Præst, 62.
- Hørup, V. (1841—1902), Politiker, 75, 85, 86.
- Ingerslev, H. P. (1831—96), Politiker, 52.
- Ingersoll, Robert (1833—99), amerikansk Forf., 92.
- Ipsen, Alfred (1852—), Forfatter, 94.
- Jacobsen, Lærer, 56.
- Janson, H. F. (1737—1805), Professor, 5.
- Jensen, Georg, Skolebestyrer, 12.
- Jensen, Henning (1838—), Præst, Journalist, 57.
- , Jens-Trunderup — (1812—1906), Politiker, 50.
- Jensen-Lyngbye, J. P. M. (1854—1911), Redaktør, 44.
- Jeppe (Andersen), Smed (1838—1913), Bonde, 44.
- Jessen, P. N. (1822—1873), Provst, 31.
- Johannsen, J. C. G. (1793—1854), Præst, 7.
- Johnson, Gisle (1822—94), norsk Professor, 29.

- Jonquires, Embedsmand i Kirke-
ministeriet, 42.
- Jonsen, Laurids (1850—1920),
Højskoleforstander, Lærer, 83.
- Jungersen, Fr. (1836—1912),
Valgmenighedspræst, 55, 57.
- Jørgensen, Jens-Bjerregaard —
(1806—76), Politiker, 50, 56.
- Jørgensen, Kathrine Elisabeth, f.
Knudsen, 10.
- Jørgensen, Niels, Bomforpagter,
10.
- Karstensen, Jens (1840—1905),
Præst, 77.
- Ketelsen, C. Detailhandler, 56.
- Kierkegaard, P. Chr. (1805—88),
Biskop, 21, 26, 33, 35.
- , Søren (1813—55), Forfatter,
24.
- Koefoed, H. J. H. (1817—98),
Præst, 94, 97, 98.
- Kold, Kristen Mikkelsen (1816—
70), Højskoleforstander, 15,
16, 87.
- Knudsen, H. J. E. (1792—1877),
Provst, 18.
- , J. L. (1819—86), Præst, 56.
- Krabbe, Christopher (1833—
1913), Politiker, 74, 79.
- Kragballe, Chr. M. (1824—97),
Præst, 71, 77.
- Kristensen, Kr., Gaardejer, 56.
- Kristensen-Randers, J. P. (1854
—), Højskoleforstander, 45.
- Kristensen, K. — Snæbum —
(1852—), Lærer, 44, 45—
48.
- Kristian VIII (1786—1848), 17.
- Kønig, Slagter, 13.
- Køster, H. C. Ø. (1836—71),
Præst, 32.
- Lange, M. T. (1824—75), Præst,
57.
- Langhoff, L. F. B. (1814—1902),
Præst, 31.
- Larsen, Anders, (1801—68),
Gaardfæster, Folketingsmand,
18.
- Larsen, H. Chr., Handskema-
ger, 54.
- , Karl (1860—), Forfatter, 44.
- , N. F. (1814—81), Handske-
mager, 26, 54.
- , N. J. (1845—), Politiker, 85.
- , Peter-Skræppenborg — (1802
—73), Gaardejer, Lægprædi-
kant, 10, 16, 35.
- Laub, H. O. C. (1805—82), Bi-
skop, 33.
- Laurberg, Marie (1824—1915), 65.
- Lautrup, født Hagen, Enkefrue, 67.
- Lebæk, J. P. (—1915), Høj-
skoleforstander, 83.
- Lefolii, H. H. (1819—1908),
Rektor, 55.
- Lehmann, Orla (1810—70), Poli-
tiker, 40.
- Leth, A. (1822—1905), Præst,
40, 54, 70, 71, 82, 86, 91.
- Levinsen, 22.
- Ley, Chr. Sigfred (1806—1874),
Lærer, 25, 26.
- Lind, P. E. (1814—1903), Bi-
skop, 88.
- Lindberg, Anna Elisabeth, 5.
- , Anna Magdalene, f. Jacobs-
datter (1766—1840), 5.
- , Clara Cathrine, f. Monrad
(1838—1922), 3, 23, 36—99.
- , Clemend Nielsen, Avlsbruger,
5—6.
- , Dagmar (1874—), Musik-
lærerinde, 59, 97.
- , Elise (1832—1913), Lærer-
inde, 10, 12, 23, 37.
- , Jac. Chr. (1797—1857),
Præst, 5, 6—11, 12, 13, 14,
15, 16, 17, 18, 20, 22—23,
24, 26, 27, 29, 37, 45, 47, 50,
63, 71, 90, 96.
- , Jak. Kr. (1873—), Direktør,
64, 65, 66, 94, 95.
- , Jens Nikolai (1827—1908),
Gaardejer, 12.
- , Johan Peter (1876—77), 66.
- , Johan (—1853), 23.
- , Jørgen (1846—82), Præst,
38, 65, 94, 95.

- Lindberg, Kathrine Elisabeth, f. Hansen (1805--66), 10—11, 16, 24.
- , Lars Vilhelm (1869—76), 37, 38, 41, 64, 65.
- , Niels (1759—1830), Præst, 5—6, 7, 15.
- , Niels (1829—86), Valgmenighedspræst, 3, 4, 5, 6, 8, 11—99
- , Susanne (1871—), 41.
- , Aasta (1881—), 95.
- Lund, Cathrine Elisabeth, f. Lindberg (1870—95), 41, 66, 96, 97.
- , Jens (1844—1922), Højskoleforstander, 75—76, 83, 94.
- , Rasmus (1827—89), Valgmenighedspræst, 82, 88—89, 98.
- Luther, Martin (1483—1546), 29, 37, 63, 93.
- Lüttichau, F. C. T. (1744—1805), Godsejer, 56.
- Løventhal, C. E. (1841—1917), Missionær, 36, 81.
- Madsen, Christen (1776—1829), Lægprædikant, 63.
- Madsen, Christian (Videbæk) (1847—1908), Lærer, Højskoleforstander, 66.
- , Jens, Lærer, 56.
- , Jens Kr. (1839—83), Seminarieforstander, 48.
- , J. Videbæk (1821—1906), Lærer, 43.
- , M. T. (1823—1904), Præst, 57
- , P. (1843—1911), Biskop, 91.
- Martensen, H. L. (1808—84), Biskop, 21, 28, 32, 33, 68, 91.
- Mathiesen, C. E. (1839—), Præst, 58.
- Matzen, H. (1840—1910), Prof., Politiker, 87.
- van Mehren, A. F. M. (1822—1907), Orientalist, Prof., 22, 62.
- Melbye, Mads (1817—79), Præst, 32, 57.
- Middelboe, Stephan (1730—1811), Biskop, 6.
- Monrad, D. G. (1811—87), Biskop, 41.
- , Jacob (—1500—), Præst i Lüttendahl, 37.
- , Jørgen Herman (1713—1766), norsk Præst, 37.
- , Jørgen Herman (1848—1903), Præst, 37, 59, 82, 86, 97.
- , L. V. (1798—1877), Præst, 36, 44, 66.
- , Vilhelmine (1831—1911), 41, 94.
- Mouritzen, P. Forstander, Kirkebetjent i Vartov, 56, 57.
- Müller, Ludv. Chr. (1806—51), Seminarieforstander, 90.
- Münter, F. C. C. H. (1761—1830), Biskop, 7, 8.
- Møller, Christen Chr. (1810—1890), Forstander, 18.
- , Chr. P. (1820—1904), Provst, 55.
- , Johanne Frederikke, f. Holm (1844—), 59.
- , Otto (1831—1915), Præst, 25—26, 38, 41, 52—55, 58, 59, 65, 71, 78—79, 91.
- , Poul Martin (1794—1838), Digter, 25.
- , Poul Martin (1833—1898), Præst, 25, 26.
- , Rasmus (1832—79), Præst, 25, 26.
- Nellemann, J. M. V. (1831—1906), Retslærd, Politiker, 84.
- Nielsen, Chr. L. (1836—1909), Præst, 55, 76.
- , Fr. (1846—1907), Prof., Biskop, 48.
- , Rasmus (1809—84), Professor, 21, 37, 72.
- Thomas (1838—95), Politiker, 60—61, 74.
- , Th. (1845—), Redaktør, 87.
- Noes, P., (1845—1913), Gaardejer, Kreditforeningsdirektør, 87.
- Nyegaard, L. (1849—1916), Præst, 77.

- Nygaard, Fr. (1845—97), Præst, 11, 17, 26, 88, 96, 97, 98.
- Nørregaard, Jens (1838—1913), Højskoleforstander, 82.
- Origenes (185—254), Kirkelærer, 68.
- Ottesen, Rasmus (1803—62), Lægprædikant, Folketingsmand, 18.
- Paulli, J. P. M. (1844—1915), Præst, 91.
- Paulus, H. E. G. (1761—1851), tysk Teolog, 92.
- Pedersen, Christiern (o. 1480—1554), Kannik, 90.
- , Jørgen (1841—1920), Politiker, 76, 77.
- Petersen, Dalsgaard, Lærer, 66.
- Philipsen, G. (1853—), Politiker, 86, 87.
- Pingel, J. V. (1834—1919), Politiker, 94.
- Ploug, Carl (1813—94), Digter, Politiker, 51, 53, 56.
- , Elisabeth Frederikke, f. Michelsen (1835—1904), 40.
- Polykarp (o. 70—155), Biskop, Martyr. 80—81, 82, 83, 84.
- Pontoppidan, Dines (1814—79), Præst, 54.
- , Morten (1851—), Præst, 83, 94, 98.
- Rasmussen, J. L. (1785—1826), Professor, 7.
- Ravn, C., Folketingsmand (1844—), 87.
- Reedtz, O. O. A. (1802—87), Godsejer, 17.
- Renan, Ernest (1829—92), fransk Forfatter, 75.
- Rode, Gotfred (1830—78), Højskoleforstander, 40.
- , Helge (1870—), Digter, 40.
- , Margrethe, f. Lehmann (1846—1918), 40.
- , Ove (1867—), Politiker, 40.
- Rosenørn-Teilmann, C. P. Th. (1817—79), Godsejer, Politiker, 32.
- Rosenberg, P. A. (1858—), Censor, Forfatter, 107.
- Rothe, P. C. (1811—1902), Stiftsprovst, 91.
- Rudelbach, A. G. (1792—1862), Præst, 28.
- Rønne, K. K. Fr. (1842—1907), Valgmenighedspræst, 57.
- , P. B. Falk (1827—1907), Præst, 58.
- Rørdom, Holger (1830—1913), Præst, 25.
- , Peter (1806—83), Præst, 11, 37, 49, 52, 54, 55, 58.
- , T. Skat (1832—1909), Biskop, 22, 25, 26, 54, 58, 59, 70—71, 79, 91.
- , Thomas (1836—94), Præst, 68—71, 77, 94.
- Sandberg, Ole, norsk Politiker, 69.
- Scavenius, J. F. (1838—1915), Politiker, 86, 88.
- Scharling, C. E. (1823—77), Professor, 21.
- , Henrik (1836—1920), Professor, 28.
- Schjørring, P. C. (1831—1913), Politiker, 57, 60.
- Schousboe, Julius (1836—72), Kateket, 25.
- Schrøder, Johannes (1838—1920), Skolemand, Vinhandler, 81.
- , Ludvig (1836—1908), Højskoleforstander, 82.
- Schönemann, Mursvend, 13.
- Shakespeare, W. (1564—1616), engelsk Digter, 13.
- Skrefsrud, L. O. (1840—1910), Missionær, 81.
- Slamberg, H. Chr. (1816—89), Præst, 54.
- Smith, Jens Storm (1819—90), Møller, 44.
- Spleis, C. O. S. (1828—1910), Præst, 20, 25, 26, 94, 97.
- Stein, H. A. E. (1840—1900), Biskop, 91.
- Stensballe, N. P. (1846—), Driftsbestyrer, 60, 61.

- Stephensen, A. (1791—1870), Forstander, 18.
- Strøm, G. F. P. (1819—98), Præst, 54.
- Suhr, C. E. (1795—1879), Præst, 18.
- Svane, Ole Henrik (1740—1825), Skomager, opvakt Lægmand, 63.
- Sørensen, Albrekt (1827—1900), Provst, 16, 17, 18, 22, 25, 55.
- , Christian (1829—1903), Præst, 17, 20, 22, 25.
- , J. K. (1796—1861), Provst, 15, 16, 17, 87.
- Tang, J. T. A. (1828—1904), Seminarieforstander, 27, 40, 41, 94.
- Termansen, N. J. (1824—92), Rigsdagsmand, 49, 52, 56.
- Thomsen, Niels (1840—1920), Seminarieforstander, 42.
- Thorsøe, Alex. (1840—1920), Historiker, 74, 87.
- Trier, Ernst (1837—93), Højskoleforstander, 94.
- Tscherning, A. F. (1795—1874), Politiker, 50.
- Ullmann, V. (1848—1910), norsk Højskolemand og Politiker, 68, 93.
- Vedel, A. (1878—), Red., Højskoleforstander, 3.
- Vedel, Joh. (1841—), Smed, Forfatter, 82.
- Wegscheider, tysk rationalistisk Kirkehistoriker, 92.
- Vestberg, J. (1918—80), Brygger, 56.
- Wexelsen, Fr. N. (1818—96), norsk Præst, 68.
- Wiberg, S. V. (1811—82), Præst, 37.
- Viborg, K. F. (1813—85), Præst, 32, 55.
- Wille, norsk Præst, 29.
- Vinther, Chr. (1819—91), Gaardejer, 64.
- Winther, Gert (1813—1905), Politiker, 50, 51, 52.
- Vinther, Joh. (1860—), Jærnbaneassistent, 3.
- Visby, C. H. (1801—71), Præst, 7.
- Worm, Pauline (1825—83), Forf., 70.
- Vullum, Erik (1850—1915?), norsk Journalist, 72.
- , Margrethe, f. Lehmann, se Rode.
- Zeuthen, F. L. B. (1805—74), Præst, 32.
- Øhlenschlæger, Adam (1779—1850), Digter, 7, 13.
- Ørsted, H. C. (1777—1851), Fysiker, 14.
- Østergaard, Chr. (1804—1883), Præst, 11.

I Serien

FOLKETS FØRERE

er hidtil udsendt:

Vilhelm Birkedal. Af Højskoleforstander cand. theol. *Johannes Monrad.* 2. Oplag 1919. 3 Kr. 75 Øre.

Bjørnstjerne Bjørnson. Af Censor *P. A. Rosenberg.* Udsolgt.

C. F. Tietgen. Af Borgmester *Jacob Marstrand.* Udsolgt.

C. Berg. Af Højskoleforstander *Fred. Nørgaard.* 1 Kr. 25 Øre.

Christen Kold. Af Højskoleforstander *H. Begtrup.* Udsolgt.

J. C. la Cour. Af Statskonsulent *K. Hansen.* 1 Kr. 25 Øre.

Om Kong Frederik den Syvende. Af Højskoleforstander *H. Rosendal.* 1 Kr. 35 Øre.

Hans Peter Børresen. Ved Biskop *Chr. Ludwigs.* 1 Kr. 35 Øre.

P. Knudsen. Af Folketingsmand *A. C. Meyer.* 1 Kr. 35 Øre.

Jean Jacques Rousseau. Af Seminarieforsnder *J. Byskov.* 1 Kr. 35 Øre.

Christopher Bruun. Af Højskolelærer *Anders Uhrskov.* 1 Kr. 35 Øre.

Johanne Luise Heiberg. Af Højskoleforstander *Helge Hostrup.* 1 Kr. 35 Øre.

Selma Lagerlöf. Af Højskolelærer Dr. phil. *Marius Kristensen.* Udsolgt.

Henry George. Af Højskoleforstander *Har. Balslev.* 1 Kr. 75 Øre.

Luther. Af Dr. theol. *Alfred Th. Jørgensen.* 1 Kr. 75 Øre.

P. Nielsen, Tystofte. Af Højskoleforstander *P. Andresen.* 1 Kr. 75 Øre.

P. C. Skovgaard og hans Sønner. Af Museumsdirektør *Karl Madsen.* 1 Kr. 75 Øre.

N. F. S. Grundtvig. Af Højskoleforstander *Thomas Bredsdorff.* 2. Oplag 1919. 2 Kr. 65 Øre.

J. Th. Lundbyes Dagbogsoptegnelser. Ved Museumsdirektør *Karl Madsen.* 2 Kr.

Rasmus Rask. Af Professor *Otto Jespersen.* 2 Kr.

J. P. E. Hartmann. Af Kontorchef *Will. Behrend.* 2 Kr.

Rigsdagsmand H. P. Hanssen. Af Højskoleforstander *Fred. Nørgaard.* 2 Kr. 65 Øre.

Præsident Wilson. Af Højskoleforstander *Erik Appel.* 3 Kr. 75 Øre.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

